

Politisk ammunisjon

En analyse av Cuba-saken 1958 - 1960

Peder Wahl

**Masteroppgave i historie ved Universitetet i Bergen
Våren 2011**

”De finder nok Bedriften svævende
paa det tilladeliges Pynt?
Jeg selv har følt det samme levende.
Jeg fant den endog odiøs.
Men, De kan tro mig, først begyndt,
det holder haardt at slippe løs.
Ialfald er det yderst svært
i slig en stor Forrettningsførelse,
der sætter Tusender i Rørelse,
at bryde ganske overtvert.
Det ’overtvert’ jeg kan ej lide,
men tillstaar paa den anden Side
at jeg altid næret Agt
for hva man kalder Konsekventserne;
og det, at overskride Grænserne
har stedse gjort mig lidt forsagt.”

Henrik Ibsen (*Peer Gynt*, 1993 [1867])
Fjerde handling, s. 82-83)

Forord

Alle studenter burde få den samme støtte og oppfølging som jeg har hatt glede av i arbeidet med denne masteroppgaven. Først og fremst skylder jeg derfor en stor takk til min veileder, professor Tore Grønlie, som har utfordret og inspirert meg, og som med en solid faglig tyngde og imponerende grundighet har kommentert en rekke utkast.

Takk også til de øvrige medlemmene på seminaret *Politikk, forvaltning og arbeidsliv* for innsiktsfulle diskusjoner og konstruktive tilbakemeldinger gjennom hele mastertiden.

Til alle de andre masterstudentene - og spesielt gjengen på den hardt prøvede lesesalen i enden av gangen - vil jeg gjerne takke for en veldig hyggelig og morsom tid. Det har vært en fornøyelse å dele latter, kaffe, frustrasjon og etter hvert mange måltider med dere. Det har også, på sitt vis, bidratt til å gjøre oppgaven bedre.

Jeg har fått hjelp av ansatte ved Stortingsarkivet, Riksarkivet og Arbeiderbevegelsens arkiv, som velvillig har sporet opp materiale og stilt det til rådighet. Takk. En spesiell takk går til veteranene ved Historisk Senter på Raufoss, som driver senteret på frivillig basis og som stilte opp og hjalp en ivrig student på jakt etter gamle dokumenter.

En stor takk går også til Stanges nest største sønn, Christopher N. Tønnessen, som har lest og kommentert oppgaven ved flere anledninger og kommet med gode innspill underveis i prosessen. Takk også for utallige øl og fotballkamper!

Tusen takk til mine foreldre, Grethe og Jakob, og storesøster Thora, som har vært like støttende som alltid. Takk også til lille Thorbjørn, som det har vært kjedelig å være borte fra så lenge.

Og helt til sist takk til Solveig. Du er unik. Din tålmodighet og beroligende stemme har betydd mye i en stressende skriveprosess – men mest takknemlig er jeg for alt som egentlig ikke har noe med denne oppgaven å gjøre.

Bergen, mai 2011, Peder Wahl

Innhold:

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Innledning.....	1
1.2 Problemstilling og avgrensning.....	4
1.3 Tidligere forskningslitteratur.....	5
1.3.1 Ammunisjonssalget	5
1.3.2 De politiske implikasjonene	7
1.4 Kildegrunnlag.....	9
1.4.1 Presentasjon av materialet.....	9
Trykte kilder.....	9
Utrykte kilder	10
1.4.2 Samlet vurdering av kildene.....	12
1.5 Disposisjon	12
Kapittel 2: Å holde kruttet tørt	14
2.1 Innledning.....	14
2.2 Et sikkert sted inne i landet	15
2.2.1 Arbeiderbladet på besøk.....	15
2.2.2 Unionsoppløsning og verdenskrig – opprustning og omstilling	15
2.2.3 ”En forholdsvis lønnsom virksomhet” – eksport kommer i gang	17
2.3 1935 – vedtaket	18
2.3.1 I sabotørenes rekke	18
2.3.2 Stortingsdebatten	20
2.4 Omorganisering og vekst – utviklingen etter krigen	23
2.4.1 En friere stilling.....	23
2.4.2 Våpen til NATO	25
2.5 I skyggen av atomkrig	27
2.5.1 Kursendring	27
2.5.2 Revolusjonen på Cuba.....	29
2.6 Konklusjon	30
Kapittel 3: Raufoss Ammunisjonsfabrikkers rolle i Cuba-saken	32
3.1 Innledning.....	32
3.2 Hvordan salget kom i stand	34
3.2.1 London	34
3.2.2 Ingen betenkeligheter?	36
3.3 Ammunisjon fra Forsvaret.....	37
3.3.1 Få dokumenter.....	37
3.3.2 ”Noe eller noen må ha sviktet”	38
3.3.3 Hvem visste hva på Raufoss?.....	40
3.3.4 Don’t ask, don’t tell.....	42
3.4 Eksportlisens	44
3.4.1 Oppsigelser.....	44
3.4.2 Orientering til myndighetene	45
3.4.3 Regjeringen gir tillatelse	48

3.5 Dette er Cuba – og litt løgn! Jens Chr. Hauge og Cuba-saken.....	48
3.5.1 Den norske Cuba-sakens hovedmann?.....	48
3.5.2 ”Jeg er imidlertid litt opptatt av at du kjenner sammenhengen”	50
3.5.3 Forveksling, påtegninger og taushet.....	52
3.5.4 Falskt navn?.....	54
3.6 En ganske underlig sak.....	55
3.6.1 Eksport til Tunisia?	55
3.7 Konklusjon	57
Kapittel 4: En viss grad i strid med retningslinjene	59
4.1 Innledning.....	59
4.2 Indre uro i landet	61
4.2.1 Avslag.....	61
4.2.2 Rapporter fra Havanna	61
4.2.3 Departementets linje.....	63
4.3 Ny søknad fra Raufoss	63
4.3.1 Regjeringen blir involvert	63
4.3.2 Endret Utenriksdepartementet holdning?.....	65
4.4 ”Uro og opprør hadde det stadig vært på Cuba”	67
4.4.1 Regjeringskonferansen 4. desember.....	67
4.4.2 Fraværet.....	69
4.4.3 Sjaastads hodepine	70
4.5 1935 – vedtaket; glemt eller forbigått?.....	72
4.5.1 Generelt om plenarvedtak	72
4.5.2 Retningslinjer	73
4.5.3 En forutsetning for eksport.....	74
4.6 Hvorfor ble ikke lasten stanset?	76
4.6.1 Gerhardsen og Lange kommer hjem	76
4.6.2 ”You ought to be ashamed of yourself!”	77
4.6.3 Undervurdering?.....	78
4.7 ”Livet må gå sin gang, selv når de slåss på Cuba”	79
4.7.1 ”Tonight we go.”	79
4.7.2 En kjedelig sak for Norge.....	80
4.8 Møte på utenriksministerens kontor	82
4.9 Konklusjon	84
Kapittel 5: Regjeringen i skuddlinjen.....	86
5.1 Innledning.....	86
5.2 Den politiske situasjonen.....	88
5.2.1 Ap i 1959.....	88
5.2.2 Den borgerlige opposisjonen.....	89
5.3 Mistillitsforslaget.....	90
5.3.1 Et grunnlagt spørsmål.	90
5.3.2 I Stortinget 4. mars 1959	90
5.3.3 ”Og dermed brøt spetaklet løs”	92
5.3.4 Drøftinger med stortingsgruppen	94
5.4 Laglig til for hogg – mistillitsdebatten 11. mars 1959	96
5.4.1 Et dobbeltløp	96

5.4.2 Opposisjonens strategi.....	98
5.4.3 Med ulyst på talerstolen	100
5.4.4 ”Lenger enn vår konstitusjon gir høve til.”	101
5.4.5 Gerhardsens sololøp	104
5.5 Ammunisjon til høstjakta	107
5.5.1 En ulykke kommer sjeldent alene	107
5.5.2 Tredje akt.....	109
5.5.3 En stillingskrig	111
5.5.4 Heller noen dokumenter enn ingen!	113
5.6 Jakten på sydebukkene – siste runde i Stortinget.	115
5.6.1 Debatt under Stortingets verdighet?	115
5.6.2 Bedre fly enn ille fekte	116
5.6.3 Generalen	119
5.7 Konklusjon	119
Kapittel 6: Konklusjon	122
6.1 Innledning.....	122
6.2 Ammunisjonssalget	122
6.3 Cuba-saken i Stortinget	125
Kilder og litteratur	128
Kilder.....	128
Litteratur.....	130
English abstract	133

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Innledning

På ettermiddagen onsdag 11. mars 1959 stod en misfornøyd Einar Gerhardsen på Stortingets talerstol.¹ Til behandling lå et mistillitsforslag fra en samlet borgerlig opposisjon, det første på elleve år. Dette var andre gang statsministeren tok ordet denne dagen. Første gang var helt i starten av debatten, litt etter klokka ti. Nå nærmet klokken seg fire. I mellomtiden hadde han hørt opposisjonens representanter begrunne sin mistillit med at landets utenrikspolitiske prinsipper ikke skulle være til salgs, og at det aldri hadde vært regnet som god moral i Norge å tjene penger på andres ulykke. En av hans egne partifeller hadde nettopp bedt Stortinget skille mellom det som var en bevisst handling fra regjeringens side, og det som ikke var det.² ”Men i all sunn fornufts navn”, hadde Høyres Bernt Ingvaldsen utbrutt, ”Regjeringen må da være bevisst! Hvis ikke, synes jeg det er enda større grunn til å stemme for mistillitsforslaget.”³ Kanskje undret også statsministeren på om regjeringen tre måneder tidligere virkelig hadde vært bevisst, mens han selv var på reise til India og ansvaret var overlatt til Trygve Bratteli. Med all sin politiske kløkt og erfaring, kunne han i alle fall ikke finne argumenter som unnskyldte salget av ammunisjon og håndgranater fra en statsbedrift til borgerkrigsherjede Cuba, som var utgangspunktet for mistillitsdebatten.

Einar Gerhardsen kikket opp på en fullsatt Stortingssal, og avsluttet sitt innlegg:

*Når jeg ikke vil gi meg inn i noen debatt, så er det fordi jeg ikke vil komme i forsvarsstilling i en sak der jeg i prinsippet er enig med dem som har reist kritikken.*⁴

Det ble en merkelig stemning i salen.⁵

Debatten hadde pågått i snart seks timer, og så godt det hadde latt seg gjøre hadde Arbeiderpartiets representanter forsøkt å stå samlet mot angrepene fra opposisjonen. Plutselig erklærte landets statsminister seg i prinsippet enig med de som hadde reist mistillitsforslaget mot hans egen regjering.

---

¹ Går frem av et dagboksnotat fra daværende justisminister Jens Haugland. Haugland 1986 s. 68

² St. forh 11.3.1959 s. 773. Representanten var Olaf Watnebryn

³ St. forh 11.3.1959 s. 773

⁴ St. forh 11.3.1959 s. 795

⁵ Lyng 1973 s. 70

Gerhardsens innrømmelse overfor Stortinget i mars 1959 gir en god inngang til dette prosjektet, som skal omhandle premissene for og de politiske implikasjonene av Raufoss Ammunisjonsfabrikkers salg av ammunisjon til Cuba i 1958.

Cuba-saken var, men Francis Sejersteds ord, den eneste virkelige dramatiske hendelsen i stortingsperioden 1958-61.⁶ I strid med et enstemmig stortingsvedtak fra 1935 som forbød eksport av våpen og ammunisjon til land i krig eller borgerkrig, hadde regjeringen i desember 1958 gitt Raufoss Ammunisjonsfabrikker tillatelse til å eksportere ammunisjon til Fulgencio Batistas regime på Cuba. Bedriften hadde forut for beslutningen søkt Utenriksdepartementet om tillatelse, og avgjørelsen ble tatt i det utenriksminister Halvard Lange og Einar Gerhardsen var på reise til India. Før leveransen kom frem hadde imidlertid Fidel Castros opprørsstyrker tatt makten på Cuba, og det var de som tok i mot ammunisjonen.

Da saken ble kjent ble det i Stortinget reist et grunnlagt spørsmål til regjeringen. Det var nå også kommet frem at deler ammunisjonen som var eksportert var blitt utlånt fra Forsvarets lagre.⁷ Justisminister Jens Haugland svarte at avgjørelsen var tatt for å unngå oppsigelser ved militærbedriften på Raufoss, noe opposisjonen ikke aksepterte. De fire borgerlige gruppeførere satte frem et felles mistillitsforslag som beklaget at regjeringen hadde gitt tillatelsen.⁸

Mistillitsforslaget ble behandlet i Stortinget 11. mars 1959. Under debatten avviste Arbeiderpartiets parlamentariske leder, Nils Hønsvald, opposisjonens forslag med å vise til regjeringspartiets flertall i Stortinget. Ingen arbeiderpartirepresentant ville under noen omstendighet stemme for et borgerlig mistillitsforslag, hevdet Hønsvald, og uttalte at Arbeiderpartiet ”foretrekker andre fremgangsmåter” å skifte statsråder på.⁹ Uttalelsen skapte uttrykket *den Hønsvaldske parlamentarisme*, og knyttet et nytt aspekt til Cuba-saken; parlamentariske prinsipper og forholdet mellom storting og regjering. Arbeiderpartiet satte frem sitt eget forslag som fikk flertall, og opposisjonens mistillitsforlag falt.¹⁰

Men saken sluttet ikke der. På sensommeren ble det avdekket i pressen at deler av ammunisjonen som var utlånt fra militære lagre var amerikansk gaveammunisjon – produsert på Raufoss, betalt av USA og plassert i norske militære lagre for beredskapshensyn.¹¹ Det var forbudt å eksportere denne ammunisjonen uten tillatelse fra amerikanske myndigheter. Forsvarsdepartementet rykket ut og dementerte disse påstandene, men måtte tre uker senere

---

⁶ Sejersted 1984 s. 195

⁷ St. forh. 4.3.1959 s. 712

⁸ St. forh. 4.3.1959 s. 712

⁹ St. forh. 11.3.1959 s. 757

¹⁰ St. forh. 11.3 1959 s. 799

¹¹ Skogan 1985 s. 37

sende ut en rettelse av sitt eget dementi og innrømme at denne ammunisjonen var blitt nyttet til eksporten til Cuba.¹²

Saken kom dermed på nytt opp i Stortinget høsten 1959, med et forslag fra opposisjonen, som nå forlangte full oppklaring av våpensalget, om at alle sakens dokumenter skulle fremlegges for Stortinget. Regjeringen og Arbeiderpartiets representanter motsatte seg imidlertid dette, og Stortinget vedtok et betydelig mer begrenset forslag fra Hønsvald, som innebar at kun dokumenter som omhandlet utlånet av ammunisjon og det feilaktige dementiet fra Forsvarsdepartementet ble stilt til Stortingets disposisjon.¹³

Dokumentene ble sendt til militærkomiteen, som la frem sin innstilling 31. mai 1960. Debatten gikk over to dager og endte 2. juni med et enstemmig vedtak om at saken dokumenter skulle vedlegges protokollen.¹⁴ Dermed var Cuba-saken ferdigbehandlet i Stortinget.

Cuba-saken kom mot slutten av en unntaksperiode for norsk forsvarsindustri, som i regi av NATO ble kraftig utbygget under og rett etter Korea-krigen 1950-53.¹⁵ Ved hjelp av amerikanske midler skjedde det i løpet av 1950-årene en betydelig ekspansjon ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker, som da var under fullt statlig eierskap. I hovedsak forgikk eksporten fra bedriften innenfor rammene av den vestlige forsvarsalliansen, men NATOs strategiske dreining bort fra konvensjonelle våpen og mot et forsvar basert på kjernefysiske krigføring skapte adskillige omstillingsvansker, samt behovet for nye markeder. Situasjonen utløste flere motstridende politiske interesser, og regjeringen og de berørte departementene måtte forta avveininger mellom økonomiske, industrielle, militære og utenrikspolitiske hensyn.

Historisk sett har norsk våpeneksport imidlertid vært av begrenset omfang og tradisjonelt har det i Norge vært knyttet sterke moralske betenkeligheter til virksomheten. Ammunisjonseksporten til Cuba vakte derfor stor oppmerksomhet i sin samtid og mistillitsdebatten ble i enkelte aviser omtalt som *”det hardeste sammenstøt som har funnet sted mellom regjeringspartiet og opposisjonen i Stortinget etter krigen.”*¹⁶ Og selv om den kom på høyden av Arbeiderpartiets storhetstid, kort tid etter det beste stortingsvalget i partiets historie i 1957¹⁷, avfødte eksporten også betydelig uro innad i Arbeiderpartiets

---

¹² St. forh. 26.10.1959 s. 256

¹³ St. forh. 26.10.1959 s. 289

¹⁴ St. forh. 2.6.1959-60 s. 3585

¹⁵ Wicken 1992 s. 30-31

¹⁶ Sitatet er hentet fra Sunnmørsposten 13.3.1959. Klipp i Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet. Liknede beskrivelse var det i VG 12.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

¹⁷ Bergh 1987 s. 323

stortingsgruppe og spekulasjoner i pressen om at representanter fra partiets venstrefløy ville bryte ut og stemme for mistillitsforslaget.

Cuba-saken ligger følgelig i et tematisk og politisk skjæringspunkt: i en forstand er den en del av et større bilde av norsk sikkerhetspolitikk i etterkrigstiden, samtidig inngår den også i en bredere debatt om Arbeiderpartiets flertallstyre i samme periode. Denne oppgaven vil derfor kunne kaste lys over viktige sider ved norsk politikk ved slutten av 1950-årene, ved å analysere både beslutningsprosessene som ledet frem til eksporten og regjeringen Gerhardsens strategi de i alt fire gangene saken var oppe i Stortinget.

1.2 Problemstilling og avgrensning

Prosjektet har altså som hovedmål å undersøke ammunisjonseksporten og det politiske etterspillet med henblikk på å bringe klarhet i hendelsesforløpet og supplere tidligere forskning der momenter fortsatt står ubesvarte. Hensikten er å gi en systematisk og samlet fremstilling av emnet.

På denne bakgrunn av har vi identifisert følgende hovedproblemstillinger: med utgangspunkt i selve våpensalget søker vi for det første å analysere premissene som var avgjørende for at Raufoss Ammunisjonsfabrikker fikk tillatelse til å eksportere ammunisjon til Cuba. Det andre problemområdet er knyttet til den påfølgende politiske debatten og vi er her interessert i å undersøke hvordan regjeringen håndterte Cuba-saken i Stortinget.

Rent tidmessig er det ikke foretatt noen avgrensning som bryter med hendelsesforløpet. Vi søker å gi en fremstilling av Cuba-saken fra begynnelse til slutt, fra november 1958 til juni 1960. Riktignok må det påpekes at hovedtyngden av analysen vil ligge i tiden frem til ammunisjonsleveransen ble skipet fra Norge, altså november og desember 1958.

De avgrensninger som er foretatt er av tematisk art. Utviklingen av borgerkrigen på Cuba er viet liten plass i denne fremstillingen, ettersom vårt hovedanliggende er de norske forhold. En fullstendig analyse av det som på norsk side var avgjørende for eksporten har prioritet, og det vil gå på bekostning av en grundigere presentasjon av forholdene på Cuba. Den samme prioriteringen medfører også at amerikanske politikk overfor Cuba i perioden vi her befinner oss, i det vesentlige faller utenfor vårt fokus.¹⁸

---

¹⁸ For en grundig innføring i relasjonene mellom USA og Cuba før og under Fidel Castros maktovertakelse i årsskiftet 1958-59, se Paterson 1994.

1.3 Tidligere forskningslitteratur

Som forskningsobjekt er Cuba-saken tidligere blitt behandlet fra en rekke ulike utgangspunkt og innfallsvikler. Overordnet er litteraturen om emnet likevel ganske mangelfull, fordi få har gått i dybden i saken. Karakteristisk er Cuba-saken sparsommelig omtalt over tre-fire sider, i alt fra politisk memoarlitteratur til større oversiktsverker. Dette medfører at det generelt er vanskelig å posisjonere dette prosjektet i forhold til tidligere fremstillinger, men det understøtter samtidig behovet for et arbeid som søker å analysere Cuba-saken mer inngående. Vi vil nedenfor trekke frem de fremstillingene som oppgaven i størst grad forholder seg til. For en fullstendig oversikt over litteraturen om emnet, se litteraturlisten i slutten av oppgaven.

I forhold til vårt problemkompleks er det også i litteraturen en tendens til å dele saken i to, og skille mellom selve våpensalget på den ene siden og det politiske etterspillet på den andre. Den eneste lengre fremstillingen som favner om begge sidene er Øyvind Skåtuns hovedoppgave i historie fra 1971, *Cubasaken i norsk politikk – desember 1958 – mars 1959*.

1.3.1 Ammunisjonssalget

Når det gjelder selve ammunisjonseksporten er spørsmålene knyttet til regjeringens godkjenning av salget mange: Hvilken rolle spilte Raufoss Ammunisjonsfabrikker? Hvor reell var faren om oppsigelser og ble den brukt som en trussel for å få eksporttillatelse fra myndighetene? Presset innflytelsesrike personer fra bedriften Utenriksdepartementet og regjeringen? Visste ledelsen ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker at amerikanskfinansiert ammunisjon måtte nyttes for å gjennomføre leveransen? Hvilken holdning hadde Utenriksdepartementet og hvilke råd ga det til regjeringen? Hvem i regjeringen gikk inn for eksport og hvorfor? Hvilken betydning for beslutningen hadde fraværet av Gerhardsen og Lange? Hvorfor ble ikke stortingsvedtaket fra 1935 tatt hensyn til?

Skåtuns nevnte hovedoppgave lykkes kun i begrenset grad å besvare disse, i hovedsak fordi den ble skrevet på et tidspunkt da vesentlig kildemateriale ikke var tilgjengelig. Han er dermed forsiktig med å trekke generelle konklusjoner, men antyder på bakgrunn av intervjuer med involverte aktører at Raufoss Ammunisjonsfabrikker ”spekulerte” i vanskelige sysselsettingsforhold og at regjeringens godkjenning av eksporten kom som et resultat av at den overordnet la stor vekt på økonomisk vekt og industrialisering. Skåtun poengterer riktignok at det var industriminister Gustav Sjaastad som gikk sterkt inn for å gi eksporttillatelse.¹⁹

---

¹⁹ Skåtun 1971 s. 17-18

Olav Wicken ser i studien *Moralens vokter eller våpenkremmer? Regulering av norsk våpeneksport 1935-1992*, nærmere på hvordan Utenriksdepartementet og regjeringen håndterte saken. Wicken hadde tilgang til arkivmateriale fra UD og han hevder eksporten langt på vei var et resultat av at saksbehandlerne i departementet rett og slett hadde glemte stortingsvedtaket fra 1935, hvilket var utslagsgivende for regjeringens beslutning om å tillate eksporten av økonomiske hensyn.²⁰ Wicken analyserer imidlertid sakskomplekset ut i fra en historisk utvikling på over 50 år og er i hovedsak opptatt av hvilke *konsekvenser* saken fikk for reguleringen av norsk våpeneksport. Studien har dermed først og fremst vært nyttig ved at den plasserer Cuba-saken i en større kontekstuell ramme, og sammenlikner myndighetenes behandling av denne og andre liknende eksportsaker.

Det nyeste bidraget som over noe lengde behandler ammunisjonsleveransen, er et kapittel om Cuba-saken fra Vegard Bye og Dag Hoels bok *Dette er Cuba – alt annet er løgn!* fra 1995. Denne fremstillingen brakte frem i lyset en rekke til da ukjente opplysninger og forfatterne fremsatte også noen oppsiktsvekkende påstander. Deres hovedfokus er Raufoss Ammunisjonsfabrikkers rolle i eksporten. De mener å påvise at bedriften, anført av styrets nestleder Jens Chr. Hauge, førte myndighetene bak lyset, tilbakeholdt informasjon og presset regjeringen til å gi tillatelse til leveransen. Påstandene er bygget på intervjuer med flere involverte aktører og dokumenter fra Utenriksdepartementets arkiv. Boken er i seg selv ingen vanlig fagbok, men heller en krysning mellom dette og en mer skjønnlitterær fremstilling. Kapitlet som omhandler Cuba-saken har imidlertid fra historikersynspunkt tilfredsstillende kildedekning og referanser, og vil derfor i denne oppgaven bli vurdert på lik linje med den øvrige litteraturen.

Disse fire forfatternes konkrete standpunkt i forhold til de overnevnte spørsmål vil bli utdypet underveis i oppgaven, men generelt kan vi si forklaringene de gir av våpensalget gjør det interessant å se nærmere på beslutningsprosessen som ledet frem til eksporten. For var det slik, som Bye også i en kronikk fra 2009 hevder, at "[Jens Chr.]Hauge gjennom sin agering i Cuba-saken ga et viktig bidrag til oppløsning av selve Arbeiderpartistaten"²¹? Eller var eksporten resultat av en bevisst prioritering fra regjeringens side – for å sikre beskjeftigelsen ved ammunisjonsfabrikken og unngå oppsigelser ved en statsbedrift?

---

²⁰ Wicken 1992 s. 38

²¹ Bye 2009, *Hauges skjulte Cuba-aksjon*, kronikk i Ny Tid 6.1.2009

1.3.2 De politiske implikasjonene

Hva gjelder det politiske etterspillet saken fikk, er Cuba-saken i litteraturen ofte trukket frem som et eksempel på Arbeiderpartiets maktarroganse under flertallsregjeringene i etterkrigstiden. Som nevnt ledet ammunisjonseksporten frem til et felles mistillitsforslag fra de borgerlige partiene, som med en tilspisset formulering ble avvist av Arbeiderpartiets gruppefører. Det var en demonstrasjon av flertallsmakten, som i femte bind av Arbeiderbevegelsens historie i Norge av Trond Bergh blir sett på som et uttrykk for partiledelsens krav om disiplin og lojalitet.²² Saken ble imidlertid behandlet i Stortinget ved to anledninger også etter dette, men en samlet undersøkelse av alle stortingsdebattene er ikke tidligere utført. Vi vil forsøke å fylle dette tomrommet, med fokus på hvordan regjeringen håndterte saken og forholdet mellom regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsgruppe.

Øyvind Skåtuns hovedoppgave er også den mest omfattende analysen av Cuba-sakens politiske implikasjoner. I denne delen av oppgaven er Skåtuns fremste siktemål å vise at det blant de borgerlige partiene var en frykt for å sette frem mistillitsforslaget. Bakgrunnen var i følge Skåtun den NATO-fiendtlige venstrefløyen i Arbeiderpartiet, som særlig Høyre fryktet skulle utnytte ammunisjonseksporten til å skaffe seg større innflytelse over Norges utenriks- og sikkerhetspolitikk. Like direkte er hovedoppgaven ikke når det gjelder regjeringens frykt for å bli felt av egne partimedlemmer i Stortinget, som vi i første rekke er opptatt av, selv om det antydes at Einar Gerhardsen manipulerte venstreopposisjonen i stortingsgruppen.

Spørsmålet som først og fremst reiser seg er imidlertid hvilken strategi regjeringen overordnet fulgte i Cuba-saken og hvordan denne kom til uttrykk under debattene. Ved siden av Skåtuns oppgave har dette problemet også utspring i biografi- og memoarlitteratur av eller om sentrale politisk aktører som er utgitt etter Skåtuns hovedoppgave. I hovedsak gjelder det Einar Gerhardsen, John Lyng og Kåre Willoch's omtale Cuba-saken i sine selvbiografier og utgitte dagboksnotater fra daværende justisminister Jens Haugland og fra LO-formann og stortingsrepresentant Konrad Nordahl. Fremstillingene gjenspeiler naturligvis den politiske tilknytning til saken forfatterne hadde, men de belyser like fullt de problemer som er knyttet til saken. Det gjelder først og fremst spørsmål om Einar Gerhardsens lederskap i forkant av og under debattene, hvorfor ingen av de ansvarlige statsrådene uttalte seg i Stortinget og motivet bak og betydningen av *den Hønsvaldske parlamentarisme*.

Som nevnt omhandlet også Cuba-saken prinsipielle spørsmål om forholdet mellom storting og regjering, foranlediget av Hønsvalds kontroversielle uttalelse om det borgerlige

---

²² Bergh 1987 s. 474-475

mistillitsforslaget. I denne forbindelse har vi kunnet trekke på litteratur der temaet er behandlet fra et generelt statsvitenskaplig og statsrettlig utgangspunkt. Her finner vi boken *Parlamentarisme og maktbalanse* av Per Stavang fra 1964 og en relativt utførlig drøfting av de prinsipielle sidene ved stortingsdebattene om Cuba-saken i Ingeborg Wilbergs artikkel *Om parlamentarisme og ministeransvarlighet* fra 1962.

Ammunisjonseksperten og det politiske etterspillet den fikk, må også analyseres mot en mer generell bakgrunn. Vi vil følgelig i kapittel to forsøke å fange opp noen overordnede utviklingstrekk som gir en bredere forståelsesramme for de spørsmål som er førende for analysen. Det dreier seg i særlig grad om utviklingen av norsk våpeneksport frem til slutten av 1950-tallet, men også andre viktige forutsetninger for saken som hadde sitt utspring lengre tilbake i tid. I denne forbindelse har John Kristen Skogans studie fra 1985, *Fra Krag-Jørgensen-produksjon til Cuba-eksport og Pingvin-salg*, vært verdifull. Denne tar for seg utviklingen av norsk eksport av våpen og militært utstyr siden århundreskiftet, og har vært nyttig for å vurdere eksporten til Cuba mot mer overordnede tendenser i norsk våpeneksport. Studien fremhever mulige årsaker til eksport av våpen og ammunisjon og peker på problemstillinger som historisk sett har vært knyttet til denne virksomheten. Også flere av Olav Wickens studier har i den sammenheng vært brukt.

Før vi går videre til kildegrunnlaget for denne oppgaven, er det naturlig å kommentere et element ved fremstillingene til Øyvind Skåtun og Vegard Bye og Dag Hoel. Et kjennetegn ved begge er at de i stor grad baser sin analyse på intervjuemateriale, og for vårt vedkommende er det både muligheter og problemer forbundet med dette.

Ettersom det av naturlige årsaker er utelukket for denne oppgaven å bygge på muntlige kilder, kan vi gjennom intervjuene få innblikk i hva aktørene mente ut over det inntrykk som gis av dokumentene – noe vi ellers ville vært avskåret fra å få. Det gjelder i særlig grad intervjuene i Skåtuns hovedoppgave, fordi disse ofte er gjengitt i lange utdrag. De muntlige kildene gir også opplysninger som rett og slett ikke finnes andre steder, og kan dermed stedvis benyttes som supplement til saksforhold det ikke finnes skriftlig dokumentasjon fra. Denne funksjonen, som utfyllende i forhold til det skriftlige materialet, har imidlertid noen fallgruver. Vi vet for det første ikke hvilke spørsmål som lå grunn for uttalelsene som er sitert, og kan eksempelvis ikke avgjøre om spørsmålet var ledende formulert. Dernest er det fare for å tolke utsagnet utenfor den rammen det opprinnelig var satt inn i; det er tross alt andre forfattere som har kommunisert med aktøren og ikke oss.

Det kanskje viktigste poenget er imidlertid at Skåtuns intervjuer er foretatt 10-11 år etter Cuba-saken, og Bye og Hoels nesten 40 år etter. Denne avstanden i tid til selve Cuba-saken er åpenbart nødvendig å ta i betraktning når vi vurderer kildenes utsagnskraft. Ikke bare fordi vi må ta forbehold om feilerindring og glemsel, men også fordi vi ikke kan utelukke at aktører i ettertid ønsket å tegne et annet bilde av forløpet enn det som var realiteten. Dette har særlig ligget til grunn for våre vurderinger når det som hevdes i intervjuene ikke stemmer overens med de skriftlige kildene vi har hatt tilgang til. Flere ganger underveis i arbeidet har vi stått overfor tilfeller der de skriftelige og muntlige kildene står i et motsetningsforhold. Som historiker må man da vurdere troverdigheten til kildene opp mot hverandre – på bakgrunn av reservasjonene vi akkurat har nevnt og annet materiale som kan synliggjøre hva motsetningene skyldes.

Med dette er det naturlig å ta skrittet videre og se på det skriftlige kildemateriale som ligger til grunn for oppgaven.

1.4 Kildegrunnlag

1.4.1 Presentasjon av materialet

Det heftet i begynnelsen av prosjektet usikkerhet om hvorvidt det fantes tilstrekkelig kildemateriale til å skrive en masteroppgave om Cuba-saken. I løpet av arbeidet har imidlertid noen fåtallige stortingsdokumenter vokst til en relativt fyldig samling dokumenter.

Trykte kilder

De trykte kildene fremstillingen bygger på er i all hovedsak Stortingets forhandlinger. Som anført ovenfor var Cuba-saken til behandling i Stortinget til sammen fire ganger, og referatene fra disse møtene, samt innstillingen fra den forsterkede militærkomiteen, er naturligvis de mest sentrale. Jeg har i tillegg undersøkt andre stortingsdokumenter som indirekte er knyttet til emnet, eksempelvis stortingsmeldinger og proposisjoner som omhandler Raufoss Ammunisjonsfabrikker i perioden. Dokumentene i forbindelse med stortingsvedtaket fra 1935 er også gjennomgått.

I en viss grad er aviskilder benyttet. Jeg har systematisk gått igjennom Norges Handels- og Sjøfartstidene for 1959, ettersom det var denne avisen som i utgangspunktet avslørte ammunisjonseksperten og som avdekket omstendighetene rundt utlånet fra de militære lagrene. I klipparkivet etter Arbeiderbladet i Arbeiderbevegelsens arkiv er det samlet i underkant av hundre avisklipp fra forskjellige aviser som omhandler Cuba-saken. Klippene,

som spenner fra februar 1959 til juni 1960, har jeg stedvis dratt nytte av. Diverse avisutklipp om saken finnes også i Utenriksdepartementets arkiv.

Utrykte kilder

De utrykte kildene utgjør imidlertid det viktigste grunnlaget for oppgaven. Utenriksdepartementets arkiv inneholder en mengde materiale som både direkte og indirekte er knyttet til Cuba-saken. Dokumentene som utførlig belyser departementets håndtering av ammunisjonseksperten er samlet under emnet *38.7/3 – eksport av krigsmateriell*.²³ Her er også behandlingen av liknende saker i samme periode inkludert. Den norske legasjonen i Havanna sine fortløpende vurderinger av situasjonen på Cuba, både før og etter ammunisjonseksperten, finnes i sakarkivet 1950-59 under emnet *Verdenspolitikk – fremmede staters politikk – Cuba*. Arkivet har vært særlig viktig for å danne et bilde av hvilken informasjon norske myndigheter satt på om utviklingen av borgerkrigen på Cuba når beslutningen om eksport ble fattet.

Arkivene etter Industridepartementet er nokså fragmenterte og generelt dårlig katalogisert. De dokumentene jeg der har funnet som omhandler Cuba-saken ligger i *S-3797, diverse arkivskapere, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189*, hvor det finnes et dokumentlegg med *Raufoss Ammunisjonsfabrikker, Diverse*. Av notater på disse dokumentene antydes det at departementets juridiske kontor var involvert i saken, men materiale fra dette er ikke avlevert Riksarkivet. Forsøk på å spore opp dokumentene i Næringsdepartementet har ikke ført frem.

Regjeringsprotokollene for 1958-59 er gjennomgått i sin helhet. Disse er tilgjengelige i Riksarkivet og en sentral kilde til beslutningsprosessen i regjeringen under Cuba-saken, selv om referatene knyttet til vårt tema i omfang ikke er særlig omfattende.

Vesentlig materiale finnes også i privatarkivet etter Jens Chr. Hauge, som relativt nylig ble avlevert Riksarkivet.²⁴ Arkivet var i starten av prosjektet klausulert, men jeg fikk innsyn våren 2010.

Samlet utgjør det overnevnte kildematerialet det jeg i Riksarkivet har funnet av relevans for saken. Jeg har i tillegg undersøkt protokollen fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe for 1959-60, som er å finne i Arbeiderbevegelsens arkiv. Selv om referatene i protokollen overordnet gir et beskjedent innblikk i de drøftinger som foregikk i forbindelse med

---

²³ Dokumentene fra Cuba-saken utgjør serie Dzb, eske 2294 - 2297

²⁴ Arkivet ble overlevert Riksarkivet i 2003, tre år før Jens Chr. Hauges død. Adgangen var eksklusivt forbeholdt historiker Olav Njølstad frem til hans biografi om Hauge, *Fullt og helt*, utkom i 2008. Arkivet ble gjort allment tilgjengelig i 2010.

stortingsdebattene om Cuba-saken, har de særlig knyttet sammen med annet arkivmateriale gitt god informasjon.

Videre har jeg gjennomgått dokumentsamlingen som ble oversendt den forsterkede militærkomité i forbindelse med granskingen som foregikk der. Denne befinner seg i Stortingsarkivet og inneholder forklaringer fra involverte både på militær side og fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker i forhold til utlånet av ammunisjon i forkant av eksporten til Cuba og det feilaktige dementiet Forsvarsdepartementet sendte ut. Tre vedlegg til samlingen er imidlertid fortsatt graderte, slik at jeg altså ikke har fått innsyn i disse.

Det har under arbeidet med masteroppgaven ikke lyktes å oppdrive vesentlig kildemateriale fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker. På tross av at bedriften i den perioden vi her behandler var under statelig eierskap, har det aldri kommet i stand et arkiveringssamarbeid med Statsarkivet på Hamar eller andre institusjoner. I forsøk på å finne dokumenter fra bedriften som omhandlet Cuba-saken ble det derfor nødvendig å ta direkte kontakt med Raufoss Industripark.²⁵ Under mitt besøk på Historisk Senter på Raufoss, som forvalter arkivene fra fabrikkene, fikk jeg fritt gjennomgå det som var av dokumenter. Materialet fra 1945 og til rundt 1970 mangler imidlertid i arkivet. Bedriftens dokumenter fra denne perioden ser rett og slett ut til å være kastet. Ett par små lyspunkter fantes likevel, ettersom det var etterlatt noe korrespondanse fra fagforeningen ved bedriften fra tiden rundt Cuba-saken.

Jeg har ikke undersøkt arkivene etter Forsvarsdepartementet, Handelsdepartementet, Justisdepartementet eller fra Norges Jern- og Metallarbeiderforbund. I det første tilfelle er årsaken at de områder av saken som Forsvarsdepartementets befatning begrenser seg til, ble gjenstand for den omtalte granskningen i den utvidede militærkomité, slik at de aktuelle dokumentene altså er tilgjengelige i stortingsarkivet.

Både Handels- og Justisdepartementet var involvert i Cuba-saken, ved at de formelt måtte gi henholdsvis eksporttillatelse og utførselslisens til Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Jeg fikk imidlertid opplyst ved Riksarkivet at for begge departementers vedkommende var ikke enkeltsaker bevart for det aktuelle tidsrommet.

Hva gjelder Jern og Metall fikk jeg etter henvendelse til Arbeiderbevegelsens arkiv opplyst at arkivet hadde gjennomgått innholdsfortegnelse for arkivet for 1958-62, uten å

---

²⁵ Arkivene til det som i 1950-årene het Raufoss Ammunisjonsfabrikker, og som i dag er en del av industrikonsernet Nammo AS, forvaltes av Historisk Senter på Raufoss. Det drives av fire pensjonister på frivillig basis.

finne spor av at temaet var behandlet. Etter hvert som det øvrige kildematerialet økte i omfang, valgte jeg derfor ikke å prioritere ytterligere undersøkelser av dette.

1.4.2 Samlet vurdering av kildene

Samlet gir arkivene et godt innblikk både i prosessen som ledet frem til ammunisjonssalget og den etterfølgende behandlingen av saken. Et fellestrekk for materialet er detaljrikdommen. Flere arkiver inneholder dokumenter som utførlig beskriver aktørnivået i beslutningsprosessene. I noen tilfeller utfyller også arkivene hverandre, i den forstand at man kan finne bruddstykker av samme sak i forskjellige arkiver som samlet gir et mer helhetlig inntrykk enn dokumentene alene gjør.

Flere av arkivene vi har gjennomgått er ikke tidligere benyttet til å kaste lys over Cuba-saken. Det gjelder Stortingsarkivet, Industridepartementets arkiv og privatarkivet etter Jens Chr. Hauge.²⁶ Foruten kildene vi må anta fantes ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker og etter Justis- og Handelsdepartementenes behandling av saken, virker de fleste dokumentene fra saksgangen å være bevart. Jeg har ikke kommet over noen påfallende mangler ved arkivene som er gjennomgått.

1.5 Disposisjon

Fremstillingen er delt inn i seks kapitler. Vi har til nå fremlagt tema og spørsmålene for denne studien, og presentert materiale oppgaven på de neste sidene bygger på. Kapittel to fastlegger enkelte premisser Cuba-saken etter vår mening må forstås på bakgrunn av. Vi vil der redegjøre for utviklingen ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker, gjennomgå stortingsvedtaket i 1935 som formulerte de retningslinjer for norsk våpeneksport som var gjeldene i 1958, se nærmere på våpensamarbeidet med USA i etterkrigstiden og kort belyse situasjonen på Cuba mot slutten av 1950-årene. Vi vil også så vidt berøre forholdet mellom ammunisjonsfabrikken og myndighetene etter at de militære bedriftene ved lov i 1947 ble omgjort til selvstendige rettssubjekter.

Oppgaven vender seg deretter, i kapittel tre og fire, til en analyse av selve ammunisjonssalget. De mange spørsmålene som er knyttet til denne delen av Cuba-saken, gjør at vi velger å se den fra to sider. Kapittel tre vil konsentrere seg om Raufoss Ammunisjonsfabrikker og undersøke bedriftens rolle med fokus på fire hovedpunkter:

---

²⁶ Referansene til Olav Njølstad tyder på at han ikke har brukt materiale fra privatarkivet i det han skrevet om saken.

fremforhandlingen av salget, utlånet av ammunisjon fra Forsvaret, kontakten med myndighetene for å få innvilget eksportlisens og Jens Chr. Hauges befatning med eksporten.

Utenriksdepartementet og regjeringens behandling av saken vil være utgangspunkt for analysen i kapittel fire. Vi søker overordnet å forklare hvorfor Raufoss Ammunisjonsfabrikker ble gitt tillatelse til ammunisjonseksporten, og vil derfor gå grundig igjennom saksgangen fra bedriftens første søknad til UD og til regjeringens endelig beslutning var fattet. Utviklingen frem til salget ble avdekket i pressen og kom opp til behandling i Stortinget, blir også diskutert der.

Fremstillingens siste analysekapittel vil beskjeftige seg med debattene i Stortinget mellom mars 1959 og juni 1960. Vårt hovedanliggende er å beskrive hvordan debattene tok form og drøfte regjeringspartiets strategi i møte med en sterkt kritisk og langt på vei samlet opposisjon. Vurderingene i de to foregående kapitlene vil fungere som premissleverandør i denne analysen.

Den avsluttende og konkluderende delen av denne oppgaven utgjør kapittel seks. Vi vil her kort sammenfatte funnene i de tre analysekapitlene og forsøke å vurdere hva saken mer allment kan fortelle om forhold i norsk politikk på slutten av 1950-tallet.

Kapittel 2: Å holde kruttet tørt

Det følger av oppgavene at Raufoss Ammunisjonsfabrikker må være i høy grad overdimensjonert i forhold til det som er normalt behov i fredstid. Det ligger videre i sakens natur at bedriften må legge særlig vekt på å sikre produksjonen i krig. Bedriften er både storindustri og forsvarsanlegg.²⁷

2.1 Innledning

Produksjon av våpen og ammunisjon og sysselsetting har alltid vært sterkt innvevd i hverandre. Det skyldes i hovedsak at kapasiteten for fremstilling av militært materiell tradisjonelt har vært viktig av beredskapshensyn, samtidig som behovet for produktene i fredstid har vært minimalt. Dermed har det av sikkerhetsmessige grunner vært ønskelig å opprettholde en størrelse på arbeidstokken som overgår hva som i normale tider er nødvendig.

Da Raufoss Ammunisjonsfabrikker 1. desember 1958 søkte Utenriksdepartementet om eksporttillatelse for ammunisjon og håndgranater til Cuba, begrunnet bedriften forespørselen med nettopp at beskjeftigelsessituasjonen ved bedriften var prekær og at leveransen ville forhindre oppsigelser av arbeidere.²⁸ Med et naturlig utgangspunkt i ammunisjonsfabrikken, skal vi innledningsvis rette oppmerksomheten mot tiden forut for eksporten til Cuba, for å se nærmere på noen utviklingstrekk som kan bidra til en dypere forståelse av eksportsaken slik den utspilte seg i 1958-60.

Vi skal i dette kapittelet ta for oss fremveksten av produksjon og eksport av ammunisjon fra Raufoss frem til 1958 og se nærmere på samspillet mellom beredskap med henblikk på krig og opprettholdelse av sysselsettingen i fredstid. Hva har tradisjonelt vært sporene til eksport fra bedriften? Med dette som utgangspunkt fokuserer vi på stortingsvedtaket fra 1935 som forbød eksport av våpen og ammunisjon til land i krig eller borgerkrig, særloven fra 1947 som omgjorde bedriften til et selvstendig rettssubjekt med betydelig frihet fra den statlige forvaltningen og ikke minst våpensamarbeidet med USA og NATO på 1950-tallet. Avslutningsvis vil vi også kaste et blikk på Cuba, og med bred penn redegjøre for utviklingen av revolusjonen som ledet frem til Fidel Castros maktovertakelse i 1959.

Vi søker å presentere et bakteppe som er nødvendig for analysen i de tre etterfølgende kapitlene, uten dermed å bedyre at Cuba-saken kom som en nødvendig konsekvens av den utviklingen vi her skisserer. Hvilken betydning de mer bakenforliggende, strukturelle faktorer hadde for ammunisjonsleveransen til Cuba, må rimeligvis vurderes i lys av funnene senere i

---

²⁷ St. prp. nr.1 1953, tillegg nr. 48, s. 10

²⁸ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 1.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3. serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

oppgaven. Gjennomgåelsen vil ta form som en kronologisk oppbygd fremstilling som starter i 1896 og ender der vår hovedanalyse begynner - høsten 1958.

2.2 Et sikkert sted inne i landet

2.2.1 Arbeiderbladet på besøk

I midten av juni 1958 var Arbeiderbladet på besøk hos Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Den utsendte journalisten kunne skryte av et fabrikkområde på over 1300 mål, til sammen 2200 maskiner og 300 bygninger, en stadig økende sivil produksjon og en spisesal 50 meter under jorda – utstyrt som en førsteklasses restaurant.²⁹ Kun en bekymring meldte seg for artikkelens hovedperson, administrerende direktør Frode Onarheim: sysselsettingssituasjonen. Den militære produksjonen var fortsatt av mye større omfang enn den sivile, og på forsommeren 1958 var fremtiden uviss. *”Bestillingene fra vårt eget forsvar har sviktet betydelig i de senere årene på grunn av store beholdninger, og off-shorekontraktene, som medvirket til at bedriften kunne foreta sine omfattende moderniseringer, er praktisk talt opphørt”*³⁰, fortalte Onarheim avisen. Han kunne imidlertid forsikre om at sysselsettingen ved bedriften var sikret frem til mars neste år, grunnet store ordre på ammunisjon til Vest-Tyskland.³¹

2.2.2 Unionsoppløsning og verdenskrig – opprustning og omstilling

Som vi skal se, var det i 1958 ikke første gang man stod overfor en slik situasjon på Raufoss, hvor produksjon av forsvarsmateriell startet allerede i 1896. Som en forsvarsbedrift, opprettet og utbygget av beredskapshensyn, har utviklingen langt på vei tatt form som en syklus, avhengig av Forsvarets varierende behov og den internasjonale situasjonen. En jevn og regelmessig beskjeftigelse har ikke vært det normale, men alltid et tilstrebet ideal som grovt sett vært søkt på to måter når bestillingene fra forsvaret sviktet: overgang til sivil produksjon og produksjon for eksport. Ikke sjeldent har omstillingen imidlertid også ført til oppsigelser.

Den økte spenningen i forholdet til Sverige ved overgangen til det 20. århundret medførte at Forsvarskommisjonen av 1891 foreslo å flytte produksjonen ved Patronfabrikken i Akershus til *”et sikrere sted inne i landet.”*³² Kommisjonens forslag ble fulgt opp, samtidig som også kruttproduksjonen ble vedtatt flyttet fra Maridalen til Raufoss. Rødfos Patronfabrikk ble formelt opprettet i 1896, mens Rødfos Krudtværk først kom i ordinær drift i

---

²⁹ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

³⁰ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

³¹ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

³² Skogan 1985 s. 16

1901.³³ Nå ble unionsstriden som kjent fredelig løst, men de økte forsvarsbevilgningene frem mot 1905 førte til en betydelig vekst for bedriften, som i korte perioder hadde en arbeidsstyrke på opp til 600 arbeidere.³⁴ De ledet imidlertid også til den første store omstillingen for Raufoss Ammunisjonsfabrikker da tiden for den militære opprustningen var forbi. Arbeidsstyrken ble kort tid etter unionsoppløsningen nær halvert, og forble på et nivå mellom 200 og 300 ansatte frem til krigsutbruddet i 1914.³⁵ Eksport var på dette tidspunktet ikke aktuelt, til det var bedriften fortsatt for liten til å være en interessant leverandør og produksjonskapasiteten for begrenset til at man kunne påta seg eksportoppdrag.³⁶

Om utviklingen var betydelig i tiden frem mot 1905, var den nærmest eksplosiv under første verdenskrig. Selv om Norge tidlig erklærte sin nøytralitet etter krigsutbruddet, ble forsvarsbevilgningene femdoblet i perioden 1913-1917.³⁷ Verdenskrigen avslørte en rekke mangler i det norske forsvaret. Etter hvert som den trakk ut i tid ble det nærmest umulig å kjøpe militært materiell fra utlandet, og norske myndigheter besluttet å utvide produksjonskapasiteten ved ammunisjonsfabrikken for å sikre tilgangen på ammunisjon.³⁸ En god indikasjon på den utvikling som fant sted på Raufoss under første verdenskrig er størrelsen på arbeidsstokken. I august 1914 var det 230 ansatte ved bedriften, i januar 1918 var antall arbeidere steget til 930.³⁹

Opprustningen medførte igjen store omstillingsvansker for Raufoss Ammunisjonsfabrikker da bestillingene fra forsvaret gikk sterkt ned etter krigen. Et større antall arbeidere enn etter unionsoppløsningen stod i fare for å bli oppsagt om ikke bedriften unngikk produksjonsinnskrenkninger. Samtidig var det ønskelig, også fra myndighetenes side, å utnytte det store og relativt nye produksjonsapparatet ved bedriften.⁴⁰ Likevel foregikk det heller ikke nå noen eksport fra Raufoss eller andre norske militærbedrifter i tiden etter krigsavslutningen, selv om produksjonskapasiteten denne gangen var stor nok. Det må først og fremst sees i sammenheng med at det fantes store overskuddsbeholdninger av militært materiell både i krigførende og i nøytrale land i Europa, som i likhet med Norge hadde styrket beredskapen under krigen.⁴¹ Markedet manglet i 1918.

---

³³ Skogan 1985 s. 16

³⁴ Wang 1996 s. 51. Utviklingen av bedriften blir også omtalt i St. prp. nr. 58 1947 s. 6-7

³⁵ Tallene er hentet fra bedriftens egen jubileumbok fra 1996. Eksakte tall for hvor mange som ble avskjediget oppgis ikke. Wang 1996 s. 61

³⁶ Skogan 1985 s. 16

³⁷ Skogan 1985 s. 17

³⁸ Hobson og Kristiansen 2001 s. 113

³⁹ Skogan 1985 s. 18

⁴⁰ St. prp. nr. 58 1947 s. 7

⁴¹ Skogan 1985 s. 19

Alternativet for å unngå produksjonsinnskrenkninger var derfor i første rekke å omlegge til produksjon for det sivile marked. Det ble derfor samme år nedsatt en kommisjon for å utrede mulighetene for overgang til sivil produksjon på Raufoss og ved Kongsberg Våpenfabrikk – som også var truet av oppsigelser etter krigen.⁴² På Raufoss var imidlertid overgangen vanskelig fordi produksjonen ved avslutningen av krigen utelukkende var innrettet på rent militære produkter.⁴³ Noe sivil produksjon kom likevel i gang, blant annet produksjon av kulelagre, men ikke tilstrekkelig til å hindre produksjonsinnskrenkninger og betydelige oppsigelser. Tre år senere, i 1921, kunne Raufoss Ammunisjonsfabrikker kun beskjeftige 495 arbeidere. Arbeidsstyrken var altså nær halvert siden 1918, grunnet i hovedsak lave forsvarsbudsjetter etter krigen.⁴⁴

2.2.3 ”En forholdsvis lønnsom virksomhet” – eksport kommer i gang

En stor del av maskineriet ved bedriften var altså spesialisert for fremstilling av ammunisjon og kunne ikke utnyttes til annen produksjon. Den sivile produksjonen gikk utover på 1920-tallet med store tap og omstillingen fungerte dårlig. *”Fabrikken måtte derfor så snart som muligheten for salg av ammunisjon til utlandet var til stede også søke denne utvei”*, het det i en stortingsmelding fra 1935, som tok for seg utviklingen av eksport av våpen og ammunisjon fra norske militære fabrikker.⁴⁵ Som vi har sett var ikke mulighetene for eksport til stede i etterkant av opprustningsperiodene som ble avsluttet i 1905 og 1918 – noe som medførte oppsigelser. Først i midten av 1920-årene kom denne delen av virksomheten i gang. Fordelene var åpenbare: spesialmaskinene for ammunisjon ble holdt i drift og bedriften kunne beholde en arbeidstokk som på relativt kort varsel kunne omstille til produksjon for nasjonal anvendelse – altså til beredskapsformål.⁴⁶

Startskuddet for ammunisjonseksport fra Raufoss var salg av et større antall mauserpatroner til Tyrkia i 1926. Midt under parikrisen, med prisnedgang og økt arbeidsledighet, beskjeftiget ordren 350 mann i ett og et halvt år.⁴⁷ Fra 1929 ble det med Stortingets samtykke ansatt en utenlandsreisende salgsrepresentant for bedriften, og det

---

⁴² Skogan 1985 s. 19

⁴³ Skogan 1985 s. 18

⁴⁴ Skogan 1985 s. 19. Nedgangen ble ytterligere forsterket gjennom opprettelsen av og Norges inntreden i Folkeforbundet, hvor nedrustningsarbeidet var en prioritert oppgave. Budsjettene for ammunisjon til det norske forsvaret sank derfor til et minimum. Wang 1996 s. 109

⁴⁵ St. meld. nr. 24 1935 s. 3

⁴⁶ St. prp. nr. 58 1947 s. 7

⁴⁷ Wicken 1992 s. 16 og Wang 1996 s. 122. Dette var også den første større leveransen av norsk våpen og ammunisjon til utlandet overhodet. Eksporten medførte imidlertid økonomiske tap: kontakten ble avtalt i dollar og utgjorde nær 5,5 millioner kroner etter dollarkursen. Kroneverdien ble imidlertid skrevet opp i forhold til dollar før ordren ble effektivert, noe som alene innebar tap på nær 1 million kr. Skogan 1987 s. 20

lykkes å skaffe et fåtall større ordre til land som Kina, Sverige, Bolivia og Tyrkia.⁴⁸ Selv om den verdensomspennende økonomiske depresjonen også ga utslag i etterspørsel av våpen og ammunisjon i starten av 1930-årene, steg ammunisjonseksporten fra Raufoss til et foreløpig toppår i 1934, med et samlet salg på over 6 millioner kroner.⁴⁹ Dette bidro til å sette det sivile salg fra bedriften nærmest helt i skyggen.⁵⁰ Med en økende ammunisjonseksport stabiliserte også antall arbeidere på Raufoss seg til rundt 600 gjennom hele 1930-tallet.⁵¹ Den nevnte stortingsmeldingen slo fast at ammunisjonseksporten var blitt *”en forholdsvis lønnsom virksomhet, som mer enn opveier underskuddet på andre deler av produksjonen.”*⁵²

Eksport av militært materiell fra Norge frem til andre verdenskrig var i realiteten synonymt med salg fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Fra Kongsberg Våpenfabrikk foregikk det ikke våpeneksport av noe særlig omfang før i 1960-årene.⁵³ Enkelte av salgene førte på en annen side til at Norge ble involvert i internasjonale konflikter.⁵⁴ Da det ble kjent at Norge var en av våpeneksportørene til Kina, der det var borgerkrig mellom kommunister og regjeringen i Nanking, vakte dette oppsikt i media og det politiske miljø.⁵⁵ På dette tidspunktet var imidlertid eksport blitt en integrert del av bedriftens virksomhet, og et opphør av salg til utlandet ville i følge Forsvarsdepartementet bety *”at vårt forsvarsberedskap blir vesentlig svekket, arbeidsløsheten øket og handelsballancen forverret”*.⁵⁶

Men den internasjonale motstanden mot våpenhandel økte, og toppet seg i 1934-35.⁵⁷ Det medførte at også Stortinget for første gang behandlet de prinsipielle sidene ved eksport av våpen og ammunisjon. Da, som i 1959, kom debatten som en direkte følge av eksport fra Raufoss til et latinamerikansk land.

2.3 1935 – vedtaket

2.3.1 I sabotørenes rekker

”Hva kan man gjøre for å trygge driften?” spurte journalisten Asbjørn Larsen direktør Onarheim senere i Arbeiderbladets reportasje om Raufoss Ammunisjonsfabrikker våren 1958. Direktørens løsning var klar: *”utvikle og utvide produksjonen i den sivile sektor, slik at*

---

⁴⁸ Skogan 1985 s. 20

⁴⁹ Eksakt tall var 6 350 000. Samlet arbeidsstokk ved bedriften i 1934 var 632. Wicken 1992 s. 14

⁵⁰ Sivilt salg fra Raufoss i 1934 var 1 683 000. Skogan 1985 s. 21

⁵¹ St. meld. nr. 24 1935 s. 8

⁵² St. meld. nr. 24 1935 s. 2

⁵³ Wicken 1992 s. 13

⁵⁴ Bedriften var på det tidspunktet ingen selvstendig juridisk enhet, men var under militær forvaltning.

Direktøren stod direkte under generalfelttøyimesteren, og videre under Forsvarsdepartementet. Eksport fra Raufoss var derfor å regne som salg fra det norske forsvar til et annet lands militærapparat. Wicken 1992 s. 13

⁵⁵ Wicken 1992 s. 16

⁵⁶ St. meld. nr. 24 1935 s. 4

⁵⁷ Wicken 1992 s. 17

sysselsettingen kan bli så jevn som mulig. På den annen side må ammunisjonsproduksjon – som egentlig er fabrikkens hovedoppgave – fortsatt ofres en meget bred plass.”⁵⁸ Det var samme konklusjon som stortingsflertallet i 1935 var kommet til, etter at de grunnleggende retningslinjene for norsk eksport av våpen og ammunisjon ble knesatt; det skulle heretter kun foregå til land som ikke var i krig eller borgerkrig. For å unngå at norske militære fabrikker ble avhengig av eksport som kunne være i strid med dette regelverket, ble regjeringen bedt om å utrede muligheten for omlegging til sivil eksport – slik at fremstillingen av våpen og ammunisjon ble begrenset til det nasjonale behov.⁵⁹

Kort fortalt var bakgrunnen for vedtaket denne:

Etter en mangeårig konflikt om eiendomsretten til grenseområdet El Gran Chaco, brøt det i 1933 det ut krig mellom Bolivia og Paraguay.⁶⁰ Storbritannia tok i 1933 initiativ til en embargo fra Folkeforbundets medlemmer overfor de to landene, for å forhindre tilførsel av våpen og ammunisjon til området. Regjeringen Mowinckel sluttet seg prinsipielt til forslaget på betingelse av at 21 andre medlemsland gjorde det samme, og erklærte seg villig til å iverksette embargoen i september 1934.⁶¹

Bolivia hadde imidlertid i flere år vært en av Raufoss Ammunisjonsfabrikkers utenlandske kunder⁶² og bedriften var på tidspunktet i gang med en leveranse av 22.000 artilleriskudd til landet. Da vilkårene for Norges tilslutning senere ikke ble oppfylt, opphevet regjeringen forbudet og tillot bedriften i november å levere denne ammunisjonen.⁶³

Storbritannia reagerte sterkt på regjeringens beslutning og klagde Norge inn for Folkeforbundets rådgivende komité, som behandlet saken like før jul i 1934. Saken ble oversendt til regjeringen, utredet i Utenriksdepartementet og lagt frem for Stortinget 11. januar 1935. Spørsmålet ble behandlet i Stortinget etter at den forsterkede utenriks- og konstitusjonskomité hadde lagt frem sin innstilling, 12. april 1935.⁶⁴ Samtidig som det

---

⁵⁸ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

⁵⁹ St. forh. 12.4.1935 s. 750

⁶⁰ Skogan 1985 s. 24. I innstillingen fra den forsterkede utenriks- og konstitusjonskomité i 1935 blir det hevdet at 100 000 mann var drept i løpet av 18 måneder i 1932 og 1933. Innst. S. nr. 80 1935 s. 174

⁶¹ Innst. S. nr. 80 1935 s. 174 Det tok tid å gjennomføre embargovedtaket. For det første fordi enkelte stater ikke ønsket å delta, og dermed ble ikke betingelsene for de andre landenes tilslutning oppfylt. Derneft var det strid om hvorvidt vedtaket også skulle innbefatte ordrer som allerede var inngått. Storbritannia presset imidlertid på for å gjennomføre embargoen og forby all utførsel av krigsmateriell uten forbehold, og i august 1934 var de våpenproduserende landene langt på vei enige om å iverksette blokaden.

⁶² Opplyst av C. J. Hambro under stortingsdebatten 12.4.1935 s. 740

⁶³ Regjeringen fikk i oktober 1935 opplysninger om at utførsel av ammunisjon til Bolivia fra andre land fortsatt til tross for forbudet. Man var også bekymret for eventuelle erstatningskrav mot Raufoss Ammunisjonsfabrikker, ettersom Bolivia allerede hadde betalt for partiet. For øvrig besluttet man å opprettholde forbudet. Innst. S. nr. 80 1935 s. 175. I følge Olav Wicken var det Raufoss Ammunisjonsfabrikker som overfor Forsvarsdepartementet hevdet å sitte med opplysninger som viste at embargoen ikke var effektiv. Wicken 1992 s. 20

⁶⁴ Innst. S. nr. 80 1935 s. 1

aktuelle tilfellet med eksport til Bolivia ble drøftet, reiste også debatten spørsmålet om norsk eksport av våpen og ammunisjon i sin alminnelighet.

2.3.2 Stortingsdebatten

I motsetning til ordskiftet i etterkant av ammunisjonseksporten til Cuba i 1958, ble ikke denne debatten preget av krav om parlamentariske konsekvenser for regjeringen. 15. mars, altså en måneds tid i forkant av debatten, overtok Johan Nygaardsvold regjeringsmakten på vegne av Arbeiderpartiet.⁶⁵ Mowinckel-regjeringen, som hadde besluttet å gå inn for eksport til tross for motforestillingene i Folkeforbundet, var i opposisjon da konsekvensene av saken ble drøftet i Stortinget. Dermed var debatten først og fremst konsentrert rundt selve saken og de fremtidige retningslinjene for norsk våpeneksport.⁶⁶

Følgende tre punkter var innstilt til vedtak fra utenriks- og konstitusjonskomiteen:

1. Eksport av våpen og ammunisjon skal kun tillates til land som ikke befinner seg i borgerkrig eller krig med mindre denne av Folkeforbundets kompetente organer er erklært for legal forsvarskrig.
2. Eksport av våpen og ammunisjon må alene foregå til legale regjeringer.
3. Det henstilles til regjeringen å la utrede spørsmålet om og eventuelt fremkomme med forslag til omlegning til civil produksjon ved de militære verksteder i så stor utstrekning at fremstillingen av våpen og ammunisjon begrenses til det nasjonale forsvars behov. Omlegningen må skje med det formål for øie å sikre de arbeidere og funksjonærer som er knyttet til denne industri fast arbeide.⁶⁷

Mindretallet i komiteen, bestående av arbeiderpartirepresentantene, satte frem sitt eget forslag til punkt 1: *"Der innføres forbud mot eksport av våpen og ammunisjon til land i krig eller borgerkrig."*⁶⁸ Mye av debatten konsentrerte seg derfor rundt ordlyden i punkt 1, der Arbeiderpartiets forslag åpenbart slo an en mer restriktiv tone.

Det andre hovedspørsmålet var altså hvorvidt myndigheten skulle utrede mulighetene for overgang til sivil produksjon ved de militære bedrifter, punkt 3. Koblingen mellom beredskap, sysselsetting og eksport stod her sentralt. Overordnet var bildet dette: de borgerlige partiene, med unntak av KrFs ene representant⁶⁹, argumenterte for at en viss eksport må foregå av hensyn til beredskap og Norges internasjonalt ansvar. Arbeiderpartirepresentantene argumenterte først og fremst ut i fra moralske betraktninger og ønske om å fremme

---

⁶⁵ Furre 2000 s. 76

⁶⁶ Debatten fikk stor oppmerksomhet fordi regjeringens brudd på inngåtte forpliktelser satte landet i en vanskelig situasjon i Folkeforbundet, og medførte at forholdet til Storbritannia, vår nærmeste støttespiller i sikkerhetspolitikken, ble satt på prøve. Det var videre et stort nasjonalt engasjement for fredssaken, og de moralske motforestillinger mot å profitere på krig og væpnet konflikt var betydelige. Fredsorganisasjoner fra hele landet, samt en rekke biskoper og prester, involverte seg i saken og protesterte overfor regjeringen. St. forh. 12.4.1935 s. 739

⁶⁷ St. forh. 12.4.1935 s. 750

⁶⁸ Innst. S. nr. 80 1935 s. 181

⁶⁹ Ut i fra et kristent pasifistisk syn ytret KrF-representanten Nils A. Lavik ønske om å forby all eksport av våpen og ammunisjon overhode, og stemte i mot begge versjonene av punkt 1. St. forh. 12.4.1935 s. 750

”fredsideen”. Norge måtte derfor ikke *”skape nogen ny næringsvei i eksport av ammunisjon og våben.”*⁷⁰

Nygaardsvold-regjeringen hadde stoppet alle nye ordrer for eksport fra Raufoss da de kom til makten i mars, i påvente av at Stortinget skulle behandle spørsmålet. Arbeiderpartiet mente en restriktiv norsk eksportpolitikk nødvendig, fordi selve kimen til mange av tidens konflikter lå i rustningsindustriens makt og innflytelse. Kampen for fred var en kamp mot rustningsindustrien, og derfor tjente det *”ikke Norge til ære at det i stedet for å bidra sitt ytterste til å realisere beslutningen (Folkeforbundets embargo, min anmerkning) har vært å finne i sabotørenes rekke.”*⁷¹

Men det fantes også andre hensyn å ta. Arbeidsløsheten på midten av 30-tallet var meget høy og sysselsettingsproblematikken sto sentralt i norsk politikk. Med sine rundt 630 arbeidere i 1935 var Raufoss Ammunisjonsfabrikker den eneste av sin størrelse i Totendistriktet, og en eventuell nedbemanning ville få store lokale konsekvenser.⁷² De borgerlige partiene fremhevet at regjeringens beslutning om foreløpig stans av all eksport fra Raufoss allerede hadde ført til oppsigelser ved fabrikken, *”og dette for å tjene en ide, som i og for sig kan være skjønn nok, men som ikke har nogen som helst praktisk betydning!”*⁷³ I forhold til den kolossale krigsproduksjon som foregår ute i verden, påpekte Høyres Jacob Ørbæk, *”spiller vår lille eksport absolutt ingen rolle.”*⁷⁴

Sysselsettingen ved militærfabrikkene var, som vi har sett tidligere i kapittelet, også nært knyttet til beredskapsspørsmål. Bondepartirepresentanten Kristian Ørud refererte til et skriv som den daværende direktøren ved Raufoss Ammunisjonsfabrikken hadde sendt Forsvarsdepartementet 28. januar i 1935:

Hvis fabrikkene nektes tillatelse til eksport av ammunisjon må man enten bevilge årlig til fabrikkene 2 millioner kroner mere enn nu eller redusere fabrikkenes verdi som forsvarsledd samtidig som man får ca. 250 nye arbeidsløse som vil kunne gjøre berettiget krav på statens hjelp.⁷⁵

Arbeiderpartiet erkjente riktignok at en innskrenkning av militær eksport på kort sikt ville bidra til å øke arbeidsløsheten, men dette var vanskeligheter det var nødvendig å løse dersom

---

⁷⁰ Innst. S. nr. 80 1935 s. 181

⁷¹ Innst. S. nr. 80 1935 s. 180 Det prinsipielle moralske standpunktet partiet valgte å ta i denne saken, til tross for faren for oppsigelser i en økonomisk vanskelig tid, må sees i sammenheng den generelle antimilitaristiske holdningen som i mellomkrigstiden hadde solid fotfeste innen arbeiderbevegelsen. Da partiet for første gang kom i regjeringssposisjon i 1928 erklærte de ønske om å forbrede en full avvæpning. Denne linjen hadde Arbeiderpartiet i praksis forlatt i 1935, men *”mye av den gamle retorikken hang igjen.”* Hobson og Kristiansen 2001 s. 213

⁷² Wicken 1992 s. 14

⁷³ Jacob Ørbæk fra Høyre. St. forh. 12.4.1935 s. 743

⁷⁴ St. forh. 12.4.1935 s. 743

⁷⁵ St. forh. 12.4.1935 s. 742

*”menneskene ville bort fra krigen og dens forferdelige følger.”*⁷⁶ Sysselsettingsproblemet måtte ordnes på andre måter enn gjennom eksport. Partiet gikk av den grunn inn for delvis omlegging til sivil drift ved de militære bedrifter, slik at produksjonen ble begrenset til det norske forsvarets behov.

C. J. Hambro, Norges representant i Genève da Folkeforbundet behandlet Bolivia-spørsmålet og formann i utenriks- og konstitusjonskomiteen, var i likhet med de andre høyrerepresentantene kritiske til økt sivil produksjon. Han så på det som en uthuling av forsvarsevnen og fastslo at det ikke var mulig å hevde Norges nøytralitet uten et minimum av makt for å verne om den.⁷⁷ Enhver forskyvning i sivil retning vil minske fabrikkenes evne til å tjene sitt egentlige formål; produsere det nødvendige til krigsbehov.

Debatten berørte dermed det gjennomgående problemet med norsk fremstilling av våpen og ammunisjon: for å kunne øke produksjonen ved utbruddet av eventuelle konflikter var det nødvendig å opprettholde en overproduksjonskapasitet ved bedriftene i forhold til behovet i fredstid – ettersom det var for lite til å beskjeftige den arbeidsstyrke som er nødvendig i tilfelle krig.

Det endte med et slags kompromiss. Stortinget sluttet seg til flertallsinnstillingen på punkt 1, og forkastet dermed Arbeiderpartiets mer restriktive forslag.⁷⁸ Samtidig fikk forslaget om å utrede mulighetene for overgang til sivil drift ved de militære bedrifter også flertall, slik at det, i likhet med tiden i etterkant av første verdenskrig, ble nedsatt en komité med dette formål.⁷⁹ Det kan virke som et paradoks at Stortinget valgte bort en mer restriktiv linje for eksport av våpen og ammunisjon på bakgrunn av de militære bedriftenes beredskapsfunksjon, samtidig som det ble vedtatt å nedsette en komité for å utrede mulighetene for omlegging til sivil drift ved de samme bedriftene. Det mest nærliggende er kanskje å tolke dette som et uttrykk for den doble utfordringen som lå i at sysselsettingsspørsmålet ved de militære bedrifter både var et beredskapsspørsmål og et alminnelig økonomisk problem. Begge hensyn var sentrale i norsk politikk i midten av 1930-årene.

Komiteen som ble nedsatt for å utrede mulighetene for omlegging til sivil produksjon ved bedriftene konkluderte for Raufoss Ammunisjonsfabrikker vedkommende - i tråd med erfaringene fra omstillingen etter første verdenskrig - at bedriften bare kunne overleve dersom

---

⁷⁶ Innst. S. nr. 80 1935 s. 181

⁷⁷ St. forh. 12.4.1935 s. 741

⁷⁸ Vedtaket må også sees på bakgrunn av den internasjonale lovgivningen på området. Vedtaket var samstemt med Folkeforbundets forslag til eksportregler og tilsvarende regelverk var allerede innført i andre medlemsland. Wicken 1992 s. 26

⁷⁹ St. forh. 12.4.1935 s. 750

eksportvirksomheten ble opprettholdt.⁸⁰ Dermed fortsatte eksporten fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker, men med det klare forbehold at eksport til land i krig eller borgerkrig var forbudt.

2.4 Omorganisering og vekst – utviklingen etter krigen

2.4.1 En friere stilling

I perioden fra freden i 1945 og frem til slutten av 1950-tallet sett under ett, er det først og fremst utvidelsen av Raufoss Ammunisjonsfabrikker som er iøynefallende. Samlet salg fra fabrikkene, som i 1949 utgjorde 23 millioner kroner, var i 1958 steget til 119 millioner, hvorav 86 millioner var salg av militære produkter.⁸¹ ”*Kapasiteten ved bedriften er så stor at vi må ut med våre produkter på verdensmarkedet*” fortalte direktør Onarheim til Arbeiderbladets journalist.⁸² En forutsetning for denne veksten var særloven for de militære fabrikker i 1947.

Etter krigen var Raufoss Ammunisjonsfabrikker i en dårlig forfatning – produksjonsapparatet var nedslitt og dels foreldet. Situasjonen ved landets øvrige militære fabrikker var enda verre.⁸³ Likevel var det de organisasjonsmessige utfordringer ved disse bedriftene myndighetene først tok grep om etter frigjøringen. De militære fabrikkene ble sett på som skoleeksempler på ineffektive offentlige foretak; de sorterte direkte under Forsvarsdepartementet og fabrikkenes direktører trengte i stor utstrekning samtykke fra departementet og Stortinget for å foreta selv de minste forretningsmessige disposisjoner.⁸⁴ Det ble derfor en prioritert oppgave for departementet og statsråd Jens Chr. Hauge å få effektivisert dem, ved å få inn en sivil teknisk ledelse til erstatning for den militære og gjennom en ny organisasjonsform som frigjorde bedriftene fra omstendelige offentlige prosedyrer.⁸⁵

I 1947 vedtok Stortinget derfor en særlov for landets militære bedrifter, der de ble erklært som *selvstendige rettssubjekter*, og bedriftenes ledelse og administrasjon ble gitt større forretningsmessig selvstendighet og spillerom.⁸⁶ Loven brøt, med Hauges ord, Raufoss

---

⁸⁰ Wicken 1992 s. 26

⁸¹ Skogan 1985 s. 32

⁸² *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

⁸³ Skogan 1985 s. 30. Fabrikkene produserte ammunisjon for Tyskland under hele krigen, men ble ikke, slik som Kongsberg Våpenfabrikk og Marinens Hovedverft i Horten, utsatt for sabotasje eller britiske flyangrep. Produksjonsutstyret var derfor inntakt, men altså nedslitt.

⁸⁴ Ot. prp. nr. 58 1947 s. 1. ”*Det var ikke til å tro hva departementet skulle bestemme: ansettelse av en ingeniør, kjøp av en maskin, lønnspålegg til en verksmester*”, skrev Jens Chr. Hauge i boken *Mennesker* fra 1989 s. 251

⁸⁵ Grønlie 1989 s. 132-133 Sentral i arbeidet som ledet frem til særloven i 1947 var også daværende

Høyesterettsadvokat Gustav Sjaastad – industriminister fra 1955 til 1959.

⁸⁶ Skogan 1985 s. 30

Ammunisjonsfabrikker ”ut av statsforvaltningen og gjorde den til et selvstendig industriselskap med Staten som eier.”⁸⁷

Fra vårt utgangspunkt er omorganiseringen interessant fordi den fastla de ytre rammebetingelsene for utviklingen av Raufoss Ammunisjonsfabrikker i etterkrigstiden. Særloven ga bedriften en adskillig friere stilling, og var fortsatt gjeldene da ordren til Cuba ble fremforhandlet i 1958 – til tross for at den var omstridd og av *Spesialkomiteen* av 1955 ansett som uforenlig med Grunnloven.⁸⁸ Relasjonen mellom bedriften og departementet den sorterte under, fra 1953 Industridepartementet, ble høyst uklar, noe selv ikke nær ti års sammenhengende utredningsarbeid maktet å ”rydde opp” i.⁸⁹ Spenningen lå, som for statsdriften i perioden for øvrig, mellom ønske om forretningsmessig frihet og behovet politisk kontroll og styring.⁹⁰

Avstanden som etter omorganiseringen oppstod mellom bedriften og sentraladministrasjonen er av betydning når vi senere i oppgaven skal vurdere kontakten som foregikk forut for ammunisjonseksporten til Cuba. Bedriftens stilling etter særloven i 1947 er også interessant i forhold til nedtrappingen av *Off-shore* programmet, som vi nedenfor skal se nærmere på. Raufoss Ammunisjonsfabrikker kom da i en tilnærmet lik stilling som i tiden etter første verdenskrig, men denne gang uten at myndighetene hadde klare forpliktelser til å gripe inn. Det var lovforslagets klare hensikt at det måtte ”til enhver tid bli vedkommende styres sak å avgjøre dette spørsmålet (forretningsmessige disposisjoner, min anmerkning) i den utstrekning en ikke er bundet av militære bestillinger.”⁹¹

La oss derfor se nærmere på oppbyggingen av Raufoss Ammunisjonsfabrikker som ledd i det allierte program for utvidet militær produksjon på 1950-tallet, og hvordan det ledet frem

---

⁸⁷ Jens Chr. Hauge til Bedriftsavisen i 1977, gjengitt i Wang 1996 s. 159

⁸⁸ Bakgrunnen var at forvaltningen av statseiendom ble underlagt en selvstendig ledelse som ikke var konstitusjonelt ansvarlig. Stortingets forhold til statsbedriftene var et sentralt politisk debattområde i 1950-årene, og loven for de militære bedriftene inngikk i så måte i en større industripolitisk diskusjon. Problemfeltet ble behandlet i ikke mindre enn fire sakkyndige eller politiske komiteer fra 1948-1957. I innstillingen fra spesialkomiteen, som støttet seg på en betenkning fra professor Johs. Andenæs, het det: ”for de militære bedrifters vedkommende er komiteen kommet til den slutning at den organisasjonsform som er valgt for disse, vanskelig kan være forenlig med grunnloven.” Sak nr. 2 17/6 1957 s. 2181. Organisasjonsformen ble imidlertid ikke endret før i 1968.

⁸⁹ Statsselskapskomiteen av 1948, Statsselskapskommissjonen av 1953, Spesialkomiteen av 1955 og Statsselskapskomiteen av 1957 beskjeftiget seg alle med problemfeltet. Se Grønlie 1989 s. 138

⁹⁰ Grønlie 1989 s. 304

⁹¹ Ot. prp. nr. 58 1947 s. 18. Parallelt med ambisjonen om effektiv drift ved de militære bedriftene, la komiteen som utarbeidet lovforslaget for øvrig også stor vekt på det tilbakevendende forhold i utviklingen av norsk militær industri: å sikre sysselsettingen i fredstid av hensyn til krigsberedskapen: ”Kravet om omstilling til full krigsproduksjon i løpet av kort tid fører med seg at bedriftene i fredstid må så vidt mulig sysselsette det antall faglærte folk som er nødvendig for å iverksette full krigsproduksjon.” Muligheten for eksportvirksomhet, som komiteen i etterkant av 1935-vedtaket altså fant nødvendig for å sikre driften ved Raufoss, og dermed beredskapen, ble imidlertid ikke diskutert i noen sammenheng i lovforslaget.

til det vi kan karakterisere som den tredje store omstillingsperioden for bedriften – med et stort produksjonsapparat som manglet bestillinger på ammunisjon.

2.4.2 Våpen til NATO

Omorganiseringen i 1947 satt til side, var det i årene etter krigen og frem til 1952 kun en beskjeden satsning på militær industriell produksjon i Norge. Forsvarskommisjonen av 1946, som la frem sin innstilling i 1949, tvilte på hvorvidt man skulle søke å gjenoppbygge den militære produksjonskapasiteten i landet.⁹² Medlemskapet i NATO åpnet i første rekke for gunstig *import* av våpen, og satsningen på egne produksjon ble følgelig ikke prioritert fra myndighetenes side i de første etterkrigsårene.⁹³

Norge mottok i hovedsak våpen under hjelpeprogrammet *Mutual Defense Assistance Program* (MDAP), der USA forsynte Vest-Europa med våpen og militært utstyr uten at det skulle belaste mottakernasjonenes budsjetter.⁹⁴ Våpenhjelpen medførte at større ressurser kunne brukes til utbyggingen av det sivile Norge, ettersom en tilsvarende opprustning ellers ville beslaglagt store midler til militære anskaffelser.⁹⁵ Hovedprinsippet med MDAP var nettopp dette: europeerne skulle kunne fortsette gjenreisningen av sivil industri og økonomi, selv om en skjerpet internasjonal spenning skapte behov for opprustning.⁹⁶

Bildet endret seg imidlertid da amerikanerne etter hvert så nødvendigheten av en styrket militærindustri i Europa.⁹⁷ Gjennom *Additional Military Production* (AMP) programmet ble en del av de planlagte midlene til militær støtte av Vest-Europa gitt direkte til moderniseringen av militærindustrien i disse landene.⁹⁸ Ordningen fordret imidlertid europeisk gjenytelse, ved å bidra til sitt eget forsvar gjennom egenproduksjon av militært utstyr. I Norge ble den langsiktige målsettingen for forsvarsindustrien å bygge opp en rekke nøkkelbedrifter med ansvar for hver sin militære sektor, og i første rekke ønsket man å

---

⁹² Skogan 1985 s. 30

⁹³ Skogrand 2004 s. 349

⁹⁴ Wicken 1987 s. 9

⁹⁵ Wicken 1985 s. 39

⁹⁶ Wicken 1987 s. 9. Wicken mener derfor programmet langt på vei var en fortsettelse av Marshallhjelpen, som ble introdusert i 1947. Ifølge han var amerikanske myndigheter redd for at en økonomisk krise ville skape grobunn for kommunistpartiene i Vest-Europa. Kampen mot den ”indre fare” måtte derfor gå parallelt med bekjempelsen av den ”ytre fare”, Sovjetunionen. Støtteprogrammet til de europeiske myndighetene ble derfor delt i to, det sivile European Recovery Program (Marshallhjelpen) og det militære MDAP. På kort sikt anså amerikanske myndigheter den ”indre fare” som den største utfordring, og derfor ble det sivile aspektet prioritert i den kalde krigens første fase. Se Wicken 1987 s. 10

⁹⁷ Wicken 1987 s. 11. I hovedsak fordi de europeiske landene måtte bli mindre avhengige av militær assistanse fra USA, men også fordi mottakerlandene måtte være i stand til å reparere og vedlikeholde det materiell som ble sendt gjennom MDAP.

⁹⁸ Wicken 1987 s. 12. Wicken mener AMP var det første uttrykk for at USA kunne tenke seg en sterkere militærindustri i Europa, men understreker at programmet var svært begrenset og ikke la noe grunnlag for omfattende opprustning av europeisk militærindustri.

modernisere Kongsberg Våpenfabrikk, Raufoss Ammunisjonsfabrikker og bygge opp igjen Marinens Hovedverft.⁹⁹ Men også i Norge var balansen mellom økonomisk gjenreising og opprustning viktig, og amerikanske myndigheter var i utgangspunktet skeptiske til å etablere militær produksjon i Norge. Forsvarsminister Hauge poengterte også at den økonomiske gjenreising hadde forran og at det militære hjelpeprogrammet ikke skulle skade denne.¹⁰⁰ I beskjeden grad bidro likevel AMP programmet til å aktivisere norsk militærindustri, og frem til utgangen av 1951 mottok Raufoss Ammunisjonsfabrikker ca. 25 millioner i støtte gjennom ordningen.¹⁰¹

Utbruddet av Korea-krigen i 1950 forsterket utviklingen ytterligere. Amerikanske myndigheter la stadig større vekt på europeisk opprustning, og et nytt element kom inn i det militære hjelpeprogrammet: *Off Shore Procurement*.¹⁰² 1951-1952 var de amerikanske overskuddslagrene i ferd med å tømmes, slik at tilførsel av nye våpen måtte komme fra ny produksjon. *Off-shore* programmet innebar at kontrakter for produksjon av militære varer skulle gå direkte til europeiske fabrikker, betales av amerikanske myndigheter i dollar og stilles til rådighet for NATO-land etter behov. Slik kunne *Off-shore* midler dekke både Vest-Europas formål samt de amerikanske styrkene på kontinentet.¹⁰³

Opprustningen førte til en omfattende utbygging av norsk forsvarsindustri med amerikanske midler, som tilsynelatende helt bevisst fra oppstarten ble overdimensjonert i forhold til normalbehovet. I begrunnelsen for et forslag om å tilføre Raufoss Ammunisjonsfabrikker betydelige kapitalmidler for å bedre dens mulighet for å konkurrere om *Off shore*-kontraktene, uttalte industriminister Lars Evensen til Stortinget i 1953:

Dette forhold (*Off shore* programmet, min anmerkning) har gjort det nødvendig med ytterligere investeringer i bedriften. I tillegg til de aktuelle militære og økonomiske interesser som knytter seg til utbyggingen av bedriften kommer også de beredskapsmessige og militære hensyn, som tilsier at bedriften i en viss utstrekning må overdimensjoneres i forhold til produksjon i fredstid, av hensyn til potensielle krigsbehov. Alle disse omstendigheter medfører, etter departementets oppfatning, at den eneste praktiske løsningen er at bedriften blir satt i stand til å fortsette utbyggingen.¹⁰⁴

Industridepartementets hovedmotiv for kapitaltilførsel, og dermed opprustning av ammunisjonsfabrikken, virker først og fremst å ha vært av økonomisk og handelspolitisk

---

⁹⁹ Wicken 1987 s. 17-19 Raufoss Ammunisjonsfabrikker ble allerede kort tid etter krigen prioritert i form av noen bevilgninger til modernisering, mens de andre fabrikkene i liten grad fikk tilført offentlige midler.

¹⁰⁰ Wicken 1987 s. 21

¹⁰¹ Wicken 1987 s. 22

¹⁰² Wicken 1987 s. 25

¹⁰³ Wicken 1987 s. 28-29

¹⁰⁴ St. prp. nr. 1 1958, tillegg nr. 48 s. 15. Stortinget vedtok forlaget i juni 1953.

natur. *Off Shore*-leveransene ble betalt i dollar og var dermed verdifulle for den norske handelsbalansen.¹⁰⁵

De største *Off Shore*-kontraktene i Norge gikk til Raufoss Ammunisjonsfabrikker, som fikk høyeste prioritet blant de norske militærfabrikkene. Bedriften ble ledene innenfor norsk militærindustri på 1950-tallet og tredoblet omsetningen fra 1951-1955.¹⁰⁶ I 1955-56 utgjorde *Off Shore*-leveransene omtrent halvparten av samlet salg fra bedriften, og antall sysselsatte steg også betraktelig.¹⁰⁷ Opprustningen som ble iverksatt innenfor NATO medførte også at bestillingene fra det norske forsvaret var langt større enn normalt.

Det var imidlertid tidlig klart at det lå store utfordringer og ventet i kjølvannet av den store veksten. Om det ikke akkurat var dette justisminister Jens Haugland hadde i tankene da han i juli 1956 drøftet spørsmålet om det norske forsvarets fremtid i sin dagbok, så berørte han utvilsomt noe helt sentralt ved vanskelighetene bedriften snart stod overfor: *”ei stor og grundig omvurdering av forsvarspolitikken vår vil kome om ikkje så lenge. Alliansepolitikken står nok fast – men om forsvaret vårt har nokon egentleg verdi i atomalderen, blir støtt meir tvilsamt.”*¹⁰⁸

2.5 I skyggen av atomkrig

2.5.1 Kursendring

Denne tvilen kom også til uttrykk da forsvarsminister Nils Handal i januar 1957 la frem forslag om *”Hovedretningslinjer for Forsvaret i årene fremover”* for Stortinget.¹⁰⁹ Budskapet var tydelig: den militære situasjonen for Norge var på få år endret. Forsvaret måtte tilpasses den militærtekniske utviklingen og gis *”en slik struktur at det kan møte angrepene med kjernefysiske våpen i åpningsfasen av en krig uten å tape sin handlefrihet”*.¹¹⁰ Mot atombomben var det ikke tilstrekkelig med 12,7 mm mitraljøseammunisjon fra Raufoss; *”skal vårt nye forsvar ha den nødvendige slagkraft, bør nye stridsmidler innpasses i vår organisasjon. Kjernefysiske våpen er for tiden utenfor vår rekkevidde, men vi bør allerede nå forberede oss på å kunne ta i mot og utnytte atomvåpen for taktisk bruk.”*¹¹¹

Nå betød ikke denne kursendringen en drastisk omlegging av forsvaret, men gjenspeilte strategien NATO hadde vedtatt i etterkant av Korea-krigen – alliansen skulle fremover først

---

¹⁰⁵ Skogan 1987 s. 37

¹⁰⁶ Skogrand 2004 s. 350

¹⁰⁷ Antall sysselsatte steg fra ca. 1300 i 1952 og til 2200 i 1956. Wicken 1992 s. 32

¹⁰⁸ Haugland 1986 s. 39

¹⁰⁹ St. prp.nr. 23 1957 s. 1

¹¹⁰ St. prp.nr. 23 1957 s. 7

¹¹¹ St. prp.nr. 23 1957 s. 7

og fremst basere seg på taktiske atomvåpen, og i mindre grad konvensjonelle våpen.¹¹² For Raufoss Ammunisjonsfabrikker medførte det at de innbringende *Off-shore* kontraktene gradvis ble trappet ned, samtidig som bestillingene fra det norske forsvaret også minsket i omfang. Industriminister Gustav Sjaastad påpekte problemet i Stortinget allerede i mars året etter, da forslag om kapitalanering og finansiering av driften ved landets tre militære bedrifter var oppe til behandling: ”*leveransene til det norske forsvar som følge av endringer i det militære behov, vil bli betydelig mindre enn tidligere antatt.*”¹¹³ Ammunisjonsfabrikken måtte dermed tilføres annet arbeid, ”*som sikrer den antatte 'normale' beskjeftigelsesgrad ved anleggene*”.¹¹⁴ Hva dette innebar, kom Sjaastad senere tilbake til: ”*Arbeidet med den siste Tysklandskontrakt beregnes avsluttet i mars-april 1959. For å kunne opprettholde beskjeftigelsen også etter dette tidspunkt, har bedriften tatt opp arbeidet med å vinne innpass på nye markeder*”.¹¹⁵

Strategiskiftet skapte den tredje store omstillingsperioden for Raufoss Ammunisjonsfabrikker, påfallende lik situasjonen som oppstod etter opprustningen under første verdenskrig. Arbeidet med Tysklandskontraktene tok i tillegg kortere tid enn Sjaastad hadde antatt. Som vi så helt innledningsvis i kapittelet, vektla også bedriftens direktør Frode Onarheim disse kontraktene i intervjuet med Arbeiderbladet – men de var i vesentlig grad ferdigstillet allerede i september 1958.¹¹⁶ Kanskje hadde avisas journalist et poeng, da han i artikkelen lot seg imponere over antallet maskiner ved industrianlegget på Raufoss. ”*Tallet er vel uten like i vårt land, i alt 2200. (...) En slik maskinpark må da være umettelig?*”, spurte han retorisk.¹¹⁷

Umettelig var i alle fall *behovet* for våpen og ammunisjon i andre deler av verden – utenfor tidens to store forsvarsallianser. I motsetning til etter første verdenskrig økte den internasjonale våpenhandelen enormt i etterkant av freden i 1945. Våpenkappløpet mellom øst og vest medførte en stadig fornyelse og utvikling av våpen, og skapte dermed et overskudd av militært utstyr som var fullt brukelig, men foreldet etter den nyeste standarden. Disse våpnene ble ikke ødelagt, men solgt videre til andre nasjoner.¹¹⁸ I løpet av en kort periode på 24 år hadde antallet suverene nasjoner i verden steget fra 55 til 130, hvorav kun ca. 10 % av disse

---

¹¹² Vedtaket ble fattet på av at det ville være umulig å utligne Sovjetunionens overlegenhet i konvensjonelle styrker. Bergh 1987 s. 423

¹¹³ St. prp.nr. 74 1958 s. 3

¹¹⁴ St. prp.nr. 74 1958 s. 3

¹¹⁵ St. prp.nr. 74 1958 s. 3

¹¹⁶ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹¹⁷ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark

¹¹⁸ Thayer s. 34

var våpenproduserende land. Men selv ikke den store mengden ”foreldede” våpen var tilstrekkelig til å dekke etterspørselen i de mange nye stasdannelsene.¹¹⁹

Den amerikanske oppdemningspolitikken overfor Sovjetunionen, samt de mange nye og de mange ustabile stasdannelsene i den tredje verden genererte derfor en voldsom vekst i internasjonal våpenhandel. Denne utviklingen sammenfalt med at norsk – og for den saks skyld også europeisk – forsvarsindustri stod overfor store omstillingsprosesser som følge av NATOs strategiske omlegging. Så da Gustav Sjaastad i mars 1958 informerte Stortinget at Raufoss Ammunisjonsfabrikker søkte å vinne innpass på nye markeder, tok det ikke lang tid før bedriften fikk tilslag. Det gjaldt i første omgang et latinamerikansk land, der utviklingen noen år senere skulle lede verdens to supermakter på randen av atomkrig.

2.5.2 Revolusjonen på Cuba

Da Fidel Castro med sine 81 landsmenn gikk om bord på den gamle yachten *Granma* den 25. november 1956 og satte kurs for Cuba, var målet å styrte regimet til Fulgencio Batista og bryte landets avhengighet til USA – ikke å innføre et kommunistisk styre på øya.¹²⁰ Revolusjonen ble fornet gradvis, fra måned til måned, og vedvarte som et udefinert politisk opprør også etter Batista var nedkjempet og Castros styrker inntok Havanna de første januardagene i 1959. Den ble først forankret i sosialistisk ideologi i årene som fulgte.¹²¹

Castros landgang i Oriente-provinsen på Cuba i desember 1956 har en lang forhistorie, som vi her bare skal ta kortversjonen av. Batista hadde tatt makten på Cuba etter et statskupp i 1952, og siden styrt landet med solid støtte fra den cubanske hæren.¹²² USA fant i Batistas Cuba en pålitelig klientstat, som nærmest umiddelbart etter maktovertakelsen brøt diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen og forbød det kommunistiske partiet i landet. Batista innordnet seg også etter amerikanske økonomiske interesser på øya, som særlig var sentrert rundt sukkerindustrien.¹²³ Han hadde derfor støtte fra amerikanske myndigheter, som fremfor noe annet ønske ro og stabilitet i området.

---

¹¹⁹ Thayer s. 34

¹²⁰ Paterson 1994 s. 29-33

¹²¹ Paterson 1994 s. 186. Det betyr ikke at det ikke var en frykt på amerikansk side for at opprøret hadde kommunistiske bånd.

¹²² Batista var første gang kommet til makten på Cuba i 1934, og styrte landet i ti år før han i 1944 trekk seg tilbake og bosatte seg i Florida. Han returnerte til Cuba i 1948 som senator, før han fire år senere altså grep makten på nytt ved hjelp av offiserer i den Cubanske hæren. Paterson 1994 s. 16

¹²³ 40 % av sukkerproduksjonen ble produsert av amerikanskeide fabrikker. I tillegg dominerte amerikanske selskaper telefon- og elektrisitetsjenester og petroleumsindustrien. Totalt utgjorde skatteinnbetalinger fra de amerikanske selskapene på øya en femtedel av Cubas nasjonalbudsjett i midten av 1950-årene. Paterson 1994 s. 35

Allerede 26. juli 1953 hadde Fidel Castro grepet til våpen mot diktatoren. Et dristig angrep på Moncada, en militærforlegning utenfor byen Santiago, endte imidlertid i et totalt nederlag, og alle de til sammen 126 opprørerne ble enten fengslet eller drept.¹²⁴ Castro slapp ut av fengsel i 1955 og dro deretter i eksil til Mexico hvor han med utgangspunkt i den nyopprettede *26. juli bevegelsen* startet arbeidet med å bekjempe Batista på nytt.

Etter Castros landgang i 1956 fryktet USA ham først og fremst som en nasjonalist – en trussel mot de amerikanske interesser på øya som Batista lojalt hadde støttet opp under.¹²⁵ De bistod dermed Batistas regime med regelmessige forsyninger av militært materiell. En forutsetning var imidlertid Batistas lovnad om frie valg. Men korrupsjon og vold, som siden 1940-årene hadde heftet ved Cubas politiske system, økte etter hvert som opprøret i landet utviklet seg. Valgene ble derfor stadig utsatt, samtidig som Batistas styre tok en mer autoritær vending og hans oppslutning på Cuba var minimal.¹²⁶ I et forsøk på å presse frem demokratiske endringer på øya besluttet amerikanske myndigheter i mars 1958 å suspendere alle våpenleveranser til Batista.¹²⁷ Regimet var dermed tvunget til å finne nye leverandører av våpen og ammunisjon.

2.6 Konklusjon

En undersøkelse fra 1951 viste at 67 prosent av inntektene i kommuneområdet på en eller annen måte kom fra bedriften, forklarte direktør Onarheim Arbeiderbladet, og la til: *”denne prosenten tror jeg er betraktelig høyere i dag.”*¹²⁸ Journalist Asbjørn Larsen var tydelig imponert, men slo nok en gang fast: *”når 2200 maskiner skal holdes i gang trengs det kolossalt med bestillinger for å kunne mette dem.”*¹²⁹

Overdimensjoneringen av Raufoss Ammunisjonsfabrikker under *Off-shore* programmet var kimen til omstillingsvansker for bedriften de siste årene av 1950-tallet. Som vi har sett var det en helt bevisst satsing fra myndighetenes side, som tilførte bedriften betydelige kapitalmidler for å gjøre den konkurransedyktig for de lukrative amerikanske kontraktene. Men da både bestillingene gjennom *Off-shore* programmet og fra det norske Forsvaret avtok i omfang, bød det på utfordringer. Som vi har vektlagt i dette kapitlet, var ikke dette en ny eller ukjent utfordring for ammunisjonsfabrikken. Uregelmessige sysselsettingsforhold hadde tvert i mot vært en sentral del av bedriftens utvikling gjennom 60 år. Til forskjell fra tidligere

---

¹²⁴ Paterson 1994 s. 17

¹²⁵ Paterson 1994 s. 12

¹²⁶ Paterson 1994 s. 27

¹²⁷ Paterson 1994 s. 132 Noe leveranser fortsatte imidlertid gjennom bakkanaler.

¹²⁸ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

¹²⁹ *Raufoss Ammunisjonsfabrikker*, Arbeiderbladet 14.6.1958. Klipparkivet, Arbark.

omstillingsperioder var imidlertid Raufoss Ammunisjonsfabrikkers beredskapsfunksjon nå svekket, på bakgrunn av Norges medlemskap i NATO og den amerikanske ”atomvåpenparaplyen”. I tillegg var det grunnleggende forholdet til myndighetene også endret. Som statsbedrift hadde ammunisjonsfabrikker fått en svært fri stilling, hvilket betød at det i mye større grad enn tidligere var den eget ansvar å løse utfordringen den nå stod overfor. Forretningsmessig var eksport av ammunisjon i den sammenheng fortjenestefullt, og på kort sikt en enklere løsning enn større omstilling til sivil produksjon.

Vi kan ikke beskjefte oss med Raufoss Ammunisjonsfabrikker rolle i Cuba-saken, som vi nå skal i gang med, uten å forholde oss til de beskyldninger som er rettet mot bedriften i litteraturen. Det fordrer samtidig en grundig og detaljrik gjennomgang av sakens forløp og de viktigste problemfeltene som knytter seg til denne prosessen. Men vi vil søke å se hendelsesforløpet i lys av de mer overordnede utviklingstrekk vi nå har skissert.

Kapittel 3: Raufoss Ammunisjonsfabrikkers rolle i Cuba-saken

Det foregikk en systematisk manipulasjon og tilbakeholdelse av informasjon for å få igjennom ammunisjonssalget til Cuba. Raufoss Ammunisjonsfabrikker med sitt salgssapparat foret den norske regjeringen, norske militære myndigheter og USAs UD med selektive og delvis feilaktige opplysninger – slik at salget ikke skulle forhindres.¹³⁰

3.1 Innledning

Så langt har vi altså sett på forhold som ligger forut ammunisjonseksporten til Cuba i 1958. Kun i liten grad har vi hittil sett dette i forbindelse med Cuba-saken. Vi skal nå i gang med å analysere selve hendelsesforløpet i saken. Det er mange spørsmål knyttet til denne prosessen som vi er nødt til å gå nærmere inn på for å vurdere hva som var avgjørende for Raufoss Ammunisjonsfabrikkers salg av ammunisjon til Cuba. Neste kapittel vil omhandle myndighetenes håndtering av eksporten. Hovedproblemet i dette kapitlet vil være å belyse bedriftens egen rolle i Cuba-saken, fra bestillingen ble fremforhandlet til salget ble avslørt i pressen. Førte bedriften virkelig myndighetene bak lyset, slik det kommer til uttrykk i sitatet ovenfor?

Flere problemområder vil bli drøftet, alle med utgangspunkt i ammunisjonsfabrikken. Det første vi skal se på er hvordan salget kom i stand. Det er på det rene at forhandlingene om ordren til Cuba fant sted i London senhøstes 1958. Men visste myndighetene om salgsarbeidet som foregikk? Hadde Raufoss selv noen betenkeligheter med å eksportere militært materiell til Cuba?

Det andre problemområdet er knyttet til utlånet av ammunisjon fra Forsvarets lagre. En av Cuba-sakens alvorligste sider var at amerikanskfinansiert *Off-shore* ammunisjon ble benyttet for å effektivere ordren til Batista. Det var et brudd på våpenhjelpsavtalen med USA. Visste salgssapparatet ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker at det var denne ammunisjon de måtte låne for å gjennomføre leveransen? Forsøkte bedriften bevisst å forlede forsvaret til å tro at ammunisjonen skulle til England og ikke Cuba? Et fullstendig svar på disse spørsmålene får vi kanskje aldri, til det er kildematerialet for knapt. Så langt det lar seg gjøre vil vi likevel sannsynliggjøre noen forklaringer.

Det tredje og i vår sammenheng viktigste problemfeltet er fabrikkens kontakt med myndighetene for å få innvilget eksportlisens. Utenriksdepartementet avsto bedriftens første henvendelse om å eksportere ammunisjon og håndgranater til Cuba. Det er hevdet at statsbedriften deretter nærmest tvang regjeringen til å gi tillatelse til salget gjennom trusler om

---

¹³⁰ Bye og Hoel 2005 s. 200

oppsigelse av 250 arbeidere. Vi fremhevet i forrige kapittel de utfordringer bedriften stod overfor, men hvor påtrengende var faren for oppsigelser på Raufoss? Og ble sysselsettingsargumentet kun brukt som et pressmiddel for å få myndighetenes godkjenning? Påstandene innebærer også at tidligere forsvarsminister og justisminister Jens Chr. Hauge, som var fabrikkens nestleder og juridiske konsulent, personlig skal ha presset regjeringsmedlemmer og byråkrater i Utenriksdepartementet til å godkjenne salget. Han skal ha vært involvert i saken fra begynnelse til slutt, og sågar kjent til at amerikansk gaveammunisjon ble benyttet til eksporten. Var virkelig Hauge Cuba-sakens hovedmann?

Avslutningsvis vil vi berøre en annen eksportsak, som utspilte seg samtidig som debatten om Cuba-saken pågikk i Stortinget. Den dreiet seg eksport fra Raufoss til Tunisia i 1959. Gjennom å kaste et blikk også på denne saken, kan vi se hvorvidt hendelsene under Cuba-eksporten var enestående, eller om den utbredte praksisen for norsk våpeneksport i den perioden vi her behandler, med hensyn til regelverket og eksportbedriftenes forhold til myndighetene, også kan bidra til å forklare den famøse eksporten til Cuba.

Forløpet i problemområdene vi nå har skissert henger tett sammen. Ammunisjonseksporten til Cuba ble fremforhandlet, godkjent av norske myndigheter og skipet i løpet av to hektiske måneder i slutten av 1958, og prosessene vi har omtalt løp parallelt. Å skille de fra hverandre vil i noen tilfeller bety brudd med kronologien og enkelte gjentakelser vil være uunngåelig. Når vi i denne sammenhengen likevel velger å gjøre det, er årsaken at det er nødvendig for å komme til bunns i de spørsmålene vi har reist. Svarene vil danne utgangspunkt for en samlende drøfting til slutt, som søker å besvare vårt hovedspørsmål.

Som nevnt i første kapittel har jeg ikke lyktes i å finne etterlatte dokumenter fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker som omhandler denne siden av saken. Likevel finnes det god dekning for å besvare spørsmålene. Deler av Cuba-saken ble i forbindelse med Stortingets behandling av den høsten 1959, underlagt granskning av sjefen for Luftforsvaret og Generaladvokaten.¹³¹ Riktignok utelukket denne granskningen en vurdering av forhold knyttet til ansatte ved fabrikkene på Raufoss, men dokumentene den bygger på gir et godt innblikk i de forhold vi ønsker å se nærmere på. Det samme gjør materiale fra Utenriks- og Industridepartementene og fra Jens Chr. Hauges private arkiv.

---

¹³¹ Sjefen for Luftforsvaret, generaløytnant Motzfeldt, var delaktig fordi det var herfra Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde fått utlånt den amerikanskfinansierte *Off-shore* ammunisjonen. Generaladvokat i perioden 1948-1963 var Ivar Karl Hopstock Follestad. Johansen 1997 s. 84

Frode Onarheim, administrerende direktør ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker, og salgsassistent Gudmund Andaas ble som de eneste fra bedriften avhørt i forbindelse med den overnevnte granskningen. Andre sentrale aktører fra fabrikkene som vil komme inn i vår fremstilling nedenfor er bedriftens salgssjef, major Børre Hasle, disponert Yngvar Daasnes – sjefen for Oslokontoret Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Kongsberg Våpenfabrikk hadde i fellesskap, og som nevnt Jens Chr. Hauge.

3.2 Hvordan salget kom i stand

3.2.1 London

Høsten 1958 drev major Børre Hasle salgsforhandlinger for Raufoss Ammunisjonsfabrikker i London. Hasle som tidligere hadde vært operasjonsoffiser i Luftvernartilleriet, var blitt ansatt som salgssjef ved fabrikkene sommeren samme året. De mange eksportsøknader som fant sin vei til Utenriksdepartementet i de etterfølgende månedene, vitner om at han med stor kraft gikk inn for oppgaven om å skaffe ammunisjonsordre til Raufoss.¹³² Det meste tyder på at han tidlig i november kom i forbindelse med representanter for de cubanske myndighetene, selv om det ikke finnes noen dato for når kontakten oppstod.

Et kort referat fra Utenriksdepartementets arkiv er tilnærmet det eneste samtidige dokumentet som beskriver hvordan salgsforhandlingene tok til. Etter Fidel Castros maktovertakelse på Cuba ved årsskiftet 1958/59, ble landets utsending til Norge, Miguel Anger Espinosa, bekymret for at den nyetablerte regjeringen skulle mistenke han for å ha vært delaktig i ammunisjonseksperten til den styrtete diktatoren Fulgencio Batista. I begynnelsen av mars 1959 henvendte han seg derfor til Utenriksdepartementet for å få bekreftet sin uskyld i ammunisjonssalget. UD undersøkte saken med Raufoss Ammunisjonsfabrikker (RA), og bedriften kunne forsikre at Espinosa ikke hadde hatt noen forbindelse med eksporten.¹³³ Som et ledd i å klarlegge den cubanske ambassadørens rolle, ble noe utfyllende opplysninger om salgsforhandlingene forelagt UD av disponert Yngvar Daasnes¹³⁴ ved RAs Oslo-kontor. Konsulent Bue Brun ved 4. handelspolitiske kontor kunne etter samtalen med Daasnes notere følgende:

---

¹³² Forespørsler om eksport fra Raufoss til land som Colombia, Dominikanske Republikk, Tunisia, Indonesia, Irak, Venezuela og Sudan var i samme periode til behandling i UD. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹³³ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 9.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹³⁴ Yngvar Daasnes var venn av Jens Chr. Hauge fra Milorgs sentralløstelse under krigen, og ble personlig rekruttert av Hauge til stillingen, etter først å ha blitt med ham til Forsvarsdepartementet. Njølstad 2008 s. 528-529

Major Hasle, Raufoss Ammunisjonsfabrikker, var firmaets representant i forhandlingene i London. Tamares Limited, Little St. James Street, London, var mellommann i transaksjonen. Ordren ble plassert av en Mr. Siegfried Wallner, Purchase Agent for the Republic of Cuba, c/o Piccadilly Hotel, London. Han var utstyrt med fullmakter fra den daværende cubanske regjering.¹³⁵

Forfatterne som senere grundigst har beskjeftiget seg med denne siden av saken, Vegard Bye og Dag Hoel, utfyller denne korte fremstillingen i UD-notatet på flere vesentlige punkter. De intervjuet i 1995 en rekke av de sentrale aktørene i saken, og det er ingenting vi har funnet som tilsier annet enn at fremstillingen de her gir er riktig. Forfatterne hevder at salgssjef Hasle kom i kontakt med Cubas kjøpsagent Siegfried Wallner ved hjelp av nettverket til etterkrigstidens største private våpenhandler, Samuel Cummings.¹³⁶ Gjennom sitt firma *Interarms*, som på denne tiden hadde sin base i London, formidlet Cummings våpensalg ”mellom nord og sør og øst og vest uten ideologiske skrupler”, og var delaktig i de fleste av 1950-årenes militære konflikter.¹³⁷ Formodentlig skaffet han også våpen og ammunisjon til Castro-geriljaen i 1958.¹³⁸

Direktør for det finskeide firmaet Tamares, som altså var mellomledd i transaksjonen mellom Cubas representant og Raufoss, var nordmannen Hroar Andersen - venn av major Hasle fra krigens dager.¹³⁹ Tamares var en av Cummings viktigste forbindelser til Norden, og formidlet til Hasle forespørselen fra Batistas salgsagent om kjøp av håndgranater og gevær- og mitraljøreammunisjon.¹⁴⁰ Ut i fra saken øvrige sammenheng må vi anta de møttes i starten av november 1958. Wallner hadde imidlertid kun en tidsbegrenset fullmakt fra den cubanske regjeringen, som løp ut ved årsskiftet 1958/59.¹⁴¹ Det hastet derfor om RA skulle få tilslag på kontrakten.

Samtidig var det klart at bedriften ikke ville være i stand til å produsere all ammunisjonen på Raufoss innen leveringsfristen, dersom den fikk ordren. Bestillingen lød på 2,7 millioner 7,62 mm geværammunisjon, 1 million 12,7 mm mitraljøreammunisjon og 20 000

---

¹³⁵ Notat av konsulent Bue Brun ved 4. handelspolitiske kontor 13.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹³⁶ Opplysningene er i følge forfatterne bekreftet av Cummings selv på telefon sommeren 1995. Se Bye og Hoel 2005 s. 192 og 331

¹³⁷ Bye og Hoel 2005 s. 191. Se også Thayer 1969 s. 41-42

¹³⁸ Thayer 1969 s. 91

¹³⁹ Bye og Hoel s. 193

¹⁴⁰ Skåtun 1971 s. 15

¹⁴¹ Merknader til N.H. & S. T. artikkel av 7.11.1959 vedr. salg av ammunisjon til Cuba. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet. Det virker som om merknadene aldri ble offentliggjort. Norges Handels- og Sjøfartstidene hadde 11. november på trykk en erklæring fra bedriften som i og for seg hadde samme budskap, men i betydelig mer komprimert form. Artikkelen *Hendelsesforløpet i Cuba-saken og Raufoss-bedriftens rolle i den – et forsøk på analyse* stod på trykk i Norges Handels- og Sjøfartstidene 7. 11.1959

håndgranater, noe som representerte en verdi på 4,18 millioner kroner i 1958.¹⁴² En betingelse var at leveringen måtte skje ”nokså omgående”¹⁴³, og produksjonstiden for den mengde ammunisjon og håndgranater var på minst fire måneder.¹⁴⁴ RA tok derfor samtidig kontakt med Hæren og Luftvernartilleriet med henblikk på å låne den nødvendige ammunisjonen til Cuba-ordren fra de militære lagrene, noe vi skal komme tilbake til nedenfor.

Så sent som 6. desember – to dager etter regjeringen gav klarsignal til eksporten – var forhandlingene ennå ikke avsluttet.¹⁴⁵ Endelig bestilling fra Cuba fikk RA først 10. desember 1958.¹⁴⁶ I følge et brev Børre Hasle i 1970 sendte Skåtun i forbindelse med sistnevntes hovedoppgave, fikk RA kontrakten i konkurranse med blant annet britiske og italienske bedrifter.¹⁴⁷

3.2.2 Ingen betenkeligheter?

Hva man på Raufoss kjente til om situasjonen på Cuba i de siste månedene av 1958 er uvisst. Deler av norsk presse hadde siden 6. november så smått omtalt stridighetene som pågikk på øya.¹⁴⁸ Kildematerialet sier ingenting om hvorvidt bedriften hadde noen betenkeligheter med å eksportere ammunisjon og håndgranater til Cuba. Det er uansett nærliggende å tro at bedriften overlot ansvaret med å vurdere mottakerlandet til myndighetene. Naturligvis kan man hevde at bedriften burde vært kjent med forholdene i landet og derfor avvist forespørselen fra Cubas salgsgent, men RA var på den annen side ikke underlagt noen formelle restriksjoner i så måte. Det var heller ingen hemmelighet at Raufoss Ammunisjonsfabrikker drev aktivt salgssarbeid denne høsten. At det gjaldt mulig eksport til land også utenfor Europa, ble Industridepartementet informert om i et brev fra bedriftens styre 16. september.¹⁴⁹

Dersom dette i utgangspunktet ikke var ønskelig, kunne derfor myndighetene stoppet virksomheten eller lagt føringer for hvilke land fabrikken ikke skulle selge ammunisjon til.

---

¹⁴² Det tilsvarer omtrent 45,3 millioner i dagens kroneverdi (2011). Søknad om salg av ammunisjon til det cubanske forsvarsdepartement, fra Raufoss Ammunisjonsfabrikkers Oslokontor til Utenriksdepartementet 1.12.1958. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

¹⁴³ Opplyst av RA til Hærens våpentekniske korps 20. november 1958. Vedlegg 38 i Forsvarsdepartementets dokumentsamling. Stortingsarkivet.

¹⁴⁴ Bye og Hoel 2005 s. 199

¹⁴⁵ Fremgår av et notat fra Jens Chr. Hauge 9.12.1958. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

¹⁴⁶ PM fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til statsminister Einar Gerhardsen 10. mars 1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

¹⁴⁷ Skåtun 1971 s. 15

¹⁴⁸ Notisene om Cuba stod å lese i Aftenposten og Dagbladet. ”Først siste uke i desember ble borgerkrigen på Cuba godt stoff i norsk presse.” Skåtun 1971, s. 7-8

¹⁴⁹ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

Men det norske eksportregelverket for våpen og ammunisjon sa ingenting om hvilke geografiske områder norske bedrifter hadde anledning til å selge militært materiell til. Bedriften var derfor tilsynelatende fri til å forhandle om kontakter med utenlandske kjøpere etter egne prioriteringer. Det var kun gjennom lisenskontrollen myndighetene regulerte hvilke land som fikk kjøpe våpen og ammunisjon fra norske bedrifter. Som vi så i forrige kapittel var våpeneksport til land utenfor Europa ikke uvanlig for norsk militær industri fram til 1958.

Var fabrikkene klar over 1935-vedtaket? Dokumenter fra Utenriksdepartementets arkiv røper at det var bedriften som selv opplyste statsminister Gerhardsen om vedtaket i mars 1959, antageligvis etter mistillitsforslaget ble fremsatt.¹⁵⁰ Det er derfor sannsynlig at de ansvarlige på Raufoss også hadde kjennskap til vedtaket i desember 1958. At bedriften var inneforstått med visse grunnprinsipper for eksport av våpen og ammunisjon, går også frem av en oversikt over fremtidige eksportmuligheter som RA ga Utenriksdepartementet i januar 1959. Der opplyser bedriften at den selv hadde avslått forespørsler fra Formosa (Taiwan) og Yemen om ammunisjonssalg.¹⁵¹ Avslagene kan ikke ha hatt direkte sammenheng med den negative oppmerksomheten rundt Cuba-eksporten, da de kom lenge før Cuba-saken ble avslørt i norsk presse. Bedriftens forhold til regelverket virker dermed noe tilfeldig, men det var på den annen side først og fremst myndighetenes ansvar, ikke bedriftens, å sørge for at grunnprinsippene for norsk våpeneksport ble etterlevd.

3.3 Ammunisjon fra Forsvaret

3.3.1 Få dokumenter

Som sagt var leveringstiden for kort til at Raufoss Ammunisjonsfabrikker selv kunne produsere all ammunisjonen som skulle fraktes til Cuba. Da de avsluttende forhandlinger foregikk i London i desember, hadde bedriften fått bekreftet utlån av de nødvendige mengder fra militære myndigheter, slik at RA kunne gjennomføre leveransen.¹⁵² Av ammunisjonen som ble sendt til Cuba ble kun 300 000 12,7 mm mitraljøseskudd produsert på Raufoss, resten ble lånt fra Hæren og Luftvernartilleriet.¹⁵³

Det finnes svært få samtidige dokumenter fra forhandlingene mellom bedriften og våpengrenene om utlånet av ammunisjon, og ingen av betydning fra tiden før 9. desember

---

¹⁵⁰ Møte på Utenriksministerens kontor 12.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹⁵¹ Fortrolig notat om eksport av ammunisjon 19.1.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹⁵² PM fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til statsminister Einar Gerhardsen 10. mars 1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

¹⁵³ PM fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til statsminister Einar Gerhardsen 10. mars 1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

1958. Det skyldes i hovedsak at kontakten i stor grad foregikk på telefon. Informasjon om hvordan utlånet kom i stand må i første rekke hentes fra skriftlige forklaringer, avhør og orienteringer som ble gitt i ettertid. Visste de involverte ved RA at utlånet ville innebære *Off-shore* ammunisjon? Forsøkte de å fortie at ammunisjonen skulle til Cuba?

3.3.2 ”Noe eller noen må ha sviktet”

Allerede 17. november tok direktør Frode Onarheim kontakt med de to våpengrenene med forespørsel om utlån til den nevnte ordren.¹⁵⁴ Denne type samarbeidsordning mellom bedriften og de militære myndigheter hadde vært praktisert tidligere, men var langt fra noen innarbeidet rutine. Det tillot fabrikkene å godta korte leveringsfrister for eksport til utlandet og ga forsvaret anledning til å fornye sine ammunisjonsbeholdninger. Fra 1955 og frem til Cuba-eksporten hadde det tre ganger vært lånt ut ammunisjon fra Forsvaret til bedriften i eksportøyemed. Kun en av disse ordrene ble effektivt.¹⁵⁵

Ammunisjonen som i ettertid skulle vise seg å være amerikansk gaveammunisjon, ble utlånt fra Luftvernartilleriet (LVA). Vi skal derfor i første rekke konsentrere oss om kontakten som foregikk mellom denne delen av forsvaret og bedriften.

Både Hæren og LVA sa seg i utgangspunktet villige til å gå med på et utlån. LVA hadde imidlertid ikke på lager den type ammunisjon som ble etterspurt, men stilte seg positive til en søknad dersom det gjaldt annen ammunisjon.¹⁵⁶ Salgssjef Hasle i London ble orientert om dette, slik at han fikk endret ordren til å gjelde den typen LVA hadde tilstrekkelig av. Da dette var fastlagt, tok direktør Onarheim på ny kontakt med LVA 29. november. Det ser ut til at Hasle, før eller samtidig som han sluttforhandlet bestillingen i London, deretter også overtok forhandlingene med LVA på vegne av bedriften.¹⁵⁷

1. desember sendte generalinspektøren for LVA melding til avdelingene på Østlandet og i Trøndelag og Nord-Norge om lokalisering av all 12,7 mm ammunisjon av en bestemt kode, TAISQ, ”*slik at en eventuell senere ordre om levering av overnevnte ammunisjon til Raufoss kan skjje raskt.*”¹⁵⁸ Forsvarsdepartementet ble da orientert om saken og stilte seg positive til et

---

¹⁵⁴ Vitneforklaringer av Frode Onarheim og Gudmund Andaas i forbindelse med den forsterkede militærkomiteens granskning av saken. Dok. nr. 53, s. 17 og 18 i Forsvarsdepartementets dokumentamsling. Stortingsarkivet.

¹⁵⁵ Forsvarsdepartementet redegjørelse for utlån av ammunisjon til RA, udatert. Forsvarsdepartementets dokumentamsling. Stortingsarkivet.

¹⁵⁶ PM fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til forsvarsminister Nils Handal om lån av ammunisjon fra forsvaret til oppfylling av Cuba-ordren, 10.11 1959. Vedlegg 55 i Forsvarsdepartementets dokumentamsling. Stortingsarkivet.

¹⁵⁷ Dokument nr. 11 1959-60 s. 4

¹⁵⁸ Meldingsblankett 1.12.1958. Dok. nr. 13a i Forsvarsdepartementets dokumentamsling. Stortingsarkivet.

utlån.¹⁵⁹ Hasle og hans assistent Gudmund Andaas hadde deretter et møte med de ansvarlige i LVA, der vi må anta at de fleste detaljer rundt utlånet ble avtalt. Den formelle henvendelsen bedriften sendte til generalinspektøren for LVA 9. desember refererer til dette møte, og gir i henhold til det de avsluttende opplysninger omkring utlånet. Ammunisjonen skulle sendes til Drammen, klar for utskipning 22. desember. Tilbakelevering ble avtalt å skje i løpet av 3-4 kvartal 1959.¹⁶⁰ Utlånskontrakten ble signert av begge parter dagen etter. Totalt gjaldt utlånet fra LVA 480 000 stk. 12,7 mm mitraljøseammunisjon.¹⁶¹

Denne ammunisjonen viste seg altså å være amerikansk finansiert; produsert på Raufoss gjennom *Off-shore* programmet og gitt til det norske forsvar som beredskapsammunisjon. Det var etter våpenhjelpavtalen mellom Norge og USA ulovlig å frakte den ut av landet uten godkjenning fra den andre part.¹⁶² Granskningen av ammunisjonsutlånet som foregikk om lag et år i etterkant, i november 1959, slo fast de øverste ansvarlige i LVA var fullstendig klar over at *Off-shore* ammunisjon ikke måtte utlånnes. Dette ble imidlertid ikke tydelig formidlet nedover i avdelingen, i tillegg oppstod det uklarheter om hvilken ammunisjon som gikk under betegnelsen *Off-shore*.¹⁶³

Årsaken til at det ble lånt ut ulovlig ammunisjon var angivelig en misforståelse under en telefonsamtale mellom en kaptein og en ingeniør i LVA, der førstnevnte oppfattet det slik at ammunisjonen merket TAIHQ var norskfinansiert.¹⁶⁴ Ingeniøren visste da at LVA ikke hadde annet enn *Off-shore* ammunisjon på lager, men hevdet i ettertid at han ikke ble orientert om at denne ammunisjonen ikke skulle lånes ut.¹⁶⁵ Når så anmodningen om lokalisering av denne ammunisjonen ble sendt ut til de nevnte avdelinger 1. desember, var skaden allerede skjedd.

Den nevnte granskningen av saken konkluderte med at feilekspederingen var skjedd på grunn av *en inkurie*.¹⁶⁶ Grunnet den nevnte mangel på dokumenter fra denne prosessen, og det faktum at Generaladvokaten kun hadde de involvertes egne versjoner av telefonsamtaler å støtte seg til, måtte han i sin tilrådning slå fast: *Her er det at noe eller noen må ha sviktet, uten at det nå med sikkerhet lar seg konstantere hvor svikten ligger.*¹⁶⁷

---

¹⁵⁹ Dokument nr. 11 1959-60 s. 12

¹⁶⁰ Anmodning om utlån fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Generalinspektøren for Luftvernartilleriet, 9.12.1959. Vedlegg 29 i Forsvarsdepartementets dokumentsamling. Stortingsarkivet.

¹⁶¹ Dokument nr. 11 1959-60 s. 13

¹⁶² Dokument nr. 11 1959-60 s. 3

¹⁶³ Dokument nr. 11 1959-60 s. 4

¹⁶⁴ Dokument nr. 11 1959-60 s. 14

¹⁶⁵ Dokument nr. 11 1959-60 s. 3

¹⁶⁶ Dokument nr. 11 1959-60 s. 2

¹⁶⁷ Dokument nr. 11 1959-60 s. 5

Det er ingen momenter i de dokumentene jeg har undersøkt, som altså er de samme som granskningen bygget på, som peker mot en annen forklaring. En annen sak er imidlertid om RA visste at det var *Off-shore* ammunisjon de måtte ha tak i for å effektivere ordren til Cuba?

3.3.3 Hvem visste hva på Raufoss?

Det ble insinuert i Norges Handels- og Sjøfartstidene og på Stortinget, og er senere blitt hevdet i litteraturen, at de ansvarlige på Raufoss var fullstendig klar over at et utlån fra Luftvernartilleriet ville bety utlån av *Off-shore* ammunisjon. Om dette skriver Vegard Bye og Dag Hoel:

Det eneste lagre de (LVA, min anmerkning) hadde av 12,7 mm, var såkalt MDAP, det vil si amerikanske forhåndslagre. Den som visste dette bedre enn noen andre var salgssjef Hasle ved Raufoss, som inntil sommeren 1958 hadde vært operasjonssjef i Luftvernartilleriet med ansvar for oversikt over våpen- og ammunisjonslagre.¹⁶⁸

Ammunisjonen ble fraktet direkte fra LVAs lagre i Bodø, Bardufoss, Værnes, Rygge og Gardermoen til utskipning i Drammen – den var aldri innom Raufoss.¹⁶⁹ Hvorvidt Hasle visste at det var amerikanskfinansiert ammunisjon, står og faller på hvordan man tolker opplysningene om at han frem til sommeren 1958 jobbet i Luftvernartilleriet. Sammenhengen mellom Hasles arbeid med våpenlagrene og hans rolle i forhandlingene om utlånet er imidlertid for sterk til å se bort fra. Det er sannsynlig at Hasle hadde kjennskap til at ammunisjonen LVA hadde tilgjengelig var *Off-shore* produksjon. Et motsatt standpunkt vil nødvendigvis måtte begrunnes med at Hasle etter et halvt års tid ikke lenger hadde oversikt over LVAs lagerbeholdninger. Sett på bakgrunn av at LVA i denne perioden ikke hadde fått nye tilførsler av ammunisjon, virker et slikt standpunkt lite gangbart.¹⁷⁰ Hasle var for øvrig i Portugal og ble ikke avhørt da krigsadvokat Alf Monsen foretok avhør i saken i oktober og november 1959.¹⁷¹ Av dokumentasjonen i Stortingsarkivet ser det heller ikke ut til at han avga forklaring på et senere tidspunkt.

Legger vi til grunn at salgssjef Hasle visste kjente til det, åpner det samtidig spørsmålet om bedriftsledelsen var klar over forholdet. Bye og Hoel tar det for gitt at også andre ved fabrikkene informert, siden Hasle visste om det: *”I og med at Hasle visste dette så utmerket, er det helt usannsynlig at ikke også Jens Chr. Hauge kjente til det. Ingen kjente bedre enn juristen og den tidligere forsvarsminister Hauge til reglene for norsk våpeneksport til land i*

---

¹⁶⁸ Bye og Hoel 2005 s. 199. Betegnelsen MDAP og *Off-shore* blir brukt om hverandre både i litteraturen og kildene.

¹⁶⁹ Utlånskontrakt 10.12.1959. Vedlegg 16 i Forsvarsdepartementets dokumentasjon. Stortingsarkivet.

¹⁷⁰ Dokument nr. 11 1959-60 s. 3

¹⁷¹ Undersøkelser av saken om Forsvarets utlån av ammunisjon til Raufoss Ammunisjonsfabrikker for eksport. vedlegg 1 i Forsvarsdepartementets dokumentasjon. Stortingsarkivet.

krig.”¹⁷² Det er i beste fall mangelfullt ikke å problematisere en slik slutning eller ta noen forbehold. Hvorfor det er helt usannsynlig at ikke Hauge kjente til det, går forfatterne ikke videre inn på. Det er ingen automatikk i at Hasle, forutsatt at han hadde denne kunnskapen, formidlet det videre, og det finnes heller ikke belegg i kildene for at han gjorde det. Det faktum at Hauge kjente til reglene for norsk våpeneksport til land i krig, støtter heller på ingen måte påstanden, slik de nærmest tar for gitt.

Hvorvidt andre sentrale aktører ved bedriften, som direktør Frode Onarheim, visste like mye som Hasle, er et åpent spørsmål. Mangel på kilder fører til at vi må vurdere dette spørsmålet ut i fra en bredere forståelse av bedriftens rolle i ammunisjonssalg. Tar man utgangspunkt i at bedriften opptrådte uredelig under Cuba-saken, slik det er nærliggende å forstå Bye og Hoel, er det lett å konkludere med at også direktøren kjente til at utlån ville bety *Off-shore* ammunisjon. I motsetning til Hasle ble imidlertid Onarheim avhørt av Krigsadvokaten. I hans forklaring er han sitert på at fabrikkene var klar over at det ikke kunne komme på tale med utlån av *Off-shore* ammunisjon, og at ”en så på Raufoss meget strengt på disse spørsmål”.¹⁷³ I et utkast til et svar på en artikkel i Norges Handels- og Sjøfartstidene i november 1959, der samme påstand ble fremsatt, hevder bedriften at dette ”er grepet ut av luften.”¹⁷⁴

Vi kan likevel antyde at det er sannsynlig at direktør Onarheim kjente til at *Off-shore* ammunisjon måtte nyttes for leveransen til Cuba ved å se nærmere på hans håndtering av en beslektet sak. Til ammunisjonen fabrikkene selv skulle produsere for å effektivere Cuba-ordren, altså 300 000 stk. 12,7 mm mitraljøseskudd, ønsket RA å ta i bruk amerikanske tegninger og spesifikasjoner. 6. desember 1958 oppsøkte Onarheim Jens Chr. Hauge på sistnevntes kontor med forslag om at ta i bruk disse tegningene uten å orientere det amerikanske forsvaret, av frykt for at en godkjennelse ville ta for lang tid.¹⁷⁵ Dette ville imidlertid være et rent kontraktsbrudd og kunne føre til alvorlige konsekvenser for bedriften dersom det ble oppdaget. I følge Hauge frarådet han Onarheim på det sterkeste å gå videre uten å orientere amerikanerne, og løsningen ble at RA, med Hagues penn, sendte en

---

¹⁷² Bye og Hoel 2005 s. 199. Forfatterne støtter seg her på en uttalelse fra Terje Baalsrud, journalisten som avdekket hele Cuba-saken og fulgte den fra begynnelse til slutt, som mente det kunne sies med 99 % sikkerhet at Hauge kjente til dette.

¹⁷³ Avhør av Frode Onarheim i forbindelse med den forsterkede militærkomiteens granskning av saken. Dok. nr. 53, s. 17 i Forsvarsdepartementets dokument-samling. Stortingsarkivet.

¹⁷⁴ Merknader til N.H. og S.T. artikkel 7.11.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

¹⁷⁵ Notat 9.12.1958. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

anmodning om tillatelse til å ta i bruk tegningene, som fikk den form at fabrikkene gikk ut i fra at de fikk tillatelse dersom det ikke kom noe svar.¹⁷⁶

Hvis Onarheim var forberedt på å ta denne snarveien i forhold til amerikanerne, er det sannsynlig han var i stand til å gjøre det samme overfor Forsvaret. Men det beviser ikke annet enn at han ikke var ukjent med å ta snarveier, og villig til å tøyne reglene langt for å gjennomføre Cuba-leveransen. Hvorvidt han visste like mye som Hasle etter all sannsynlighet gjorde, vil vi aldri få vite. Sett på bakgrunn av Huges reaksjoner i forhold til bedriftens bruk av amerikanske tegninger til egen produksjon – som ikke bare ble gjengitt i hans eget notat, men som også bli bekreftet av direktør Onarheims i avhør med Krigsadvokaten¹⁷⁷ – er det lite som taler for at også han var klar over deler av ammunisjonen var amerikansk. Det er vanskelig å se at Hauge skulle gripe så sterkt inn for å forhindre at Raufoss uten tillatelse benyttet amerikanske tegninger og spesifikasjoner, samtidig som han med viten og vilje gikk med på å eksportere amerikansk gaveammunisjon. Det siste var tross alt betraktelig mer alvorlig.

3.3.4 Don't ask, don't tell

Et gjennomgående trekk ved dokumentene som omhandler utlånet, er at det ikke finnes noen informasjon som tilsier at ammunisjonen skulle til Cuba. Raufoss Ammunisjonsfabrikker viste i kontakten med Forsvaret til pågående salgsforhandlinger i London, men opplyste ikke at den cubanske regjering stod som kjøper. Forsøkte fabrikkene å holde skjult hvor ammunisjonen skulle?

Det er først naturlig å nevne at kildene ikke gir inntrykk av at bedriften direkte løy om hvor ammunisjonen skulle leveres. Helt enkelt virker det som om bedriftens representanter henviste til forhandlingene i London, og at de involverte i Forsvaret forhandlet om utlånet under oppfatning av at ammunisjonen skulle til England. RA ble tilsynelatende aldri spurt nærmere om ammunisjonens bestemmelsessted.¹⁷⁸

Ville Forsvaret lånt ut ammunisjonen dersom det var på det rene at Cuba var mottaker? Det er rimelig å tro at forsvarsgrenenes behandling av utlånet ville vært preget av adskillig større forsiktighet dersom fabrikkene hadde opplyst om hvor ammunisjonen skulle. Alle dokumenter og senere forklaringer viser at Hæren og LVA strakte seg langt for å

---

¹⁷⁶ Notat 9.12.1958. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet. "Selv dette var på kanten av hva man kunne tillate seg og ville kunne føre til vanskeligheter", bemerket Hauge i notatet.

¹⁷⁷ Onarheim gjengir i vitneforklaringen samme episode og påpeker at "advokat J. Chr. Hauge var meget nøye med at formalia var i orden." Det er derfor ikke grunn til å betvile Huges eget notat. Dok. nr. 53, s. 17 og 18 i Forsvarsdepartementets dokumentamsling. Stortingsarkivet.

¹⁷⁸ Dokument nr. 11 1959-60 s. 4

imøtekomme RAs leveringsfrist. Som vi nevnte tidligere var utlånet gunstig for våpengrenene, gjennom å få byttet ut gammel ammunisjon med ny produksjon fra Raufoss. Men selv om egeninteresse lå til grunn for den raske oppsporing og levering av ammunisjonen, var det også en betydelig håndsrekning til RA. Forutsetningen var imidlertid, på grunnlag av det Raufoss hadde informert om, at ammunisjonen skulle til et England. I Luftvernartilleriet, der misforståelser og uklarhet var hovedårsaken til utlånet av *Off-shore* ammunisjon, er det grunn til å tro at opplysninger om bestemmelseslandet var Cuba ville medført en grundigere behandling av forespørselen. I tilknytning til den utvidede militærkomiteens granskning av saken, uttalte Generaladvokaten: *"Det moment som vil ville ha skjerpet oppmerksomheten hos alle, nemlig at ammunisjonen var bestemt for et land der det hersket åpen borgerkrig, ble i det hele tatt ikke nevnt."*¹⁷⁹

Raufoss Ammunisjonsfabrikkers forklaring på hvorfor ikke forsvarsgrenene ble informert om at ammunisjonen skulle til Cuba, var at Forsvaret ikke hadde behov for denne informasjonen. I et tidligere nevnt utkast til et svar på en artikkel som sto på trykk i *Sjøfartstidene* 7. november 1959, står det om spørsmålet: *"det ble ikke bevisst fortiet eller fremhevet, fordi dette moment var uten betydning for Forsvaret etter RAs oppfatning. Heller ikke har forsvarsgrenene spurt om hvor ammunisjonen skulle gå."*¹⁸⁰ Bedriften så altså på utlånet av ammunisjon som helt uavhengig av saken forøvrig, som et anliggende kun mellom Raufoss og Forsvaret. Tilsvarende var spørsmålet om eksporttillatelse et anliggende mellom Raufoss og myndighetene, helt uavhengig Forsvaret.

Rent formelt var det riktignok korrekt at det ikke var Forsvarets sak å vurdere ammunisjonens bestemmelsessted, det var de berørte departementene og regjeringens oppgave. Det er likevel vanskelig å se at det ikke var relevant for Forsvaret å vite hvor ammunisjonen skulle ende opp. De fikk kun uklare henvisninger til London, og utlånet ble etter alt å dømme godkjent under forutsetning at ammunisjonen skulle til England. Det meste peker i retning av at RA derfor helt bevisst unnlot å gjøre det kjent for Hæren og Luftvernartilleriet at det dreide seg om en eksport til Cuba. Vi må gå ut i fra motivet bak å fortie dette forholdet var å forhindre at det ville komplisere utlånet. Ettersom Cuba aldri ble nevnt som mottaker, er det nærliggende å tro at bedriften fryktet at Forsvaret på bakgrunn av denne informasjonen ville nektet å låne ut ammunisjon. Det finnes ingen andre åpenbare grunner til at RA ellers skulle unnlate å informere om det.

---

¹⁷⁹ Dokument nr. 11 1959-60 s. 6

¹⁸⁰ Merknader til N.H. og S.T. artikkel av 7.11.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

3.4 Eksportlisens

3.4.1 Oppsigelser

På samme tid som Raufoss ammunisjonsfabrikker forhandlet i London om den endelige bestillingen og med forsvarsgrenene om ammunisjonsutlån, tok bedriften også kontakt med myndighetene for å skaffe eksportlisens. 21. november 1958 ringte Yngvar Daasnes til 4. handelspolitiske kontor i Utenriksdepartementet, for å forhøre seg om hvordan departementet stilte seg til eksport av ammunisjon til Cuba og Haiti. UD's innstilling, som ble formidlet til Daasnes dagen etter, var at de innenrikspolitiske forholdene på Cuba ikke tillot departementet å gi sin tilslutning til eksport til landet. Hva gjaldt leveranser til Haiti, hadde departementet ingen betenkeligheter.¹⁸¹

At bedriften i utgangspunktet søkte Utenriksdepartementet om eksporttillatelse, var formelt i strid med regelverket. Kontrollen med utførsel av våpen og ammunisjon sorterte etter 1945 under Justisdepartementet, og i tillegg måtte Handelsdepartementet gi eksportlisens. Ved tvilstilfeller skulle disse departementene rådføre seg med UD.¹⁸² Flere dokumenter i UD's arkiv viser imidlertid at slike *underhånden* undersøkelser med Utenriksdepartementet forut for søknad til Justis- og Handelsdepartementene ikke var særskilt for leveransen til Cuba. Tvert om virker det som en utbredt praksis på slutten av 1950-tallet.¹⁸³ På denne måten sparte RA tid, ved ikke å forhandle videre om en ordre som uansett ikke kom til å bli godkjent.

Av de to mulige ordrene var leveransen til Haiti den potensielt mest innbringende; partiet var større og prisen bedre.¹⁸⁴ Det ser imidlertid ut til at forhandlingene om ammunisjonssalg til Haiti strandet kort tid etter Daasnes henvendelse til Utenriksdepartementet. Etter alt å dømme var dette medvirkende til bedriftens anstrengelser for å få gjennomført salget til Cuba. Som vi allerede har sett, fortsatte RA både forhandlingene i London og om utlån fra Forsvaret selv etter UD's avslag 22. november. Sannsynligvis fordi salgssjef Hasle i London var kommet

---

¹⁸¹ Eksport av ammunisjon til Cuba og Haiti. Fortrolig notat med påtegninger av sekretær Andreas Jørgensen ved 4. handelspolitiske avdeling, 21.11.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹⁸² Opplyst av justisminister Jens Haugland. St. forh. 4.3.1959 s. 712

¹⁸³ De gjelder de nevnte forespørsler om eksport fra Raufoss til Colombia, Dominikanske Republikk, Tunisia, Indonesia, Irak, Venezuela og Sudan som var til behandling i UD, uten at det var søkt om eksporttillatelse til Justis- eller Handelsdepartementet. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹⁸⁴ Går frem av vitneforklaringen til adm. direktør Frode Onarheim i forbindelse med Den utvidede militærkomiteens granskning av saken. Dok. nr. 53, s. 17 i Forsvarsdepartementets dokumentasamling. Stortingsarkivet.

nærmere en avtale med representantene for de Cubanske myndighetene, tok bedriften på ny kontakt med UD 1. desember, denne gangen gjennom et brev. Brevet, undertegnet Daasnes, var en formell søknad om å eksportere ammunisjon til Cuba. Det ble i den sammenheng opplyst at det foregikk leveranser av stridsvogner og ammunisjon til Cuba fra Storbritannia.¹⁸⁵

Dessuten brakte brevet inn et nytt moment i saken; sysselsettingssituasjonen ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Avslutningsvis i søknaden het det: *”leveransen vil være av vesentlig betydning når det gjelder beskjeftigelsessituasjonen på Raufoss, idet vi derved vil kunne unngå ytterligere oppsigelser av arbeidere innen den militære sektor før jul.”*¹⁸⁶ I følge påtegninger på dokumentet ble det av Daasnes på telefon presisert til å gjelde opptil 250 mann som stod i fare for å bli oppsagt. Dette kom i tillegg til oppsigelsen av 84 arbeidere som Arbeiderbladet hadde meldt om kun to uker tidligere.¹⁸⁷ Ettersom disse opplysningene med all sannsynlighet bidro til at UD ikke umiddelbart avsto forespørselen på ny, men la søknaden frem for først Industridepartementet og deretter regjeringen, er det nødvendig å se nærmere på disse premissene. I forrige kapittel vektla vi hvordan bedriften stod overfor betydelige utfordringer etter nedtrappingen av *Off-shore* programmet. Men hvor prekær var egentlig situasjonen i desember 1958? Og utnyttet bedriften trusselen om fremtidige oppsigelser for å få departemental godkjenning for eksporten til Cuba? For å besvare spørsmålet er vi nødt til å ta to skritt tilbake.

3.4.2 Orientering til myndighetene

La oss først kort si noe om hva som er skrevet om dette i ettertid. I nær sagt alle fremstillinger av Cuba-saken er sysselsettingssituasjonen ved RA referert til som hovedårsaken til ammunisjonseksporten. Videre blir spørsmålet om utsatte arbeidsplasser på Raufoss vurdert som et problem myndighetene tilsynelatende først måtte forholde seg til under vurderingen av søknaden om eksport til Cuba. Det har dermed vært nærliggende å hevde at sysselsettingsproblemet kun var et pressmiddel fra fabrikkene for å få Utenriksdepartementet til å godkjenne eksporten.

---

¹⁸⁵ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet, 1.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet. Britene hadde imidlertid suspendert sine leveranser av våpen og ammunisjon til Cuba allerede i mai 1958. Dette ble Utenriksdepartementet først kjent med 16. desember. Fortrolig notat fra 4. politiske kontor i UD 7.3.1959. Samme arkiv. Bye og Hoel mener det var nettopp på grunn av det Britiske forbudet at Cubanske myndigheter måtte se seg om etter andre land for kjøp av ammunisjon. Bye og Hoel 2005 s. 197

¹⁸⁶ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet, 1.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

¹⁸⁷ *Raufoss sier opp 84 mann*, Arbeiderbladet 21.11.1959. Klipparkivet, Arbark.

Øyvind Skåtun setter i sin hovedoppgave spørsmålstegn ved hvor reell situasjonen var, og antyder at søknaden fra RA synes "å overdrive noe." Han skriver videre: "En kan få det inntrykk at Raufoss har villet smøre sterkt på for å skremme departement og regjering."¹⁸⁸ Skåtun begrunner dette med at fabrikkene ikke overholdt avtalen om tilbakelevering av den utlånte ammunisjonen til Forsvaret, og at en ordre på litt over 4 millioner kroner var lite i forhold til årsproduksjon i 1958 på 119 millioner.¹⁸⁹ Liknende argumentasjon ble brukt av opposisjonen under behandlingen av Cuba-saken i Stortinget. 2. juni 1960 uttalte senterpartirepresentanten Erling Engan:

Bedriften begrunnet sin lisenssøknad med at den i tilfellet avslag ville bli nødt til å si opp 200 mann. Under vanlige forhold ville dette være et tungtveiende argument. Men for det første skulle ammunisjonen til et land i borgerkrig, og for det andre skulle det vise seg at Raufoss på det tidspunkt søknaden ble sendt, slett ikke var i noen sysselsettingsvansker. Det ble nemlig ikke produsert et eneste skudd fra Raufoss til Cuba den gang. Eksportpartiet måtte lånes ut fra norske beredskapslagre. Bedriftens argumentasjon kommer i et underlig lys.¹⁹⁰

Mine funn antyder imidlertid at myndigheten var godt kjent med situasjonen forut for søknaden om eksport til Cuba i desember 1958. Om lag tre måneder tidligere, 16. september, sendte direktør Frode Onarheim og styreformann ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker, Aage Biering, et brev til Industridepartementet med varsel om oppsigelser av ca. 400 arbeidere ved årsskiftet 1958/59, med mindre bedriften fikk nye bestillinger.¹⁹¹ I tillegg ble en ytterligere permittering av 400 – 500 mann i løpet av 1959 sett på som uunngåelig – forutsatt samme premisser.¹⁹²

Med en samlet arbeidstokk på 1 797 ansatte, hvorav 329 funksjonærer og 1 468 arbeidere¹⁹³, virker en potensiell oppsigelse av 900 ansatte på under ett år dramatisk. I brevet går det også frem at Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde opplevd et jevnt fall i antall sysselsatte fra 1955, da den totale beskjeftigelsen ved bedriften var på 2 237 ansatte.¹⁹⁴

Opplysningene som fremkommer i brevet er ikke på samme måte som eksportsøknaden om Cuba knyttet opp til en mulig handel. Riktignok ble Industridepartementet bedt om ta opp spørsmålet om plassering av nye militære bestillinger hos fabrikkene, men anmodningen var av generell karakter. Videre gir bedriften uttrykk for ønske om å "omstille i høyere grad til

---

¹⁸⁸ Skåtun 1971 s. 16

¹⁸⁹ Skåtun 1971 s. 16. Forfatteren støtter seg også på en uttalelse fra Yngvar Daasnes, som i en samtale hevdet leveransen til Cuba hadde lite øyeblikkelig virkning.

¹⁹⁰ St. forh. 2.6.1960 s. 3554

¹⁹¹ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹⁹² Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹⁹³ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹⁹⁴ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

*sivile produkter*¹⁹⁵ for å sikre en jevn sysselsetting, men at det i omstillingsperioden var nødvendig med bestillinger fra det norske forsvaret for å unngå oppsigelser. RA sin beredskapsfunksjon ble i denne sammenhengen understreket, samtidig som bedriftsledelsen vedgikk at det vil være umulig opprettholde den høye beskjeftigelsen kun ved bestillinger fra Forsvaret. Henstillingen til myndighetene tok derfor sikte på at reguleringen av arbeidsstokken skal skje *”i et noe langsommere tempo”*, oppsigelser var man med andre ord forberedt på uansett.¹⁹⁶

Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund ble også varslet om situasjonen. Den 9. oktober sendte lokallaget, avd. 23 på Raufoss, en orientering om arbeidssituasjonen ved fabrikkene til Folkets Hus. Samme antall oppsigelser som i bedriftsledelsens brev til Industridepartementet ble forespeilet, samt et ønske om at forbundet gikk aktivt inn i saken: *”Vi ber derfor Forbundet ta saken opp med Industri- og Forsvarsdepartementet for å få en konferanse om problemene. Men dette må skje hurtig da det allerede er blitt oppsagt folk og nye oppsigelser er nær forestående.”*¹⁹⁷ I følge de tillitsvalgte ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde staten *”et stort ansvar overfor denne utvikling”*, og måtte derfor sørge for nye bestillinger av ammunisjon for å *”beholde øvede folk i bedriften inntil vi har innarbeidet oss igjen på det sivile marked.”*¹⁹⁸

Både bedriftsledelsen og de tillitsvalgte ved fabrikkene tok altså høsten 1958 kontakt med myndighetene, sistnevnte riktignok indirekte gjennom fagforbundet, for å finne en løsning på den utsatte beskjeftigelsessituasjonen. Hva foretok Industridepartementet seg? Skal vi tro Jens Chr. Hauge: ingenting. I et personlig brev til Industriminister Kjell Holler¹⁹⁹ den 10. juni 1959, blir gjenpart av det overnevnte brev sendt som vedlegg, med kommentaren *”dette brev har vi faktisk ikke fått svar på.”*²⁰⁰ Brevene indikerer at det var en reell fare for oppsigelser på Raufoss da dette ble hevdet i den andre søknaden til Utenriksdepartementet. Opplysningene i søknaden 1. desember kan derfor ikke sies å ha vært et rent påskudd for å få lisens til eksporten til Cuba. De hadde utgangspunkt i forhold bedriften få måneder tidligere hadde

---

¹⁹⁵ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹⁹⁶ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

¹⁹⁷ Brev til Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund fra lokallaget på Raufoss 9.10.1958. Arkivene på historisk senter i Raufoss industripark, eske merket Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund.

¹⁹⁸ Brev til Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund fra lokallaget på Raufoss 9.10.1958. Arkivene på historisk senter i Raufoss industripark, eske Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund.

¹⁹⁹ Kjell Holler overtok som Industriminister etter Gustav Sjaastad 9. april 1959. Lahlum 2010 s. 163

²⁰⁰ Personlig brev fra Jens Chr. Hauge til statsråd Kjell Holler 10.6.1959. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet. At Raufoss Ammunisjonsfabrikker ikke mottok noe svar fra Industridepartementet etter henvendelsen går også frem av et brev fra bedriften til departementet 11. desember 1958. Samme arkiv.

orientert myndighetene om. Potensielle arbeidsledige som ble nevnt i den skriftelige søknaden til Utenriksdepartementet 1. desember var dertil lavere enn hva som var anslått i brevet 16. september – 250 mann mot 400.

3.4.3 Regjeringen gir tillatelse

Regjeringens behandling av spørsmålet vil være gjenstad for grundigere drøfting i neste kapittel. Men i korte trekk var situasjonen denne: etter industriminister Gustav Sjaastad og handelsminister og fungerende utenriksminister Arne Skaug ble orientert om saken av UD 1. desember, ble saken tatt opp på regjeringskonferansen tre dager senere. I utenriksminister Halvard Lange og statsminister Einar Gerhardsens fravær besluttet regjeringen ikke å motsette seg levering fra Raufoss til Cuba. Forsvarsminister Nils Handal deltok heller ikke på regjeringsmøtet, og utlånet fra de militære lagrene ble ikke drøftet.²⁰¹ Etter regjeringens beslutning var spørsmålet om utførselstillatelse fra Justisdepartementet og eksportlisens fra Handelsdepartementet kun formaliteter, og disse ble innvilget uten noe større gjennomgang av saken den 16. desember.²⁰² Som vi har sett fikk RA i mellomtiden endelig bestilling fra Cuba og forhandlet ferdig utlånet av ammunisjon fra Forsvaret. Utskipning fant sted i 23. desember, da det nederlandske skipet *Sporonia* seilte ut fra Drammen med kurs for Havanna.

Det er ikke belegg i kildene for å påstå at det foregikk noe kontakt mellom ledelsen ved RA og regjeringsmedlemmer forut for regjeringskonferansen 4. desember. Hadde bedriften mulighet til å legge press på regjeringen i en slik sak? Utvilsomt satt det innflytelsesrike folk i fabrikkens styre. En av dem var statssekretæren i Forsvarsdepartementet, Erik Himle. Det er imidlertid ingenting som knytter ham til denne siden av saken. Vi skal nå rette blikket mot den fremste av de som fra Raufoss side var i stand til å påvirke de politiske myndighetene; Jens Chr. Hauge.

3.5 Dette er Cuba – og litt løgn! Jens Chr. Hauge og Cuba-saken

3.5.1 Den norske Cuba-sakens hovedmann?

I et forsøk på å komme til bunns i hendelsesforløpet i Cuba-saken i boken *”Dette er Cuba – alt annet er løgn!”* fra 1995, gir forfatterne Vegard Bye og Dag Hoel følgende karakteristikkk av rollen til Milorg-leder og senere forsvars- og justisminister Jens Chr. Hauge:

Mens opposisjonen både fra høyre og venstre skyldte på regjeringen, og regjeringsmedlemmene internt skylte på hverandre, satt edderkoppen uberørt tilbake; Jens Chr. Hauge. Hans navn ble holdt unna alle granskninger. Det kan se ut til at Gerhardsen heller ville

²⁰¹ På dette tidspunktet er det svært lite sannsynlig at Handal eller andre i regjeringen var klar over at RA måtte låne ammunisjon for å gjennomføre leveransen. Som sagt vil vi returnere til dette spørsmålet i neste kapittel.

²⁰² St. forh. 4.3.1959 s. 712

ta all verdens politiske belastning; han ville heller tåle den mest ydmykende kanossagang og ytterligere fiendskap med sin politiske kronprins Bratteli, enn å ta liket ut av skapet og avdekke den norske Cuba-sakens hovedmann.²⁰³

I følge forfatterne var Hauge involvert i saken fra begynnelse til slutt. Som vi så skal han ha kjent til utlånet av *Off-shore* ammunisjon. Hauge skal også ha vært med på å formulere den formelle søknaden til Utenriksdepartementet, overtalt regjeringen til å bryte stortingsvedtaket fra 1935 og dukket opp i departementet ”med en utvetydig beskjed om at de ønsket å få omgjort beslutningen”, da UD opprinnelig avsto den første eksportsøknaden.²⁰⁴

Olav Njølstad gav i 2008 ut en biografi over Jens Chr. Hauge. I biografien kommer Njølstad inn på ammunisjonssalget, og hevder der at Hauge hadde ”mer enn en finger med i forhandlingene med Batista-regimets representanter.”²⁰⁵ Njølstad går riktignok ikke i detalj, og er mer forbeholden når det gjelder Hauges innsats for å få innvilget eksportlisens: ”Om han også medvirket bak kulissene da eksportlisensen passerte statsråd, skal være usagt.”²⁰⁶ Spørsmålet ble også aktualisert da Njølstad i etterkant av utgivelsen av biografien i 2008, ble kritisert i en kronikk av Vegard Bye for å ha viet for liten plass til våpensalget. I kronikken fra 2009 påpeker Bye de politiske konsekvensene Cuba-saken fikk, og hevder som vi gjenga innledningsvis at ”Hauge gjennom sin agering i Cuba-saken gav et viktig bidrag til oppløsning av selve Arbeiderpartistaten.”²⁰⁷

Spekulasjoner om Hauges befatning med eksporten pågikk også mens saken ennå ble debattert i Stortinget. Dagen etter mistillitsforslaget mot Gerhardsen-regjeringen ble fremsatt, 5. mars 1959, stod det å lese i Dagbladet: ”Det forlyder videre at Jens Chr. Hauge som har hatt med formidlingen av salget å gjøre skulle ha tatt skritt til en pressemelding da spørsmålet kom opp, men at dette initiativet ble stanset.”²⁰⁸ Også fra Stortingets talerstol ble det satt spørsmålstejn ved Hauges rolle. Erling Engan uttalte under debatten 26. oktober 1959: ”tausheten fra den tidligere forsvarsminister som, så vidt jeg vet, er styremedlem i bedriften, samtidig som han er NATO’s juridiske konsulent, og som nettopp derfor burde kjenne til bestemmelsene om *Off-shore* ammunisjon og NATO-vedtak, bør klarlegges.”²⁰⁹

---

²⁰³ Bye og Hoel 2005 s. 205

²⁰⁴ Bye og Hoel 2005 s. 195. Opplysningene om Hauges besøk i UD etter det første avslaget baseres på et intervju med tidligere byråsjef Asbjørn Skarstein i handelspolitisk avdeling i UD, som ble utført sommeren 1995

²⁰⁵ Njølstad 2008 s. 532

²⁰⁶ Njølstad 2008 s. 532. Yngvar Daasnes ble for øvrig intervjuet av Njølstad i mai 2005, i forbindelse med biografien om Hauge. Referansene til Njølstad tyder på at Daasnes likevel ikke har vært brukt som informasjonskilde til Cuba-saken. Njølstad 2008 s. 757

²⁰⁷ Bye 2009, *Hauges skjulte Cuba-aksjon*. Kronikk i Ny Tid 2.1.2009

²⁰⁸ *Regjeringen, diktaturet og våpenagenturet*, Dagbladet 5.3.1959. Klipparkivet, Arbark

²⁰⁹ St. forh. 26.10.1959 s. 260

På bakgrunn av Jens Chr. Huges innflytelse og betydning i perioden, er hans engasjement i Cuba-saken et interessant spørsmål. Som forsvarsminister hadde han vært pådriver for våpenhjelpsavtalen mellom Norge og USA. Han satt fra 1950-tallet som styremedlem og juridisk rådgiver i de tre store militære bedrifter: Kongsberg Våpenfabrikk, Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Marinens Hovedverft i Horten. Hauge var også sjefsforhandler på Norges vegne for å sikre våpenindustrien kontrakter gjennom det amerikanske *Off-shore* programmet.²¹⁰ Omtrent på samme tid som Cuba-saken utspilte seg, var Hauge sentral i en annen meget kontroversiell sak; salg av tungtvann til Israel. Olav Njølstad forteller at *”Hauge høsten 1958 og vinteren 1959 bidro vesentlig til det endelige forhandlingsresultatet.”*²¹¹

Beskyldningene mot Jens Chr. Hauge ville ikke blitt satt frem dersom det ikke forelå noen indisier som knyttet han til saken. Etter alt å dømme er likevel de fleste konklusjonene som er trukket om hans rolle i Cuba-saken basert på et svakt kildemessig grunnlag. Vi vil nedenfor forsøke å vise hvordan og hvorfor.

3.5.2 ”Jeg er imidlertid litt opptatt av at du kjenner sammenhengen”

Det var til statsminister Einar Gerhardsen at Hauge først opplyste om sin egen befatning med Cuba-saken:

Det er åpenbart mange som tror at jeg har skaffet ordren og at jeg har prøvd å påvirke regjeringen. Et par aviser har gjort nokså åpenbarte hentydninger. Jeg har ikke villet si noe om dette på det nåværende tidspunkt. Jeg er imidlertid litt opptatt av at du kjenner sammenhengen for det tilfellet at spørsmålet skulle dukke opp under debatten i Tinget.²¹²

Brevet ble sendt til Gerhardsen 9. mars 1959, to dager før mistillitsdebatten. Kort fortalt var Huges egen versjon denne: fra 10. november til 5. desember 1958 arbeidet han ved SHAPE, NATOs sentrale militære kommando, i Paris. Han hadde først fått vite om Cuba-eksporten 6. desember, da direktør Onarheim oppsøkte han på kontoret. Han nektet derfor for å ha hatt noe med salgsforhandlingene eller søknaden til myndighetene å gjøre. *”Jeg har – før regjeringen innvilget søknaden om eksportlisens 4. desember - overhodet ikke talt verken med tjenestemenn eller statsråder om saken”*, meddelte Hauge statsministeren.²¹³

Einar Gerhardsen og Jens Chr. Huges nære forhold er velkjent. Hauge var Gerhardsens personlige sekretær da han ledet samlingsregjeringen etter krigen, og gikk inn som forsvarsminister da Gerhardsen i november 1945 skipet en ren arbeiderpartiregjering. Da

---

²¹⁰ Njølstad 2008 s. 527

²¹¹ Njølstad 2008 s. 577

²¹² Raufoss Ammunisjonsfabrikkers salg av ammunisjon til Cuba. Personlig brev fra Jens Chr. Hauge til Einar Gerhardsen 9.3.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²¹³ Raufoss Ammunisjonsfabrikkers salg av ammunisjon til Cuba. Personlig brev fra Jens Chr. Hauge til Einar Gerhardsen 9.3.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

begge trådte ut av regjeringen i 1951, gikk Hauge igjen inn i rollen som Gerhardsens sekretær, denne gangen ved partikontoret. De samarbeidet igjen i regjering da Gerhardsen i 1955 overtok for Oscar Torp, og selv om Hauge etter kort tid gikk av som justisminister, fortsatte regjeringen å benytte seg av Hauge som konsulent og forhandler.²¹⁴ Det er derfor ikke noe oppsiktsvekkende ved at de to, som involverte på hver sin kant, hadde kontakt forut for mistillitsdebatten 11. mars 1959.

Særlig oppsiktsvekkende i vår sammenheng, på bakgrunn av beskyldningene mot Jens Chr. Hauge som er anført ovenfor, er opplysningene om at han slett ikke var involvert i de avgjørende beslutningene i Cuba-saken; han var ikke en gang i landet. Kan Hauge ha løyet til Gerhardsen? Vi kan i utgangspunktet ikke avskrive det som en mulighet, men to andre dokumenter støtter opp under hans forklaring - begge riktignok forfattet av Hauge selv. Det ene er et notat fra det omtalte møtet med Onarheim 6. desember 1958. I notatet, som ble skrevet 9. desember, går det tydelig frem at Hauge forut for samtalen med Onarheim ikke hadde noe kjennskap til Cuba-ordren, men at han nå undersøkte saken nærmere, blant annet ved å ringe Utenriksdepartementet. Dersom vi likevel fastholder fremstillingen til Bye og Hoel, betyr det at Hauge ikke bare løy til Einar Gerhardsen, han må også - to måneder før saken ble offentlig kjent - nærmest ha oppdiktet innholdet i møtet med Onarheim og skrevet seg selv ut av historien. Selv Hauge kan ikke ha vært så fremsynt.

Endelig så stemmer det heller ikke at Jens Chr. Huges navn ble holdt unna alle granskninger i forbindelse med Cuba-saken. Rett nok var det kun en granskning av saken, men til alt overmål brakte Hauge selv sitt eget navn inn i denne. Tilsynelatende helt uoppfordret sendte han et brev til krigsadvokat Alf Monsen, som foretok avhør av de involverte fra Forsvaret og Raufoss Ammunisjonsfabrikker, i november 1959.²¹⁵ Hauge fastholder der de samme opplysningene som i brevet til Gerhardsen, altså at han var i Paris fra 10. november til 5. desember 1958, og at han ikke hadde kjennskap til saken før den var avgjort av regjeringen. Han fraskriver seg også alt ansvar for utlånet av *Off-shore* ammunisjon.²¹⁶

---

²¹⁴ Njølstad 2008 s. 526

²¹⁵ Hauge oppgir at bakgrunnen for brevet til krigsadvokaten er at navnet hans dukket opp under stortingsdebatten 26.10.1959, altså som det fremgår av sitatet fra Erling Engan ovenfor. En annen trolig årsak til at Hauge ønsket å redegjøre for sin egen rolle er at navnet hans dukket opp under krigsadvokatens avhør av Frode Onarheim. Onarheim møtte Hauge på hans kontor kun dager før brevet ble sendt til krigsadvokaten, og ut i fra et notat som ble satt opp denne dagen går det frem at dette avhøret ble diskutert. Uansett er brevet sendt på eget initiativ. Brev fra Jens Chr. Hauge til Krigsadvokat Alf Monsen 7.11.1959. Vedlegg nr. 52 til Forsvarsdepartementets dokumentasjon. Stortingsarkivet. Cuba-saken, notat fra 4. 11.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²¹⁶ Brev fra Jens Chr. Hauge til Krigsadvokat Alf Monsen 7.11.1959. Vedlegg nr. 52 i Forsvarsdepartementets dokumentasjon. Stortingsarkivet.

Vi ser altså at Hauge også må ha løyet til krigsadvokaten, dersom Bye og Hoels fremstilling av hans rolle i Cuba-saken er sann. Det er vanskelig å se at juristen Jens Chr. Hauge uoppfordret skal ha sendt krigsadvokaten feilaktige opplysninger, som vi må gå ut i fra at sistnevnte relativt lett kunne avkrefte riktigheten av. Hvis påstandene til Bye og Hoel var riktige, må vi tro Hauge aldri hadde tatt en slik risiko. På den annen side hadde Hauge naturligvis muligheten til å gripe inn og stoppet eksporten, hvilket han altså ikke gjorde. Hauges etterlatte papirer viser tvert i mot at han aktivt støttet eksporten da han ble kjent med situasjonen, gjennom den nevnte søknaden om bruk av amerikanske tegninger. Det avgjørende er imidlertid at dette skjedde *etter* at regjeringens beslutning var tatt og Raufoss hadde fått tillatelse til eksport.

3.5.3 Forveksling, påtegninger og taushet

Vi nevnte tidligere at beskyldningene mot Jens Chr. Hauge ikke ville vært fremsatt helt uten grunnlag. I hovedsak finnes det tre momenter som knytter han sterkere til Cuba-saken enn han selv hevder i brevet til Gerhardsen og de andre dokumentene vi har sett nærmere på. For det første en forklaring fra en byråkrat i Utenriksdepartementet, som hevder Hauge og Yngvar Daasnes skal ha møtt opp i departementet og forlangt å få eksportsøknaden godkjent. Dernest et telegram fra ambassaden i Washington til UD 3. desember 1958, der gjenpart nr. 8 ble sendt til Hauge. For det tredje det faktum at han konsekvent nektet å uttale seg om saken, både i samtiden og til forfattere i etterkant. Historiker Hans Otto Frøland er utvilsomt inne på noe riktig når han i en anmeldelse av Njølstads biografi påpeker at Hauges *"iscenesatte taushet har samtidig provosert spekulasjoner med svakt empirisk belegg."*²¹⁷

Vegard Bye og Dag Hoel beskriver altså et besøk i Utenriksdepartementet, der Hauge og Daasnes skal ha kommet med en *utvetydig beskjed om at de ønsket å få omgjort beslutningen*. Dette møtet må ha funnet sted i den perioden Hauge selv hevder han var i Paris. Hvordan kan vi da forklare denne motsetningen; han kan tross alt ikke vært to steder samtidig? Legger vi til grunn at Hauge på denne tiden slett ikke var i Norge, er den mest sannsynlige tolkningen at forfatterens kilde, byråsjef Asbjørn Skarstein ved UDs 4. handelspolitiske kontor²¹⁸, forveksler dette møtet med et annet tidligere møte. Mer presist, ett år tidligere. I UDs arkiv finnes et skriv fra 27. november 1957, hvor det står å lese: *"Høyesterettsadvokat Jens Chr. Hauge og disponent Daasnes ved Raufoss Ammunisjonsfabrikkers Oslo-kontor har i dag oppsøkt Utenriksdepartementet i anledning av forhandlingene om kontrakten på 1,1 mill.*

---

²¹⁷ Frøland 2009 s. 333

²¹⁸ Bye og Hoel 2005 s. 330-332

*skudd 40mm. ammunisjon.*²¹⁹ Anledningen var et ammunisjonssalg til Vest-Tyskland, og det går tydelig frem at formålet med møte var å fremskynde prosessen med godkjenning av salget. Med andre ord høyst sammenlignbare omstendigheter som de Bye og Hoel mente utspilte seg året etter. Gitt disse opplysningene, er sannsynligheten større for at byråsjef Skarstein forvekslet denne eller andre episoder med hendelsene i 1958, enn at Hauge løy om hvor han oppholdt seg i denne perioden. Intervjuet til Bye og Hoel ble tross alt foretatt i 1995, nær 40 år etter selve saken utspilte seg.

Den andre indikasjonen på at Hauge spilte en aktiv rolle i gjennomføringen ammunisjonseksperten, er at han mottok hemmeligstemplede dokumenter fra Utenriksdepartementet. *"Han var i hvert fall såpass involvert at han mottok nummererte kopier av UDs topphemmelige kommunikasjon med ambassadene"* skriver Vegard Bye i den overnevnte artikkelen fra 2009.²²⁰ Det eneste fortrolige dokumentet vi med sikkerhet kan si Hauge fikk tilsendt, er et telegram fra den amerikanske ambassaden til UD 3. desember. Det fremgår av påtegninger på dokumentet: *"gjenpart nr. 8 levert til Hr. adv. Hauge"*.²²¹ Det er i utgangspunktet en tydelig indikasjon på at han var involvert i prosessene som foregikk forut for regjeringens beslutning om å gi eksportlisens, altså 4. desember. De etterfølgende setningene er vanskelig å tyde, men det virker utvilsomt som om påtegningen er underskrevet 9.12. Med andre ord fikk Hauge etter alt å dømme tilsendt dokumentet etter han var kommet fra Paris og regjeringen hadde ferdigbehandlet spørsmålet. En slik tolkning samsvarer godt med notatet fra møtet mellom Hauge og Onarheim som vi beskrev tidligere.

På denne bakgrunn må vi kunne slå fast at Jens Chr. Hauge vanskelig kan tillegges den betydning for ammunisjonseksperten til Cuba som Bye og Hoel gir ham. Hvorfor nektet han da å uttale om saken? Blant Hauges etterlatte papirer finnes det riktignok et utkast til en pressemelding om hans rolle i saken, men tilsynelatende er det blitt med tanken; ingen pressemelding ble sendt ut. Det er vanskelig å si hvorfor, men det er ingen hemmelighet at Hauge hadde et til tider anstrengt forhold til norsk presse, og at han som offentlig person ikke alltid foretrakk åpenhet rundt sine beskjeftigelser.²²²

Men kanskje var det også en annen grunn til Hauges selvpålagte taushet?

---

²¹⁹ Fortrolig melding til ambassaden i Bonn 27.11.1957. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²²⁰ Bye 2009, *Hauges skjulte Cuba-aksjon*. Kronikk i Ny Tid 2.1.2009

²²¹ Fortrolig melding nr. A10066 fra ambassaden i Washington til Utenriksdepartementet 3.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²²² Se Njølstad 2008 s. 701-706

3.5.4 Falskt navn?

Det ville i denne sammenheng fare for vidt å vurdere også andre våpeneksportsaker der Jens Chr. Hauge var involvert, men det er liten tvil om at det fantes noen lyssky sider ved denne virksomheten. Var det av frykt for andre avsløringer at Hauge forble taus til alle andre enn krigsadvokaten og statsministeren?

Den negative oppmerksomheten som Cuba-saken førte med seg ble forsøkt utnyttet i Hauges disfavør. I det som vanskelig kan karakteriseres som noe annet enn et utpressingsforsøk, mottok Hauge sommeren 1959 trusler om avsløring av detaljer om hans arbeid for å sikre andre Raufoss-kontrakter i Tyskland. Avsenderen var Øyvind Køhn, en mann som tilsynelatende hadde blitt tiltalt under landsvikoppgjøret etter krigen.²²³ Opplysningene Køhn og hans foretningspartner satt på var at Hauge hadde opptrådt under falskt navn ved forhandlingene for Raufoss Ammunisjonsfabrikker i Tyskland et år tidligere. I følge Køhn var opplysningene *”antakelig nokk til å ødelegge Dem forretningsmessig og politisk – og det vil avstedkomme den største storm av indignasjon som man uten tvil har hatt i Norge etter krigen. Det er overflødig aa si at Gerhardsen må gaa.”*²²⁴ Som gjenytelse for ikke å offentliggjøre dette, ville Køhn at hans firma skulle overta representasjonen i Tyskland for Raufoss. Klassisk utpressing, med andre ord. Einar Gerhardsen ble også gjort kjent med truslene, da Køhn i etterkant av den andre stortingsdebatten om Cuba-saken i oktober 1959 sendte han kopi av brevet, med kommentaren: *”Jeg har av fairness overfor dem funnet aa måtte la Dem vite paa forhaand hva De er oppe imot.”*²²⁵

Ville det eventuelle faktumet at Hauge opptrådte under falskt navn medført såpass alvorlige konsekvenser? Tatt i betraktning at det ikke finnes spor av noe svar fra Hauge, tyder det på at han neppe kan ha vært utpreget bekymret for avsløringene – enten fordi det var uproblematisk for han og regjeringen, eller fordi opplysningene kort og godt ikke var sanne. Det er heller ikke åpenbart hva Hauge kunne oppnå med å figurere under falskt navn; han hadde i 1958 allerede i mange år vært norsk sjefsforhandler i våpenproduksjonsavtaler med USA og for salgskontrakter for Kongsberg Våpenfabrikk og RA.²²⁶

Likevel kan vi ikke helt utelukke at truslene fra Køhn kan ha spilt en rolle for Hauges selvpålagte taushet da avsløringene om ammunisjonsekporten ble rullet opp i norsk presse.

---

²²³ I brevet til Hauge heter det: *”Personlig har jeg aldrig paaberopt meg Deres bekjentskap (...) selv da jeg kunne trenge dette etter krigen.”* Brev fra Øyvind Køhn til Jens Chr. Hauge 2.7.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²²⁴ Brev fra Øyvind Køhn til Jens Chr. Hauge 2.7.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²²⁵ Brev fra Øyvind Køhn til Einar Gerhardsen 31.10.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²²⁶ Njølstad 2008 s. 526-527

Om ikke konsekvensene av avsløringen ville hatt det omfanget som Køhn hevdet, ville utvilsomt en kritisk presse og opposisjon brukt opplysningene for hva de var verdt. Det er godt dokumentert at Hauge og Gerhardsen hadde kontakt om Cuba-spørsmålet i løpet av 1959, i tillegg har vi sett at begge hadde kjennskap til beskyldningene fra Køhn. Helt usannsynlig er det derfor ikke at Huges taushet, på bakgrunn av brevet fra Køhn, var motivert ut i fra et ønske om å minimere den politiske belastningen Cuba-saken medførte for regjeringen.

3.6 En ganske underlig sak

3.6.1 Eksport til Tunisia?

Som vi har sett tok altså Raufoss Ammunisjonsfabrikker flere snarveier i forbindelse med eksporten til Cuba. I fravær av tydelige retningslinjer og instruksjoner fra myndighetene for hvordan bedriften skulle gå frem i slike saker, ble viktig informasjon holdt tilbake for både Utenriksdepartementet og Forsvaret. Men var dette enestående for eksporten til Cuba? Dokumenter fra Industridepartementets arkiv antyder noe annet. I løpet av 1959, samtidig som Cuba-saken raste i norske medier og på Stortinget, skapte særlig en annen eksportsak hodebry for regjeringen; salg av ammunisjon fra Raufoss til Tunisia.

Saken ble tatt opp på regjeringskonferansen første gang 13. januar, etter en søknad fra bedriften til UD 7. januar. Det er verdt å feste seg ved et par ting: for det første kom denne søknaden *før* eksporten til Cuba var kjent i norske aviser, og det ble nettopp vist til Cuba-eksporten under møtet, som et argument for at regjeringen også kunne gå god for eksport til Tunisia. For det andre ble sysselsettingsargumentet igjen brukt. På samme måte som ved søknaden om eksportlisens til Cuba, var eksporten i følge søknaden av avgjørende betydning for å unngå oppsigelser på Raufoss.²²⁷

Regjeringen godkjente i første omgang eksporten, selv om utenriksminister Halvard Lange mente det kunne bli komplikasjoner i forhold til Frankrike.²²⁸ Dette medførte at departementet var usikre på hvorvidt franske myndigheter skulle orienteres om leveransen, men det ble besluttet at det ikke skulle *"tas noe initiativ til å underrette franskmennene"*.²²⁹ Salget var fortsatt på *"bearbeidelsesnivå"* da eksporten til Cuba førte til politisk uro i mars 1959, og UD meddelte RA at søknaden nå måtte forelegges departementet til fornyet vurdering.

---

²²⁷ Salg av ammunisjon til Tunis. Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 7.1.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²²⁸ Regjeringskonferanse 13.1 1959 s. 6. Riksarkivet.

²²⁹ Telegram fra Utenriksdepartementet til Ambassaden i Paris 26.1.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

Regjeringen ble åpenbart mer vaksom etter bråket rundt Cuba-leveransen, og saken ble lagt frem for Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité og franske myndigheter ble underrettet.²³⁰ Utenriks- og konstitusjonskomiteen var delt på midten, og overlot beslutningen til regjeringen.²³¹ Den franske regjeringen, som var bekymret for at våpnene skulle finne veien til algeriske opprørere, reagerte imidlertid kraftig. Statsminister Michel Debré meddelte NATOs generalsekretær Paul Henri Spaak at de planlagte ammunisjonsleveransene fra Norge og USA til Tunisia var i ferd med å utløse *”en krise av alvorligste art innenfor Nato.”*²³² Det ser deretter ut som leveransen mer eller mindre rant ut i sanden – den ble i alle fall utsatt på ubestemt tid.

Men saken fikk et interessant etterspill. Enkelte medlemmer av regjeringen begynte å sette spørsmålstegn ved hvordan ammunisjonsfabrikken i utgangspunktet var kommet i kontakt med de tunisiske kjøperne. Det virker å ha vært innledet av kirke- og undervisningsminister Birger Martin Bergersen. I et brev til industriminister Kjell Holler, gir Bergersen og statssekretær i Utenriksdepartementet, Hans Engen, uttrykk for at de inngående har drøftet eksporten til Tunis, fordi *”det viser seg nemlig at denne saken er ganske underlig.”*²³³ Det står videre: *”Vi ble enige om at jeg skulle be deg søke å bringe på det rene hvorledes salgskontraktene – når det gjelder ammunisjon fra Raufoss – kommer i stand.”*²³⁴ Vedlagt brevet var et fortrolig notat fra Engen, der vi kan lese følgende:

Ved undersøkelser som Utenriksdepartementet har foranlediget i State Departement i Washington fikk man opplyst at i følge opplysninger amerikanerne hadde fra Tunis, kjente verken den tunesiske regjering eller de tunesiske militære myndigheter til en påtenkt leveranse av ammunisjon fra Norge.²³⁵

UD hadde på denne bakgrunn også undersøkt saken gjennom legasjonen i Rabat, og fått liknende opplysninger:

Den tunesiske ambassade i Rabat (...) ber meddele den norske regjering at tunesiske myndigheter er uten ethvert kjennskap til en slik bestilling av ammunisjon som det her er tale om, og ber også opplyst om hvorledes og av hvem denne bestilling er foretatt.²³⁶

Statssekretæren hadde altså avdekket at Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde søkt om eksporttillatelse til Tunisia, samtidig som den tunesiske regjeringen overhodet ikke kjente til

---

²³⁰ Regjeringskonferanse 16.7.1959 s. 4. Riksarkivet.

²³¹ Referat fra møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 27.6.1959. Stortingsarkivet

²³² Regjeringskonferanse 16.7.1959 s. 4. Riksarkivet.

²³³ Brev til Kjell Holler fra Birger M. Bergersen. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

²³⁴ Brev til Kjell Holler fra Birger M. Bergersen. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

²³⁵ Notat av Hans Engen. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

²³⁶ Notat av Hans Engen. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

en slik handel. Det setter utvilsomt utenriksminister Langes uttalelser i den Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité i et underlig lys:

om vi nekter eksport, vil det bli oppfattet som et mistillitsvotum av regjeringen i Tunis, det vil virke støtene på den, og kommer for så vidt forstyrrende inn i det arbeid som vi har holdet på med i mange år med å bygge opp det best mulige samarbeids- og tillitsforhold til disse nye stater, bl.a. for å bidra for å holde dem i den demokratiske verden.²³⁷

Lange argumenterte altså tilsynelatende ut i fra helt gale forutsetninger. Hvor bevisst Raufoss Ammunisjonsfabrikker her førte myndighetene bak lyset, kan vi på vårt kildegrunnlag ikke slå fast. Det hører med til bildet at mellomleddet i transaksjonen var nok engang det Londonbaserte firmaet Tamares, det samme firma som var kontakten i handelen med Cuba. Bedriften hevdet imidlertid at opplysningene Engen satt på var for dem helt uvedkommende.²³⁸ I følge statssekretæren, som også tidligere hadde *”antydte for Statsministeren at man søker å bringe på det rene hvordan disse salgskontraktene kommer i stand”*, sikret Tamares seg først en leveranse av ammunisjon, før firma *”deretter tar kontakt med en eventuell kjøper for eventuelt salg.”*²³⁹ Det kan naturligvis ha foregått uten at man på Raufoss var klar over det, men bedriften hadde på jakt etter nye ordre for ammunisjon tydelig beveget seg inn i en skyggeside av internasjonal våpenhandel. Det påfallende er, som vi var inne på, at norske myndigheter høyst sannsynlig også ville ha godkjent eksporten dersom ikke leveransen til Cuba hadde medført så voldsomme reaksjoner.

Tunisia-saken viser dermed to ting. For det første at omstendighetene rundt eksporten til Cuba ikke var unike. Det heftet i denne omstillingsperioden for Raufoss Ammunisjonsfabrikker en stor uklarhet med hensyn til eksport til land utenfor det vestlige forsvarssamarbeid. Dernest viser den også en tilbøyelighet fra myndighetenes side for å komme bedriften i møte, selv om eksporten medførte åpenbare utenrikspolitiske komplikasjoner. Mer enn enkeltstående tilfeller, kan vi antyde at salgsforhandlingene til både Cuba og Tunisia var betegnende på en mer dyptgripende praksis i slike saker. Myndighetenes kontroll med og oversikt over statsbedriftens virksomhet virket vilkårlig, og bedriften selv var blitt involvert i et heller tvilsomt internasjonalt miljø for våpenhandel.

3.7 Konklusjon

Førte dermed Raufoss Ammunisjonsfabrikker myndighetene bak lyset i Cuba-saken? Ja og nei.

---

²³⁷ Referat fra møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 27. juni 1959, s. 3. Stortingsarkivet.

²³⁸ Orientering om ”Tunis-saken”. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

²³⁹ Notat av Hans Engen. Industridepartementets arkiv. S – 3797, serie Dbf, eske 189. Riksarkivet.

Ja, fordi det er åpenbart at bedriften holdt tilbake viktig informasjon for å få eksporten til Cuba godkjent. I søknaden til myndighetene ble det ikke nevnt at fabrikkene var nødt til å låne ammunisjon fra Forsvaret for å effektivisere ordren. Og i kontakten med Forsvaret for å få utlånt ammunisjon ble det ikke nevnt at det gjaldt en eksport til borgerkrigsrammede Cuba. Bedriften brøt ikke med dette noen regler, men opptrådte heller ikke redelig i forhold til myndighetene. Den kjørte to parallelle løp, og spilte kort og godt på at den høyre hånd ikke visste hva den venstre hånd gjorde. Det er også sannsynlig, som vi har vist, at salgssjefen ved bedriften var kjent med at et utlån fra Luftvernartilleriet ville innebære amerikanskfinansiert *Off-shore* ammunisjon, noe som antyder at han var villig til å strekke seg svært langt for å gjennomføre handelen.

I tillegg fortsatte Raufoss Ammunisjonsfabrikker sine forhandlinger med representantene fra de cubanske myndighetene selv etter at Utenriksdepartementet hadde varslet at det ikke ville bli gitt tillatelse til å eksportere ammunisjon til landet. Da ordren var ferdigforhandlet, ble myndighetene så presentert med et tydelig dilemma: enten endre oppfatning og gi tillatelse til eksport, eller avslå på nytt med den konsekvens at 250 arbeidere ville miste jobben.

På den annen side har vi sett at faren for oppsigelser var høyst reell, og at Industridepartementet også ble varslet om et betydelig høyere antall oppsigelser noen måneder tidligere. Oppfatningen om at Raufoss Ammunisjonsfabrikker nærmest overrumplet myndighetene med disse opplysningene i desember 1958, må derfor nyanseres. Industridepartementet og formodentlig regjeringen kjente til situasjonen, og vi må gå ut i fra at varslene om oppsigelser i desember 1958 ville ha påvirket myndighetene i betydelig mindre grad dersom tiltak allerede var iverksatt for å bedre sysselsettingssituasjonen ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker.

Der vår analyse likevel klart skiller seg fra tidligere fremstillinger av saken, er på den innvirkningen bedriften, og da i særlig grad Jens Chr. Hauge, blir hevdet å ha hatt på selve beslutningsprosessen i Utenriksdepartementet og i regjeringen. På bakgrunn av det vi ovenfor har presentert er det nærliggende å hevde at Vegard Bye og Dag Hoel tar munnen vel full i sin beskrivelse av Hauges befattning med eksporten til Cuba. Dette er et avgjørende moment, for med Hauge ute av bildet faller mange av de beskyldningene som har vært rettet mot bedriften også vekk. Vi har derfor kartlagt noen viktige forutsetninger eksporten til Cuba som hadde sitt utspring i Raufoss Ammunisjonsfabrikkers opptreden og rolle, samtidig har vi også tilbakevist andre. Spørsmålet som da gjør seg gjeldene er hvorfor regjeringen endte med å godkjenne leveransen. Det er dette vi nå skal rette oppmerksomheten mot.

Kapittel 4: En viss grad i strid med retningslinjene

Representanten Hegna mente at det fantes dem i opposisjonen som ville drive jakt på regjeringen året rundt. Da vil jeg si at Regjeringen selv har levert ammunisjon til den.²⁴⁰

4.1 Innledning

I forrige kapittel berørte vi myndighetenes behandling av Cuba-eksporten kun overfladisk, da vi i første rekke konsentrerte oss om Raufoss Ammunisjonsfabrikkers rolle. Fremstillingen etterlot derfor en del sentrale spørsmål knyttet til beslutningsprosessene i Utenriksdepartementet og i regjeringen som vi her har ambisjon om å drøfte grundigere. Den første søknad om salg av ammunisjon og håndgranater til Cuba ble som vi har sett avslått. Avslaget ble etterfulgt av en ny lisenssøknad fra Raufoss, som Utenriksdepartementet forela regjeringen og som ble godkjent på regjeringskonferansen 4. desember 1958. Spørsmålet var da i realiteten avgjort, selv om bedriften formelt ikke fikk endelig utførselstillatelse før 16. desember. Skipslasten forlot Norge syv dager senere. Vårt hovedanliggende i dette kapittelet er altså å se nærmere på denne prosessen og forklare hvorfor myndighetene besluttet å gi Raufoss Ammunisjonsfabrikker tillatelse til eksporten.

Etter 1945 var sorterte eksportkontrollen formelt under Justisdepartementet og Handelsdepartementet.²⁴¹ Likevel er det i hovedsak Utenriksdepartementets behandling av Cuba-saken vi her vil konsentrere oss om. Det skyldes, som vi var inne på i forrige kapittel, at kontrollarbeidet i etterkrigstiden i praksis var flyttet til Utenriksdepartementet, og det var her den avgjørende behandlingen av Cuba-saken foregikk. Utførselstillatelsen fra Justisdepartementet og eksportlisensen fra Handelsdepartementet var i denne sammenhengen kun formelle prosedyrer som ikke ble gjenstand for noen nevneverdig drøfting. Saken var i realiteten avgjort gjennom behandlingen i Utenriksdepartementet og ved regjeringens beslutning.

Innledningsvis vil vi ta for oss Utenriksdepartementets avslag på Raufoss første henvendelse, og se dette på bakgrunn av hvordan departementet vurderte situasjonen på Cuba. Hva var UD's opprinnelige innstilling til salget? Var departementet tilstrekkelig kjent med forholdene på øya?

Vi vil deretter følge utviklingen i etterkant av bedriftens andre søknad, der det ble lagt stor vekt på at eksporten kunne utsette oppsigelser på 250 arbeidere. Her vil vi drøfte hvorvidt det var skjedd en endring i Utenriksdepartementets holdning, og om vi kan spore uenighet innad i

---

²⁴⁰ Kommunistpartiets representant Emil Løvlien under Stortingsdebatten 26.10.1959. St. forh. 1959 s. 287

²⁴¹ St. forh. 4.3.1959 s. 712

departementet hva gjaldt eksporten. Samtidig ble forbindelseslinjene mellom Utenriksdepartementet og regjeringen fra dette tidspunktet så tette, at vurderingen må ta i betraktning den innblanding fra i hovedsak handelsminister Arne Skaug og industriminister Gustav Sjaastad som fant sted. Dette leder oss igjen frem til regjeringskonferansen 4. desember der salget til Cuba ble godkjent.

Vi har altså langt på vei avvist en tolkning som ensidig søker å forklare regjeringens beslutning ut i fra et press fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Ved i mindre grad å vektlegge bedriftens påvirkning i forhold til selve lisensieringsspørsmålet, forstørrer vår argumentasjon uunngåelig den rollen Utenriksdepartementet og regjeringen selv spilte. Var likevel advarselen om oppsigelser på Raufoss alene avgjørende for at regjeringens beslutning? Hvem i regjeringen gikk inn for eksport og hvorfor? Og hvilken betydning hadde det store fraværet for regjeringens avgjørelse?

I etterkant av vurderingen av spørsmålene knyttet til regjeringskonferansen vil vi samlet forsøke å gi svar på hvorfor ikke Utenriksdepartementet eller regjeringen tok hensyn til stortingsvedtaket fra 1935, som forbød salg av våpen og ammunisjon til land i krig eller borgerkrig. Var vedtaket glemt eller ble det bevisst forbigått, for å imøtekomme Raufoss Ammunisjonsfabrikker?

Deretter vil vi fokusere på tiden mellom regjeringens beslutning og utskipningen. I god tid før ammunisjonslasten forlot Norge var nemlig både Einar Gerhardsen og Halvard Lange kommet hjem fra India. Ble de gjort kjent med leveransen før den ble effektivert? Hvorfor ble eksporten i så fall ikke stoppet?

Avslutningsvis vil vi bevege oss inn på forløpet som i tid sammenfaller noe med Stortingets behandling av ammunisjonseksporten, som neste kapittel er viet til. I denne sammenheng vil vi imidlertid konsentrere oss om hvordan Utenriksdepartementet reagerte da salget ble offentliggjort, og se nærmere på *når* departementet ble kjent med at deler av den eksporterte ammunisjonen var av amerikansk opprinnelse.

Til grunn for denne fremstillingen ligger i hovedsak materiale fra Utenriksdepartementets arkiv og regjeringsprotokollene for 1958-59.

4.2 Indre uro i landet

4.2.1 Avslag

Fredag 21. november 1958 hadde Dagbladet på trykk en notis om dansk eksport av geværammunisjon til Cuba, en sak som hadde vakt betydelig oppsikt i Danmark.²⁴² Samme dag fikk Andreas Jørgensen, saksbehandler i 4. handelspolitisk avdeling i Utenriksdepartementet, telefon fra Yngvar Daasnes med forespørsel om en mulig eksport av ammunisjon fra Raufoss til Haiti og Cuba. Jørgensen klippet ut Dagbladets notis og la den med et notat til sine overordnede i departementet, der han bemerket:

Det antas at det ikke vil være betenkkelig å gå med på leveransen til Haiti. For Cubas vedkommende stiller saken seg noe annerledes. Det er indre uro i landet, og det vil neppe være i strid med departementets linje om en avslår å gi sin tilslutning til eksport av militærmateriell til Cuba.²⁴³

Jørgensen fikk støtte av sin byråsjef Asbjørn Skarstein, som formidlet avslaget til Daasnes dagen etter.²⁴⁴ Også byråsjef ved 4. politisk kontor Einar Ansteensen sa seg enig i beslutningen. Det går imidlertid ikke frem av notatet hva *departementets linje* innebar ut over at ammunisjonseksport til Cuba ikke kunne godkjennes. Jørgensens formulering bidrar til å gjøre dette ytterligere uklart, ved å vektlegge at *avslaget* neppe ville være i strid med departementets linje, og ikke at selve *eksporten* var i strid med denne linjen. Det impliserer at departementet i utgangspunktet skulle stille seg velvillig til slike søknader. Hvorvidt det også var uttrykk for en usikkerhet rundt departementets retningslinjer, er vanskelig å fastslå. Konkret ser vi det er den *indre uroen* på Cuba som blir lagt til grunn for vurderingen. La oss derfor ta utgangspunkt i hva Utenriksdepartementet visste om situasjonen i landet.

4.2.2 Rapporter fra Havanna

Utenriksdepartementet ble holdt fortløpende orientert om utviklingen på Cuba i 1958 av den norske legasjonen i Havanna. Ut plassert der var ambassadør Einar Bredal Lødrup og attaché Jon Andreas Reiersrud – som forfattet de fleste orienteringer UD mottok i løpet av dette året.

På Cuba hadde det langt på vei vært unntakstilstand siden januar 1957. Gjennom hele 1958 vedtok Kongressen å oppheve konstitusjonelle garantier i perioder for 45 dager av

---

²⁴² Dagbladet 21.11.1958. Klipp i Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁴³ Notat 21.11.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet. Det er påtegnet på dokumentet at Jørgensen vedla et utklipp fra Dagbladet angående nevnte sak.

²⁴⁴ Fortrolig notat 21.11.1958. Opplysningene fremgår av påtegninger på dokumentet. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

gangen, og regjeringen ble gitt alle fullmakter til å opprettholde ro og orden i landet.²⁴⁵ Fullmaktene viste *”hvor farlig regjeringen anser stillingen i landet å være”*, meldte legasjonen 3. april, og tilføyde at det ikke var tvil om at den hadde undervurdert betydningen av opprørsleder Fidel Castros virksomhet.²⁴⁶ To uker senere ble det hevdet at situasjonen på Cuba *”på mange måter likner stillingen i Algerie, en nærmest uløselig konflikt.”*²⁴⁷

De fleste meldingene departementet mottok fra Havanna i 1958 omhandlet presidentvalget som dette året skulle avholdes i landet. General Fulgencio Batista skulle trekke seg tilbake i februar 1959.²⁴⁸ Opprinnelig var valget fastsatt til den 1. juni, men på grunn av urolighetene på øya ble det utsatt til 3. november. Fra april og frem til valget i november kunne attaché Reiersrud fortelle om harde kamper i provinsen Oriente, der Castros opprørstyrke hadde sitt hovedsete. Stadig flere menneskeliv gikk tapt. I Havanna var riktignok alt rolig på overflaten – *”bortsett fra noen bombeeksplosjoner”*.²⁴⁹

Valget i november ble vunnet av Batistas håndplukkede mann Andrés R. Aguero, en offiser som hadde støttet Batistas kupp i 1952. Valgdeltagelsen var beskjeden, ikke minst fordi Castro, som uansett utfall nektet å godkjenne valget, truet med represalier mot de som deltok.²⁵⁰ Den 10. november rapporterte Reiersrud tilbake til Utenriksdepartementet: *”Det sørgeligste ved den politiske situasjonen i Cuba for øyeblikket må vel sies å være at det nylig avholdte presidentvalg ikke synes å gi løfter om noen snarlig løsning av landets indre konflikt.”*²⁵¹ Fremtidsutsiktene ble heller ikke lysere av at Batistas aktet å overta stillingen som sjef for forsvarsstyrkene når han etter planen skulle gå av som president. *”Dermed ville han kunne konsentrere seg om kampen mot rebellene og samtidig i kraft av sin person fortsatt øve en avgjørende innflytelse i landets styre og stell”*²⁵² påpekte Reiersrud, i den siste meldingen UD mottok før Raufoss Ammunisjonsfabrikker tok kontakt med henblikk på eksport til landet.

---

²⁴⁵ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 3.4.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁴⁶ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 3.4.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁴⁷ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 18.4.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁴⁸ Det var på langt nær noe reelt demokratisk valg. Vinneren av valget, Andrés Rivero Aguero, var i følge Reiersrud *”helt og holdent president Batistas mann”*. Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 25.10.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁴⁹ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 25.10.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁵⁰ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 10.11.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁵¹ Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 10.11.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

²⁵² Melding fra den norske legasjonen i Havanna om de indre forhold på Cuba, 10.11.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

4.2.3 Departementets linje

Selv om rapportene fra legasjonen i Havanna ennå ikke betegnet situasjonen på Cuba som en borgerkrig, ser vi altså at saksbehandlerne i Utenriksdepartementet i november var godt orientert om urolighetene som foregikk i landet. Hva kan vi på denne bakgrunn lese ut av Utenriksdepartementets innstilling slik den kommer til uttrykk i Andreas Jørgensens notat?

Vi vet riktignok ikke med sikkerhet at Jørgensen hadde tilgang til alle rapportene fra legasjonen, men vi må gå ut i fra at han i det minste var kjent med hovedbudskapet i dem. Henvisningen i avslaget til den *indre uroen* på Cuba bygget derfor på meldinger som ikke etterlot noen tvil om at det foregikk kamphandlinger på øya. I tillegg hadde Jørgensen tilsynelatende ingen innvendinger mot å godkjenne en eventuell leveranse til Haiti, noe som styrker antagelsen at han oppfattet forholdene på Cuba som noe i nærheten av borgerkrigstilstander. Det kan ellers vanskelig forklares hvorfor han skulle vurdere landene annerledes – François Duvaliers regime på Haiti var tilnærmet like autoritært og undertykkende som Batistas styre på Cuba.²⁵³ Hvorfor var ikke avslaget da formulert tydeligere?

Avslagets mangel på en prinsipiell form kan tyde på at byråkratiet i Utenriksdepartementet ikke vurderte forespørselen i forhold til stortingsvedtaket fra 1935, men indikasjonen er alene for svak til å trekke en slik slutning. Selv om avslaget fikk støtte av to av Jørgensens overordnede i departementet, representerer den utydelige formuleringen i notatet først og fremst saksbehandlerens egen vurdering av saken. Hovedbudskapet, som byråsjefene stilte seg bak, var likevel det samme; på bakgrunn av hva UD visste om forholdene på Cuba, hadde Raufoss ikke anledning til å selge militært materiell til landet i november 1958. Dette var departementets opprinnelige linje.

4.3 Ny søknad fra Raufoss

4.3.1 Regjeringen blir involvert

Som vi så i forrige kapittel fortsatte Raufoss sine salgsforhandlinger i London selv etter UD at 22. november varslet at en eksport til Cuba ikke ville få departementets godkjenning. En skriftlig søknad fra fabrikkene 1. desember reiste på nytt spørsmålet i UD, denne gangen med tilføyelsen at bedriften stod overfor betydelige oppsigelser dersom den ble nektet å selge

---

²⁵³ Duvalier er bedre kjent under tilnavnet Papa Doc. Leveransen til Haiti ble for øvrig aldri effektivt.

ammunisjon til Cuba. Byråsjef Skarstein fikk altså opplyst av Dassnes at det i utgangspunktet dreiet seg om 250 mann.²⁵⁴

1. desember 1958 ble en hektisk dag i Utenriksdepartementet. I lys av de nye opplysningene ble Daasnes meddelt av Skarstein at saken antageligvis måtte forelegges regjeringen.²⁵⁵ Fungerende underdirektør Finn Skartum tok deretter kontakt med industriminister Gustav Sjaastad, som så fikk søknaden sendt med bud til Industridepartementet *"under henvisning til telefonkonferanse av i dag."*²⁵⁶ Sjaastad satte seg umiddelbart i forbindelse med handelsminister Arne Skaug, som i Halvard Langes fravær vikarierte som utenriksminister. Dessverre foreligger det ingen kilder som konkret kan gi oss innblikk i kontakten som foregikk mellom statsrådene, men skal vi dømme ut i fra sakens videre utvikling peker det meste i retning av at Sjaastad, etter han ble kjent med innholdet i søknaden fra Raufoss, formidlet til Skaug et tydelig ønske om at saksbehandlerne i Utenriksdepartementet ikke skulle motsette seg eksporten.

Skaug var nemlig, som midlertidig sjef i departementet, med på å forfatte et fortrolig telegram som UD senere på dagen sendte til den norske ambassaden i Washington. Før eksporten i det hele tatt kunne komme på tale, måtte amerikanernes innstilling avklares. Ambassaden ble derfor bedt om å uttale seg om det var knyttet noen *"alvorlige betenkeligheter"* til salg av ammunisjon til Cuba, og fikk i tillegg beskjed om *"underhånden undersøke hvordan de am. myndigheter stiller seg til en slik eksport."*²⁵⁷ I utgangspunktet var telegrammet også tiltenkt legasjonen i Havanna, men det ble til slutt besluttet ikke å sende en orientering dit. Hvorfor og av hvem er ikke sikkert, men at det skjedde med Skaugs viten fremgår av påtegninger på dokumentet. Noe annet motiv for tilbakeholdelsen enn at legasjonen høyst sannsynlig ville ha reagert mot at norske myndigheter tillot ammunisjonseksport til Cuba på dette tidspunktet, er imidlertid vanskelig å forestille seg. Melding om ammunisjonsleveransen fikk legasjonen først 7. januar 1959, da lasten allerede var på god vei over Atlanteren.²⁵⁸

---

²⁵⁴ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikkers Oslokontor til Utenriksdepartementet 1.12.1958 med påtegninger. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁵⁵ Fortrolig notat om eksport av ammunisjon til Cuba, oversikt over saksbehandlingen. 6.3.1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁵⁶ Brev Utenriksdepartementet til Industriminister Gustav Sjaastad 1.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁵⁷ Utkast til telegram til ambassaden i Washington 1.12.1958, med påtegninger. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁵⁸ Strengt fortrolig melding om salg av ammunisjon fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker 7.1.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

Det er ikke tegn til at statssekretær Hans Engen eller utenriksråd Rasmus Skylstad på dette tidspunktet var involvert i prosessen. Underdirektør Skartum kontaktet Sjaastad, og det var han, i samråd med Handelsminister Skaug, som nedtegnert meldingen til ambassaden i Washington.

4.3.2 Endret Utenriksdepartementet holdning?

*”Utenriksdepartementet har, etter anmodning fra Statsråd Skaug, bedt om at saken føres opp på kartet for regjeringskonferansen den 4.ds.”*²⁵⁹, skrev Skartum til Sjaastad, da han 3. desember sendte svartelegrammet fra ambassaden i Washington til industridepartementets sjef. I telegrammet kunne Sjaastad lese at eksporten *”neppe vil skape vanskeligheter i forholdet til de Forente Stater”*²⁶⁰.

Det må ha vært omtrent det svaret Sjaastad håpet på. Det amerikanske utenriksdepartementet, State Department, *”var kjent med at det hadde foregått britiske, belgiske og italienske leveringer til den cubanske regjering”*²⁶¹ og ville derfor ikke motsette seg at også Norge solgte militært materiell til landet. Det ba imidlertid om å bli underrettet om sakens videre gang. Denne holdningen ga utvilsomt regjeringen friere hender. Med hensynet til vår viktigste alliert avklart, var eventuelle innvendinger fra Utenriksdepartementet selv det som først og fremst kunne vanskeliggjøre eksporten.

Departementets standpunkt var - ser det ut til - uklart. På bakgrunn av hva handelspolitisk avdeling visste om situasjonen på Cuba, kunne den altså to uker tidligere ikke godkjenne ammunisjonseksport til landet. Selv om det i forbindelse med sysselsettingsvanskene på Raufoss var kommet et nytt moment inn i saken, skulle man i utgangspunktet tro at saksbehandlernes vurdering var den samme - forholdene på Cuba var ikke forandret.

I telegrammet til ambassaden var det riktignok påpekt at departementet på grunn av opprøret tidligere hadde frarådet eksport, men det var før de alvorlige beskjefligelsesproblemene ved bedriften var kjent. *”Regjeringen overveier derfor å gå med på eksport”* het det avslutningsvis, *”selv om dette til en viss grad er i strid med de*

---

²⁵⁹ Strengt fortrolig melding om eksport av ammunisjon til Cuba 3.12.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁶⁰ Fortrolig melding nr. A10066, salg av ammunisjon m.v. til det cubanske forsvarsdepartement 3.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet. Verken State Department, ambassaden eller Utenriksdepartementet var selvfølgelig da kjent med at eksporten også ville inneholde amerikanskfinansierte ammunisjon. Se kapittel 3

²⁶¹ Fortrolig melding nr. A10066, salg av ammunisjon m.v. til det cubanske forsvarsdepartement 3.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

*retningslinjer man ellers følger.*²⁶² På tross av formuleringen, som vektla at det var regjeringen som overveide å handle i strid med retningslinjene, virker det som om innvendingene mot eksporten nå ble skjøvet til side i den praktiske håndtering av saken.

Dette kommer tydeligst frem av et hemmelig notat konsulent Bue Brun fra handelspolitisk avdeling satte opp samme dag som svaret fra ambassaden innløp. Den generelle innstillingen som lå bak avslaget på den første søknaden var, med Bruns ord, i andre eksportsaker preget av hensynet til det vestlige militære samarbeid. Det burde derfor ikke være *”utelukket å legge en noe annen målestokk på vurderingen av eksporten til Cuba*²⁶³, konkluderte han, ettersom amerikanske myndigheter ikke hadde noen innvendinger mot eksporten.

Vi ser med andre ord tydelige tegn til at saksbehandlerne i departementet ikke stod fast på en konsekvent og prinsipiell linje, men, på bakgrunn av den prekære situasjonen på Raufoss og den amerikanske holdningen, åpnet for en mer pragmatisk vurdering av spørsmålet. Selv om det erkjente at dette samtidig var til en *viss grad* i strid med retningslinjene.

Både telegrammet fra ambassaden og bemerkningen fra Brun ble imidlertid, onsdag 3. desember, forelagt statssekretær Hans Engen og utenriksråd Rasmus Skylstad. Skal vi tro et notat ekspedisjonssjef ved statsministerens kontor, Andreas Andersen, ble tilsendt av Engen da saken i mars hadde ledet frem til det borgerlige mistillitsforslaget, var begge uenige i Bruns vurdering. I møte med *”de høyere instanser i Utenriksdepartementet”* ble det 3. desember besluttet å opprettholde *”det standpunkt som er uttrykt i notatet fra 21. november 1958*²⁶⁴.

Frarådningen fra Engen og Skylstad fikk uansett ingen nevneverdig betydning. Hvorvidt det skyldes at Skaug blankt overså innvendingene, eller at holdningen ikke ble tydelig formidlet, er usikkert. Det kan også tenkes at saken på dette tidspunktet allerede var meldt for regjeringskonferansen, og dermed i realiteten tatt ut av departementets hender. Det er likevel tydelig at UD's opprinnelige linje ikke stod fast etter Raufoss Ammunisjonsfabrikkers andre søknad. Embets- og tjenestemenn i departementet innhentet uttalelse fra ambassaden i Washington, meldte saken for regjeringskonferansen og foreslo en særskilt tolkning av retningslinjene før de høyere instanser fikk uttale seg. Sannsynligvis må denne kursendringen i hovedsak tilskrives press fra den fungerende utenriksministeren, men forløpet viser også en tilbøyelighet blant saksbehandlerne i departementet til å gå på akkord med egne retningslinjer.

---

²⁶² Utkast til telegram til ambassaden i Washington 1.12.1958, med påtegninger. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁶³ Hemmelig notat om eksport av ammunisjon til Cuba 3.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

²⁶⁴ Fortrolig notat om eksport av ammunisjon til Cuba, oversikt over saksbehandlingen. 6.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2295. Riksarkivet.

Det tok heller ikke mange dagene etter beslutningen var fattet før enkelte fikk kalde føtter. Som vi så i forrige kapittel kontaktet Jens Chr. Hauge Utenriksdepartementet noen dager etter regjeringen den 4. desember hadde besluttet å godkjenne salget. Hauge forteller: *”Det virket på meg nærmest som om Utenriksdepartementet var lei seg for at det hadde slippet tillatelsen fra seg. Konsulent Bue Brun sa at han ville vært glad om Raufoss ikke fikk ordren likevel.”*²⁶⁵

Kvalene kom imidlertid for sent.

4.4 ”Uro og opprør hadde det stadig vært på Cuba”

4.4.1 Regjeringskonferansen 4. desember

Den 4. desember ble saken behandlet i regjeringskonferanse. Som vi allerede har nevnt var statsminister Einar Gerhardsen og utenriksminister Halvard Lange fraværende. De var på langt nær de eneste. Sentrale statsråder som justisminister Jens Haugland og forsvarsminister Nils Handal var begge borte, det samme var kirkeminister Birger Bergersen, samferdselsminister Kolbjørn Varmann og kommunalminister Andreas Cappelen.

Følgende regjeringsmedlemmer var derfor til stede da saken ble behandlet: finansminister Trygve Bratteli - som var fungerende statsminister, handelsminister Arne Skaug - som var fungerende utenriksminister, industriminister Gustav Sjaastad, lønns- og prisminister Gunnar Bråthen, fiskeriminister Nils Lysø, sosialminister Gudmund Harlem, familie- og forbruksminister Aase Bjerkholt og landbruksminister Harald Løbak.²⁶⁶ Altså så vidt over halve regjeringen, åtte av femten statsråder. Konferansen ble holdt i stortingsbygningen, fordi det samtidig foregikk odelstings- og lagtingsmøter som flere av statsrådene måtte være tilstede på. Haugland og Cappelen var fraværende i regjeringskonferansen fordi møtene sammenfalt i tid.²⁶⁷

4. desember 1958 var en torsdag. En hovedregel for regjeringskonferansene, fastsatt i tiden etter 1945, var at statsrådene på forhånd skulle anmelde saker de ønsket drøftet senest mandagen før. Dette var ikke et helt rigid system og saker med spesiell tidsnød kunne bli behandlet når situasjonen krevde det, men prinsippet innebar at hele regjeringen skulle være forberedt på sakene som skulle drøftes.²⁶⁸ Når spørsmålet om eksport av ammunisjon til Cuba først ble meldt for regjeringskonferansen dagen før, var altså ikke bare flere statsråder hvis

---

²⁶⁵ Cuba-saken, notat fra 4.11.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

²⁶⁶ Regjeringskonferanse 4.12.1958 s. 4. Riksarkivet.

²⁶⁷ Ot. forh. 4.12.1958 s. 426 og 451. Skåtun 1971 s. 12

²⁶⁸ De ukentlige regjeringskonferansene ble holdt på tirsdag og torsdag, med møtene på torsdag normalt viet til de saker som skulle legges frem i statsråd hos Kongen dagen etter. Bloch 1963 s. 66-68

arbeidsfelt ble berørt av saken fraværende – de tilstedeværende regjeringsmedlemmene var sannsynligvis helt uforberedt på saken.

Det betydelige fraværet og den sene innmeldingen gjenspeiler seg i møtereferatet, der det går frem at kun Skaug og Sjaastad hadde ordet. Den fungerende utenriksministeren foredro saken:

UD har fått forespørsel fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker om det er noe å bemerke til at man påtar seg bestillinger fra regjeringene i Haiti og Cuba på leveranse av geværammunisjon og håndgranater. Departementet har sagt at det ikke er noe å innvende med hensyn til leveransen til Haiti, mens saken for Cubas vedkommende stiller seg anderledes på grunn av de særlige forholdene der. Bestillingen derfra dreier seg om ca. 4 mill. kr. og Raufoss har opplyst at hvis fabrikkene får leveransen vil en kunne oppnå en måneds utsettelse på oppsigelse av 200 mann; i mellomtiden vil man da undersøke andre bestillingsmuligheter med sikte på å unngå oppsigelse. Fra Danmark er det nylig levert våpen til den kubanske regjering; dette har vært gjenstand for kritikk, bl.a. i norsk presse. Tross den kritikk som kan ventes også i dette tilfelle, antar statsråden at en ikke bør motsette seg at Raufoss aksepterer også bestillingen til Cuba.²⁶⁹

Sjaastad tilføyet at det *”allerede er gitt varsel om oppsigelsene på Raufoss, det er for øvrig spørsmål om i løpet av det første halvår å si opp i alt ca. 500 mann.”* Deretter ble det *”Godkjent at Utenriksdepartementet svarer Raufoss som foreslått av fung. utenriksminister”*, og siste ordet i saken var sagt.²⁷⁰

Det er flere momenter det er verdt å merke seg ved dette referatet. For det første kan vi fortsatt spore en utydelighet i forhold til UD's innstilling. Skaug fremholdt ikke at departementet hadde frarådet eksport til Cuba, men at det vurderte saken for Cubas vedkommende *annerledes* enn Haiti, på grunn av de særlige forholdene i landet. Ut i fra sammenhengen er det riktig nok nærliggende å forstå det som om departementet hadde innvendinger mot leveransen, men det svakt formulerte standpunktet drukner i Sjaastads advarsel om i alt 500 potensielle arbeidsløse. Sett i sammenheng med det vi allerede har nevnt, altså at de øvrige regjeringsmedlemmene var uforberedt på saken, må Sjaastads understrekning ha fortonet seg dramatisk.

For det andre går det tydelig frem at Skaug var fullstendig klar over at det sannsynligvis ville komme en reaksjon i ettertid. Referansen til den danske eksporten og kritikken man kunne vente i norsk presse ser imidlertid ikke ut til å ha vakt særlig oppmerksomhet. Det er lite som tyder på at det alene skyldtes en overordnet enighet blant statsrådene om at sysselsettingshensynet veide tyngre enn utenrikspolitiske hensyn, og dermed en oppfatning om at regjeringen trygt ville tåle den kritikken som var ventet. Var det dermed rett og slett uoppmerksomhet som ledet til beslutningen?

---

²⁶⁹ Regjeringskonferanse 4.12.1958 s. 4. Riksarkivet.

²⁷⁰ Regjeringskonferanse 4.12.1958 s. 4. Riksarkivet.

4.4.2 Fraværet

Vi kan på trygg grunn hevde at må ha ligget et element av nettopp det, uoppmerksomhet. Det er lett å tenke seg et forløp der Skaug og Sjaastad sitt engasjement for å få saken igjennom ble møtt av en heller passiv holdning blant de øvrige statsrådene. Spørsmålet lå for det første langt utenfor de fleste andres fagområde. Dernest ble det kun henvist til *”de særlige forholdene”* på Cuba, uten ytterligere utdypning av situasjonen. Sett sammen med industriministerens alvorlige advarsel, kan det forklare hvorfor saken ble avgjort uten nevneverdige innvendinger. Noe påfallende er imidlertid hvor usynlig Trygve Bratteli var. Som fungerende statsminister og som det mest erfarne regjeringsmedlemmet²⁷¹, må han ha forstått ansvaret ved å stille seg bak en beslutning Utenriksdepartementet var tvilende til og som statsråden som foredro saken forventet ville bli kritisert i pressen. Vi har imidlertid ingen andre holdepunkter enn at situasjonen på Raufoss var utslagsgivende også for han. Om Bratteli hadde motforestillinger, så holdt han det for seg selv.

Den mest vesentlige forutsetningen for avgjørelsen synes likevel å ha vært fraværet av statsministeren og nær sagt samtlige av de statsrådene hvis ansvarsfelt ble berørt av eksporten. Eksakt hvilken reaksjon Einar Gerhardsen, Halvard Lange, Jens Haugland og Nils Handal ville hatt til spørsmålet er selvsagt umulig å si, men det ville utvilsomt blitt grundigere drøftet.

Det er usikkert om saken i det hele tatt ville kommet så langt som til regjeringskonferansen, dersom Lange ikke hadde vært på reise til India. I det minste må vi gå ut i fra at utenriksministeren ville lagt betydelig mer vekt på sitt departements vurdering hvis han hadde foredratt saken. Det er naturlig å tro at denne igjen ville vært formulert tydeligere.

Med Handal til stede er det også tenkelig at spørsmålet om utlån av ammunisjon fra forsvaret ville blitt et tema. Tilsynelatende var ingen på regjeringskonferansen den 4. desember klar over dette momentet.

Justisdepartementet var også direkte involvert i saken, ettersom leveransen var avhengig utførelsestillatelse derfra. Hvilket standpunkt Haugland ville tatt er ikke gitt, men han ville trolig hatt sine meninger.

Endelig ville Gerhardsen formodentlig hatt et avgjørende ord med i laget.

Men med disse regjeringsmedlemmene og deres sannsynlige forbehold fraværende fra regjeringskonferansen, var scenen overlatt til Skaug og Sjaastad. I ettertid hevdet Skaug at

---

²⁷¹ Trygve Bratteli hadde sittet som statsråd nær sagt sammenhengene siden 1951, da han gikk inn i Oscar Torps regjering som sjef for Finans- og tolldepartementet. Bratteli gikk av sammen med Torp i 1955, men trådte inn i Einar Gerhardsens nye regjering allerede året etter, også da som finansminister. Nordby 1985 s. 89

han ble presset av Sjaastad for å gå inn for lisens.²⁷² Som vi skal se, er ikke det helt utenkelig. Skjønt, direkte presset virker noe overdrevet, sett i lys av hvordan Øyvind Skåtun refererer fra sin samtale med den tidligere handelsministeren i 1970:

Uro og opprør hadde det alltid vært på Cuba. Skaug fortalte at han hadde vært der flere ganger på internasjonale kongresser, og enten det var Batista eller andre som hadde makten, kom det ut på det samme. De regimene han hadde opplevd på Cuba var like korrupte og despotiske. Faren for en så stor arbeidsledighet på en statsbedrift, tellet mer enn hensynet til hva som foregikk på Cuba. Om det siste hadde man lite oversikt i 1958, hevdet Skaug.²⁷³

Nå hadde Utenriksdepartementet betydelig mer oversikt over det som *foregikk* på Cuba i 1958 enn hva Skaug later til å ha ment 12 år senere. Uansett var Skaug tilsynelatende enig med Sjaastad, som han etter eget utsagn ble presset av, og ”presset” fra industriministeren må kanskje derfor forstås dit hen at Skaug ikke selv tok initiativ til å gi Raufoss eksportlisens. Det var initiert av Sjaastad, men hva var hans egentlige motiv?

4.4.3 Sjaastads hodepine

Det er ikke ”*underlig at han fikk politisk hodepine av dette problem*” skriver Øyvind Skåtun, når han kommenterer situasjonen Sjaastad stod overfor da han gjennom Utenriksdepartementet ble kjent med lisenssøknaden og koblingen til sysselsettingsproblemene på Raufoss.²⁷⁴ Som vi var inne på i forrige kapittel, var nok også hodepinen kraftigere enn Skåtun tok høyde for.

Varsler om betydelige oppsigelser ved en statsbedrift ville formodentlig forstyrret nattesøvnen til enhver industriminister. Dokumenter i Industridepartementets arkiv avslører at Sjaastad heller ikke bare hadde de vanskelige politiske avveiningene å ta hensyn til; han hadde selv hatt muligheten til å ta tak i situasjonen da hans departement måneder i forveien ble gjort kjent med problemene. På bakgrunn av det uklare forholdet mellom Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Industridepartementet som vi betonte i kapittel to, med vekt på bedriftens frie stilling og uavhengighet i forhold til staten, er det imidlertid ikke åpenbart hvilke forpliktelser Sjaastad hadde for å gripe inn i de utfordringene Raufoss nå stod overfor. Det er også verdt å spørre hvor tungtveiende sysselsettingsargumentet egentlig kunne ha vært. Selv om 250 potensielle arbeidsløse er betydelig, må industriministeren ha forstått at en leveranse på 4 millioner kroner til Cuba kun hadde en begrenset virkning på situasjonen.

Men referatet fra regjeringsskonferansen viser tydelig at industriministeren hadde begynt å bla i sine gamle papirer. Det var allerede gitt varsel om oppsigelsene på Raufoss, påpekte altså

---

²⁷² Skåtun 1971 s. 18

²⁷³ Skåtun 1971 s. 13

²⁷⁴ Skåtun 1971 s. 18

Sjaastad under møtet, og anslo en ytterligere permittering på i alt 500 mann i løpet av det neste halve året. Det var nøyaktig hva bedriften opplyste Industridepartementet om allerede 16. september.²⁷⁵ I dette brevet, som departementet altså aldri besvarte, formidlet også ammunisjonsfabrikken et ønske om at myndighetene skulle behandle *”spørsmålet om plassering av bestilling på ammunisjon, som det foreligger et militært behov for, ved Raufoss ammunisjonsfabrikker på et så tidlig tidspunkt som mulig.”*²⁷⁶ Det ble i tillegg foreslått at Industridepartementet skulle forhøre seg med Forsvaret om bedriften kunne delta i vedlikehold av deres ammunisjonsbeholdninger, fordi *”en slik deltagelse vil kunne bety adskillig for beskjeftigelsessituasjonen på Raufoss.”*²⁷⁷ Samme dag som Sjaastad sammen med Arne Skaug loset eksportlisensen til Cuba gjennom regjeringskonferansen, tok industriministeren også tak i dette. Han sendte et brev til Forsvarsdepartementet med en nærmest ordrett gjengivelse av Raufoss Ammunisjonsfabrikkers anmodning fra september.²⁷⁸ Det er ingen tvil om at Sjaastad plutselig hadde fått hastverk.

Hva som var skjedd mellom 16. september og 4. desember er vanskelig å si, trolig anså Sjaastad det ikke som departementets oppgave å iverksette umiddelbare tiltak for å bedre sysselsettingssituasjonen på Raufoss. Det er likevel tydelig at når oppsigelsene på nytt ble varslet i forbindelse med den mulige ammunisjonseksporten til Cuba, så Sjaastad annerledes på saken. Kanskje han også angret på at han ikke hadde involvert seg tidligere. Samtidig representerte søknaden en mulighet for industriministeren til å ta tak i problemene og komme bedriften i møte. Det manglende tilsvaret til Raufoss i september bidro derfor etter alt å dømme til at Sjaastad med full kraft gikk inn for å la bedriften få selge ammunisjon og håndgranater til Cuba i desember, selv om gevinsten var marginal og det var forventet å få kritikk for beslutningen.

Med Gerhardsen og Lange på reise til India, ytterligere fravær i regjeringen samt statsråder løpende mellom regjeringskonferansen og forhandlinger i Odels- og Lagtinget, forsynte tilfeldighetene i tillegg Sjaastad med en sjelden mulighet til å gi de industripolitiske hensyn forrang, og i samme pennestrøk gjøre opp for at departementet ikke hadde håndtert situasjonen på et tidligere tidspunkt. Sannsynligvis må dette tillegges avgjørende vekt i

---

²⁷⁵ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

²⁷⁶ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

²⁷⁷ Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Industridepartementet 16.9.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

²⁷⁸ Brev fra Industriminister Gustav Sjaastad til Forsvarsdepartementet 4.12.1958. Industridepartementets arkiv, S-3797, serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Riksarkivet.

forklaringen på hvorfor Raufoss Ammunisjonsfabrikker fikk regjeringens tillatelse til å eksportere ammunisjon til Cuba.

4.5 1935 – vedtaket; glemt eller forbigått?

4.5.1 Generelt om plenarvedtak

Det var imidlertid uvitenheten om stortingsvedtaket fra 1935, skriver historiker Olav Wicken, som ga regjeringen *”formell politisk rett til å bruke argumentet om å sikre arbeidsplasser på Raufoss som hovedbegrunnelse for å gjøre unntak fra eksportreglene.”*²⁷⁹ Han hevder Utenriksdepartementet under hele denne fasen av Cuba-saken ikke kjente til at det lå et stortingsvedtak til grunn for vurderingen av eksportlisens, og at kriteriene som lå til grunn for avslaget på den første søknaden fra Raufoss ble forstått *”utelukkende som interne retningslinjer.”*²⁸⁰ Nettopp denne oppfatningen mener han forklarer hvorfor UDs kriterier ble satt til side, og gjorde det politisk mulig for regjeringen å foreta en selvstendig politisk vurdering av eksporten til Cuba. *”Hadde den hatt kjennskap til Stortingsvedtaket fra 1935”* avslutter Wicken, *”ville dette ikke ha vært tilfellet.”*²⁸¹

Som vi viste i kapittel 2 så ble de generelle retningslinjene for norsk våpeneksport trukket opp 12. april 1935. De var tydelige: eksport av våpen og ammunisjon måtte kun tillates til land som ikke befant seg i krig eller borgerkrig. Men før vi går i gang med å drøfte hvorvidt Utenriksdepartementet og regjeringen kjente til 1935-vedtaket da Raufoss Ammunisjonsfabrikker ble gitt tillatelse til å eksportere ammunisjon og håndgranater til Cuba, og dermed riktigheten av Wickens utsagn, kan det være på sin plass å si noe generelt om gyldigheten til slike plenarvedtak. Var 1935-vedtaket fortsatt bindende for regjeringen 23 år senere, når sammensetningen av Stortinget og den politiske situasjonen var betydelig forandret?

Spørsmålet er i statsforfatningsretten både *”vanskelig og omstridt”*²⁸². Et vedtak fattet i samlet storting, altså et plenarvedtak, kan begrense regjeringens lovbestemte handlefrihet på et forvaltningsområde.²⁸³ Hvor lenge et slikt vedtak er bindende for senere regjeringer fortøner seg imidlertid litt uklart. Plenarvedtak skaper en garanti for at regjeringen handler i samsvar med stortingsflertallets vilje, men når den partipolitiske konstellasjonen på Stortinget blir vesentlig endret, faller også de politiske forutsetninger for vedtaket bort. Vedtaket fra

---

²⁷⁹ Wicken 1992 s. 38

²⁸⁰ Wicken 1992 s. 38

²⁸¹ Wicken 1992 s. 38

²⁸² Andenæs og Fliflet 2006 s. 330. Liknende vurdering finne vi også hos Wilberg 1972 s. 236-239

²⁸³ Wilberg 1972 s. 236

1935 stod likevel ved lag i 1958, ettersom Stortinget i mellomtiden ikke hadde gjort et vedtak om å oppheve eller endre det. I løpet av denne perioden hadde endringene i Stortingets sammensetting i tillegg ført Arbeiderpartiet, som vi så i kapittel 2 ønsket et mer vidtgående forbud i 1935 enn det som ble vedtatt, til flertallsposisjon. De politiske forutsetningene for vedtaket må dermed også sies å ha vært inntakt.

Under mistillitsdebatten påpekte John Lyng også at man *”kan kanskje ikke hevde at et slikt vedtak så lenge etter er ubetinget juridisk bindene for senere regjeringer under alle forhold og i alle situasjoner, men prinsippvedtaket fra 1935 (...) gir uttrykk for moralske vurderinger som vi alle uten videre deler.”*²⁸⁴ Det ligger nær den tolkning Ingeborg Wilberg har i sin artikkel *Om parlamentarisme og ministeransvarlighet* fra 1962, der hun skiller mellom hvorvidt vedtaket var juridisk eller politisk og moralsk bindende. Wilberg fremhever at plenarvedtak ofte er situasjonsbestemt, og det dermed juridisk har *”begrensede virkninger.”*²⁸⁵

Regjeringen hadde derfor i desember 1958 rent formelt anledning til å handle i strid med plenarvedtaket fra 1935, men samtidig grunn til å tro at vedtaket fortsatt hadde stortingsflertallet bak seg. Politisk var vedtaket derfor fortsatt forpliktende for regjeringen. Men ble vedtaket overhodet vurdert av Utenriksdepartementet og regjeringen?

4.5.2 Retningslinjer

Det er i utgangspunktet lite som peker i retning av det. Som vi har sett finnes det ikke spor av henvisninger til vedtaket verken under saksbehandlingen i Utenriksdepartementet eller i referatet fra regjeringskonferansen. I telegrammet til Washington-ambassaden ble det bemerket at eksporten en viss grad var i strid med retningslinjene man *ellers fulgte*, uten at man får inntrykk av at nettopp disse retningslinjene var trukket opp av et enstemmig storting. En nær samlet litteratur om Cuba-saken er på linje med Olav Wicken, og hevder at vedtaket rett og slett var glemt i 1958, både blant embetsmennene i Utenriksdepartementet og i regjeringen. Unntaket er Vegard Bye og Dag Hoel, som i deres fremstilling antyder at regjeringen bevisst krenket vedtaket, etter press fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Jens Chr. Hauge.²⁸⁶

---

²⁸⁴ St. forh. 11.3.1959 s. 756

²⁸⁵ Wilberg 1972 s. 237

²⁸⁶ Bye og Hoel 2005 s. 193. *”Det er vanskelig å tenke seg at andre enn Jens Chr. Hauge ville klare å overtale regjeringen til å forbryte seg mot vedtaket i Stortinget om ikke å eksportere våpen eller ammunisjon til land i krig eller borgerkrig.”* Samme bok s. 200

Vi kan først spørre: hva var Utenriksdepartementets retningslinjer til våpeneksport, hvis det ikke var stortingsvedtaket fra 1935? En gjennomgang av de dokumentene i departementets arkiv som omhandler eksport av våpen og ammunisjon fra 1956 frem til desember 1958, tyder på at det lå andre holdepunkter til grunn for reguleringen av våpeneksport enn stortingsvedtaket. I en orientering UD mottok fra Justisdepartementet i oktober 1956 om *”Norske bestemmelser vedrørende fremstilling av og handel med krigsmateriell”*, nevnes ikke vedtaket med et ord.²⁸⁷ Spørsmålet om utførselstillatelse skal gis, ble i følge orienteringen *”avgjort i hvert enkelt tilfelle ut i fra en vurdering av forholdet”*, med hensyn til *”våpnene og /eller ammunisjonen, kvantumet og mottakerlandet.”*²⁸⁸

Overordnet fulgte Utenriksdepartementet i perioden likevel en konsekvent linje. Hovedtendensen var en geografisk anlagt vurdering, som i korte trekk gikk ut på at departementet frarådet eksport til Nord-Afrika, Midtøsten, Kina, Nord-Korea og østeuropeiske land inklusive Sovjetunionen.²⁸⁹ Hva gjaldt Sør- og Mellom-Amerika, virker den vanlige fremgangsmåten for departementet å ha vært å innhente uttalelse fra legasjonene i området, og deretter, på bakgrunn av en individuell vurdering, ta endelig beslutning med hensyn til eksportlisens.²⁹⁰

Utenriksdepartementet avviste med andre ord eksportsøknader til land eller områder der det var krigstilstander eller uroligheter. Departementets kriterier, som rett nok i de dokumentene vi har hatt tilgang til aldri eksplisitt ble uttalt, virker derfor å ha vært på linje med med 1935-vedtaket, men som Wicken skriver utelukkende forstått som interne, departementale retningslinjer. Den avgjørende forskjellen er naturligvis at en slik forståelse av prinsippene ga rom for å gjøre unntak, noe stortingsvedtaket fra 1935 tydelig ikke åpnet for.

4.5.3 En forutsetning for eksport

Arkivene til Utenriksdepartementet var *”stuet vekk og lagret”* under krigen, fremholdt Halvard Lange i ettertid, og hevdet at departementet fremdeles i 1958 ikke hadde fått i stand en skikkelig arkivering. Departementet hadde av den grunn glemt 1935-vedtaket, hevdet han, helt i tråd med hva dokumentene fra perioden antyder.²⁹¹ Bye og Hoel kaller imidlertid

---

²⁸⁷ Brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet 13.10.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁸⁸ Brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet 13.10.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁸⁹ *Eksport av salongeværammunisjon*. Brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 17. 10. 1956. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁹⁰ Dette gjelder i denne perioden til Colombia, Venezuela og den Dominikanske Republik. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁹¹ Skåtun 1971 s. 13

Langes utsagn en *”drøy påstand”*, fordi *”Embetsmennene hans i UD husker det meget godt.”*²⁹²

Av forfatterens referanser går det frem at de hadde samtaler om Cuba-saken med tre tidligere ansatte ved UD i 1995. Vi kan ikke utelukke at en eller flere av disse mente de husket vedtaket godt i desember 1958.²⁹³ Problemet er at selve utsagnene ikke er dokumentert. Vi får dermed ikke vite hvem som eventuelt hevdet å huske vedtaket, noe som utvilsomt svekker troverdigheten til påstanden. I lys av dette er det nærliggende at forfatterens kilder nærmere 40 år i etterkant forvekslet de interne retningslinjene Olav Wicken beskrev, med 1935-vedtaket.

Selv om vi argumenterte for at regjeringen rent juridisk ikke var bundet av 1935-vedtaket da den behandlet eksporten til Cuba, var det derfor etter all sannsynlighet ikke en vurdering av vedtakets gyldighet som lå til grunn for at det ble brutt, men rett og slett uvitenhet. Den samme uvitenheten som først gjorde seg gjeldene i Utenriksdepartementet forut for regjeringskonferansen, og som dermed medførte at departementets endelige frarådning til regjeringen ikke fikk en sterkere form.

Som vi skal se nærmere på i neste kapittel, tyder det meste på at regjeringen selv ikke da saken første gang kom opp i Stortinget, 4. mars 1959, var klar over vedtaket, og dermed Cuba-eksportens implikasjoner. På regjeringskonferansen 12. mars var det en tydelig misfornøyd Einar Gerhardsen som understreket at *”Regjeringen ikke var blitt gjort kjent med stortingsvedtaket av 12. april 1935 om eksport av våpen og ammunisjon.”*²⁹⁴ Det ble også besluttet å skaffe en *”oversikt over andre plenarvedtak som inneholder forskrifter det har vært Stortingets mening at Regjeringen skal følge.”*²⁹⁵

Ville beslutningen blitt en annen dersom UD og Regjeringen hadde vært klar over vedtaket? Det er mye som taler til fordel for det. Imidlertid er det vanskelig å vurdere dette spørsmålet isolert, uten også å peke på at kjennskap til vedtaket antageligvis ville medført en generelt skjerpet holdning eksport av våpen og ammunisjon i perioden, ikke bare overfor eksporten til Cuba. Vi kan dermed hevde at uvitenhet om prinsippene fra 1935 på mange måter var en forutsetning den saksbehandling som tillot Raufoss Ammunisjonsfabrikker å selge ammunisjon til Cuba i 1958.

---

²⁹² Bye og Hoel 2005 s. 193

²⁹³ Bye og Hoel intervjuet tre byråkrater som var ansatt i Utenriksdepartementet under behandlingen av Cuba-saken: Herman Pedersen, Asbjørn Skarstein, byråsjef i 4. handelspolitisk avdeling, og Andreas Jørgensen, førstesekretær ved 4. handelspolitisk avdeling. Bye og Hoel 2005 s. 331

²⁹⁴ Regjeringskonferanse 12.3.1959 s. 4. Riksarkivet.

²⁹⁵ Regjeringskonferanse 12.3.1959 s. 4. Riksarkivet.

4.6 Hvorfor ble ikke lasten stanset?

4.6.1 Gerhardsen og Lange kommer hjem

Regjeringen visste altså ikke at den hadde handlet mot Stortingets eksplisitte uttalte vilje ved å tillate eksport av ammunisjon og håndgranater til Cuba. Likevel: utenriksminister Halvard Lange var ingen glad mann da han vendte tilbake til sitt kontor etter reisen til India og fikk se hva regjeringen hadde besluttet i hans fravær. Han skal ha reagert kraftig på at Raufoss Ammunisjonsfabrikker var gitt tillatelse til leveransen.²⁹⁶

Det gikk nesten tre uker fra regjeringsskonferansen til ammunisjonslasten om bord på *Sporonia* forlot havnen i Drammen lille julaften. I mellomtiden foregikk det som vi så i forrige kapittel fortsatt et hektisk spill for å gjennomføre leveransen, og samtidig som altså Einar Gerhardsen og Lange kom tilbake fra India. Hvorfor ble ikke eksporten stanset av statsministeren og utenriksministeren?

Utgangspunktet for å besvare dette må være å stadfeste hvorvidt Gerhardsen og Lange ble gjort kjent med saken før ordren ble effektivert 22. desember. Det er på det rene at Gerhardsen kom hjem 12. desember, Lange to dager senere.²⁹⁷ Vi har allerede referert til Langes reaksjoner da han ble gjort kjent med saken, formodentlig var dette i god tid før utskipning.²⁹⁸ Vi må derfor legge til grunn at i alle fall utenriksministeren hadde muligheten til å gripe inn.

Hva gjelder Gerhardsen har vi ikke samme informasjon om når han fikk rede på eksporten, selv om statsministeren selv uttalte seg om dette under stortingsdebatten 26. oktober 1959: *"det gjelder både utenriksministeren og meg at vi fikk kjennskap til denne sak først da den ble omtalt i pressen etter vår hjemkomst til India"*²⁹⁹ sa Gerhardsen den gang. Dette var ikke riktig; han var beviselig til stede på regjeringsskonferansen 8. januar 1959 der ammunisjonssalget ble omtalt – pressen skrev ingenting om saken før 23. februar.³⁰⁰ Referatet fra denne regjeringsskonferansen etterlater heller ikke noe inntrykk av at dette var første gangen Gerhardsen fikk opplyst at det var solgt ammunisjon til Cuba, han reagerte i hvert fall ikke åpent på den.

I følge intervjuer Øyvind Skåtun i ettertid gjorde med Halvard Lange og Jens Haugland, var det vanlig praksis at statsråder som hadde vært fraværende på regjeringsskonferanser, fikk

---

²⁹⁶ Lange rasende over ammunisjonssalget, VG 5.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dz, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

²⁹⁷ Skåtun 1971 s. 18 og 97. Lange kom hjem to dager senere fordi han stoppet på et NATO-møte i Paris.

²⁹⁸ Skåtun 1971 s. 102. Lange ble intervjuet av Skåtun i januar 1970, og han uttalte da at han reagerte sterkt på lisensen. Slik jeg forstår det, var dette før ordren ble effektivert, selv om det aldri eksplisitt blir sagt.

²⁹⁹ St. forh. 26.10 1959 s. 287

³⁰⁰ Regjeringsskonferanse 8.1.1959 s. 1 og 11

forelagt referater fra disse møtene når de igjen var tilstede.³⁰¹ Det er nærliggende at dette også gjaldt statsministeren selv. At Gerhardsen ikke ga rett informasjon om sin kjennskap om saken til Stortinget, gir ytterligere grunn til å tro at han kjente til leveransen også før den forlot Norge, selv om vi naturligvis ikke kan utelukke at statsministeren rett og slett husket feil. Likevel – Lange var informert, trolig også Gerhardsen, men lasten ble ikke stoppet. På tross av at det var mye i ukene og dagene før utskipning som tilsa at det ville vært fornuftig.

4.6.2 "You ought to be ashamed of yourself!"

Det var en Labour-representant i det britiske Underhuset som ropte dette til viseutenriksminister Allan Noble, da det den 15. desember, dagen før Justisdepartementet og Handelsdepartementet ga sine formelle tillatelser til Raufoss Ammunisjonsfabrikker, var et kraftig ordskifte i Underhuset om våpenleveranser til Cuba.³⁰² Bakgrunnen var at den konservative regjeringen, som egentlig hadde suspendert våpenleveranser til Cuba siden november, på nytt vurderte å selge militært materiell til landet – bak ryggen på parlamentet.³⁰³ Debatten resulterte i at den britiske regjeringen garanterte at det ikke skulle sendes flere skip med våpen til Cuba, inkludert skip som allerede var lastet.³⁰⁴ Aftenposten melde om saken dagen etter, under overskriften "*Hissig Underhus- sammenstøt om våpen til Cuba.*"³⁰⁵

Debatten i det britiske Underhuset var heller ikke det eneste som burde alarmert norske myndigheter i tiden etter regjeringskonferansen 4. desember. Stadige meldinger om situasjonen på Cuba ble sendt fra legasjonen i Havanna. 8. desember mottok Utenriksdepartementet en ny orientering fra attaché Jan Reiersrud. Han vedla en artikkel fra tidsskriftet *Time*, fordi denne ga "*et godt bilde av den prekære politiske situasjonen landet for tiden befinner seg i.*"³⁰⁶ I artikkelen, som var publisert 1. desember, ble det slått fast at Fidel Castros opprørstyrker nå kontrollerte over en tredjedel av Cuba, og at Batistas hær "*apparently lacks the capacity or will to try a major offensive.*"³⁰⁷ Konklusjonen var ikke å ta feil av: "*Cuba increasingly shows the scars of civil war.*"³⁰⁸

---

³⁰¹ Skåtun 1971 s. 102

³⁰² St. forh. 11.3.1959 s. 770 og Skåtun 1971 s. 7

³⁰³ Paterson 1994 s. 188 og St. forh. 11.3.1959 s. 770

³⁰⁴ St. forh. 11.3.1959 s. 770

³⁰⁵ Skåtun 1971 s. 7

³⁰⁶ Melding fra den norske legasjonen i Havanna til UD 1. desember 1958, med vedlegg. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

³⁰⁷ Melding fra den norske legasjonen i Havanna til UD 1. desember 1958, med vedlegg. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

³⁰⁸ Melding fra den norske legasjonen i Havanna til UD 1. desember 1958, med vedlegg. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

Andre kilder i UD's arkiv viser helt tydelig at departementet oppfattet alvorret i Reiersruds siste melding. Da Haugesund Dagblad noen dager etter kontaktet UD på vegne av et rederi fra byen, som ønsket opplysninger om de politiske forholdene på Cuba med hensyn til en skipslast som var på vei dit, opplyste departementet: ”Situasjonen på Cuba fortsatt ustabil. Borgerkrig pågår på 3. året. (...) Time Magazine 1. ds side 30 inneholder en nyttig oversikt over områder som er besatt av opprørerne.”³⁰⁹ Gjenpart av dette telegrammet ble sendt til Utenriksminister Halvard Lange 13. desember, og vi tør anta at den ble forelagt han da han dagen etter returnerte til kontoret.

4.6.3 Undervurdering?

Det fremstår på denne bakgrunn nærmest som et mysterium hvorfor ikke regjeringen, med statsministeren og den fremste utenrikspolitiske autoriteten på plass, tok spørsmålet om ammunisjonsleveransen fra Raufoss opp til fornyet vurdering. Innvendingene mot og tvilen om eksporten som helt siden bedriftens første søknad hadde heftet saksbehandlingen, må ha blitt ytterligere forsterket i dagene før lasten forlot Norge. På Cuba hadde situasjonen endret seg til det verre siden den omtalte regjeringskonferansen, noe UD altså hadde god oversikt over. I tillegg rapporterte altså pressen om bråk i det britiske Underhuset på grunn av ammunisjonsleveranser til Cuba. Likevel ble ingenting gjort for å stoppe leveransen, og så langt vårt materiale forteller ble det ikke engang stilt spørsmålstegn ved hvorvidt den skulle gjennomføres. Hvorfor?

I det som tidligere er skrevet om Cuba-saken er det ikke gitt noe tydelig svar på hvorfor ikke Gerhardsen eller Lange grep inn. Den eneste som i noen grad har drøftet det er Øyvind Skåtun, men han antyder bare en løs forklaring om at Gerhardsen-regjeringen overordnet la stor vekt på industrialisering og økonomisk vekst.³¹⁰ Med referanse til debatten i det britiske Underhuset ble spørsmålet også reist under mistillitsdebatten 11. mars 1959, uten at det fra regjeringens side ble gitt noe klart svar.

Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde ikke mottatt betaling fra myndighetene på Cuba, det skulle først finne sted ved utskipning.³¹¹ Dermed lå situasjonen tilsynelatende til rette for at ordren kunne kanselleres uten større vanskeligheter. Vi fremhevet i forrige kapittel den nære relasjonen mellom statsministeren og Jens Chr. Hauge. Kunne det være at Gerhardsens tidligere sekretær nå, etter at regjeringen hadde godkjent leveransen, overtalte ham til ikke å

---

³⁰⁹ Telegram fra UD til Haugesund Dagblad 13.12.1958. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

³¹⁰ Skåtun 1971 s. 19

³¹¹ Skåtun 1971 s. 19

stoppe leveransen? Nei, en slik forklaring er usannsynlig. Hauge var på tidspunktet igjen reist tilbake til Paris, og trolig ikke i posisjon til å øve innflytelse over Cuba-eksportens videre skjebne.³¹² Det faktum at Hauge også sendte Gerhardsen en redegjørelse om sin rolle i Cuba-saken i mars 1959, antyder sterkt at de ikke hadde kontakt om saken på dette tidspunktet.³¹³

Manglene kilder som kan kaste lys over dette spørsmålet begrenser også vår mulighet til å forklare hvorfor eksporten ikke ble stoppet. Vi må imidlertid ta i betraktning at eksporttillatelse allerede var gitt på det tidspunkt hvor Gerhardsen og Lange eventuelt ble informert om prosessen. Det er forskjell på å drøfte en forelagt sak på en regjeringskonferanse, og å gå aktivt inn for å stoppe en allerede godkjent beslutning som var dager fra å bli iverksatt. Lange skal altså ha reagert på beslutningen, men bare innad i departementet, som da var ferdig med sin behandling av saken. Gerhardsen – må vi gå ut i fra – ble informert, men reagerte tilsynelatende ikke. Hans politiske teft slo ikke inn. I lys av at de ikke kjente til stortingsvedtaket fra 1935, er det nærliggende å tro at de rett og slett stilltiende lot salget gjennomføres. I likhet med statsrådene på regjeringskonferansen 4. desember, undervurderte de trolig eksportens politiske implikasjoner.

4.7 ”Livet må gå sin gang, selv når de slåss på Cuba”

4.7.1 ”Tonight we go.”

På Cuba var de store byene Santiago og Santa Clara allerede under beleiring da *Sporonia* seilte ut Drammensfjorden med ammunisjonslasten 23. desember 1958. Selv om Batistas pressesensur var effektiv og langt på vei hadde maskert den cubanske hærens nederlag for omverdenen, var det snart ikke lenger mulig å skjule at opprørerne var i ferd med å vinne kontroll på øya. Nå stod selv hovedstaden for fall.³¹⁴ Norske myndigheter hadde fått siste rapport om de *indre forholdene* på Cuba fra legasjonen i Havanna rett før jul, hvor man fra cubansk jord kunne melde at det var under 50 prosent sannsynlig at Batista ville sitte med makten til februar 1959, da hans periode formelt gikk ut.³¹⁵ Legasjonen forsikret imidlertid at man antakeligvis ”i løpet av 14- dagers tid vil ha bedre holdepunkter for å spå om Cubas fremtid.”³¹⁶ Om ikke varslene Utenriksdepartementet hadde fått fra Cuba det siste halve året

---

³¹² Personlig brev fra Jens Chr. Hauge til Einar Gerhardsen 9. mars 1959. At Hauge oppholdt seg i Paris i tiden mellom 14. desember og 6. januar går også frem av andre dokumenter i hans privatarkiv. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

³¹³ Se kapittel 2

³¹⁴ Paterson 1994 s. 216-222

³¹⁵ Brev fra den norske legasjon på Cuba (Havanna) 17.12.1958 om de indre forhold på Cuba. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

³¹⁶ Brev fra den norske legasjon på Cuba (Havanna) 17.12.1958 om de indre forhold på Cuba. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

alltid hadde vært like presise, var i hvert fall denne antagelsen ganske god; *”Tonight we go”* meddelte Batista en av sine offiserer tidlig på formiddagen nyttårsaften 1958.³¹⁷ Han forlot Cuba uten å ha sett en eneste norsk patron.

*”Regjering etablert i Havana, den har full kontroll. (...) Ber om instruks.”*³¹⁸ 7. januar 1959 måtte UD ta stilling til hvorvidt man skulle anerkjenne det nye regimet på Cuba. I påvente av andre stater reaksjoner på dette spørsmålet, fant departementet det nødvendig å orientere legasjonen i Havanna om ammunisjonssalget fra Raufoss til de *”daværende cubanske myndigheter”*.³¹⁹ På regjeringskonferansen dagen etter ble begge sakene drøftet. Lange informerte om at hans departement - umiddelbart etter stormaktene hadde anerkjent Cubas nye styre – hadde gitt tilsvarende melding for Norges vedkommende. Dernest ble det referert til regjeringens tidligere samtykke til ammunisjonseksperten til landet. Lasten var i følge utenriksministeren forventet å være fremme på Cuba 17. januar.³²⁰

Den stod klar for lossing i Havanna først den 21. I forvirringen som da oppstod på havnen ønsket kapteinen på det nederlandske skipet forsikring om at lasten var betalt, og sendte telegram til UD. Det kunne bekrefte at man på Raufoss hadde vært heldige; Batista hadde rukket å betale ammunisjonen og håndgranatene som Castros styrker nå bar i land.³²¹ Omtrent samtidig ble det klart i UD at ammunisjonseksperten ikke ville være en hemmelighet særlig lenge. Før lossingen begynte på havnen i Havanna hadde Aftenposten fått nyss om saken. Ammunisjonssalget ble imidlertid ikke offentliggjort før en måned senere, og da av en annen avis – Norges Handels- og Sjøfartstidene. Hva var skjedd i mellomtiden?

4.7.2 En kjedelig sak for Norge

Aftenposten-journalist Leif Bøhn ringte disponent Daasnes samme dag som lasten var forventet å være fremme på Cuba, lørdag 17. januar. Daasnes tok umiddelbart kontakt med Jens Chr. Hauge, som noterte at *”Bøhn kjente alle detaljer.”*³²² Sammen ble de enige om at bedriften skulle sende ut en pressemelding om saken, *”på denne måten ville sensasjonen bli mindre.”*³²³ Hauge fant det imidlertid nødvendig å forhøre seg med Utenriksdepartementet og

---

³¹⁷ At Batista skal ha uttalt dette til en av sine offiserer på formiddagen 31.12. 1958, se Paterson 1994 s. 222

³¹⁸ Fortrolig melding fra legasjonen i Havanna til UD 7.1.1959 om situasjonen på Cuba. Utenriksdepartementets arkiv, sakarkivet 1950-59, eske 860. Riksarkivet.

³¹⁹ Melding fra UD til legasjonen i Havana 7.1.1959, nr. 10002. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzd, eske 2295. Riksarkivet.

³²⁰ Regjeringskonferanse 8.1.1959 s. 11. Riksarkivet.

³²¹ Fortrolig melding fra Utenriksdepartementet til Legasjonen i Havana 21.01. 1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³²² Cuba-saken, notat 17.1.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

³²³ Cuba-saken, notat 17.1.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

ringte samme dag statssekretær Hans Engen.³²⁴ Det er åpenbart at departementet ikke offentlig ønsket å bli innblandet i saken. Engen, som i utgangspunktet sa seg enig i at det burde sendes ut en pressemelding, reagerte nemlig på at det i meldingen het at Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde forelagt salget *”på vanlig måte for Utenriksdepartementet.”*³²⁵ Da utkastet skriftlig ble forlagt departementet, ble det notert på dokumentet: *”det må være helt uriktig av Raufoss å henvise til UD. (...) Henvendelsen til UD er foretatt helt underhånden og må ikke hevdes av Raufoss utad.”*³²⁶

Pressemeldingen ble imidlertid aldri sendt ut, men kun meddelt Bøhn over telefon. Journalisten orienterte avisens redaksjon om saken, men redaktør Smitt Ingebretsen ønsket ikke å benytte materialet før saken var blitt reist fra annet holdt.³²⁷ Da Daasnes noen dager senere ringte Bøhn og lurte på hvorfor Aftenposten hadde holdt sine opplysninger tilbake, ble han forklart at Ingebretsen ikke ville *”være den første som publiserte en såpass kjedelig sak for Norge.”*³²⁸ Daasnes takket Bøhn, og forklarte at *”Raufoss ammunisjonsfabrikker var ikke tjent med at leveransen til Cuba ble offentlig debattert, idet det var mange her i landet som rent følelsesmessig reagerte mot våpen- og ammunisjonsfabrikasjon i sin alminnelighet.”*³²⁹ Norsk våpeneksport til et borgerkrigførende land ville under enhver omstendighet være en skandale.

Akkurat det visste nok også UD, som altså ikke gjorde forsøk på å stoppe presseomtalen, men som la press på bedriften for at departementet ikke skulle bli omtalt i sammenheng med saken. Det var likevel ikke til å unngå da eksporten ble en nyhetssak.

Det skjedde først 19. februar 1959. Leif Bøhn måtte se sin journalistkollega Terje Baalsrud offentliggjøre saken som en sensasjon på forsiden av Norges Handels- og Sjøfartstidene, under overskriften: *”Millioneksport av norsk ammunisjon til borgerkrigslandet Cuba”*.³³⁰ Dagbladet fulgte opp med enda større typer.³³¹ Regjeringsorganet Arbeiderbladet erkjente på lederplass at det var *”begått en feil, som vi nå bare kan konstantere og trekke*

³²⁴ Cuba-saken, notat 17.1.1959. PA – 1299, Jens Chr. Hauge, serie Ebb, mappe 5 + 8. Riksarkivet.

³²⁵ Cuba-saken, udatert brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³²⁶ Det er imidlertid ikke mulig å identifisere hvem som påtegnet dette på dokumentet. *Cuba-saken*, udatert brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³²⁷ Brev fra Oslokontoret til Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 27. januar 1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³²⁸ Brev fra Oslokontoret til Raufoss Ammunisjonsfabrikker til Utenriksdepartementet 27. januar 1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³²⁹ Begge sitater hentet fra et fortrolig brev fra Oslokontoret til RA til Utenriksdepartementet 27.01. 1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³³⁰ *Millioneksport av norsk ammunisjon til borgerkrigslandet Cuba*, Norges Handels- og Sjøfartstidene 19.2.1959.

³³¹ Skåtun 1971 s. 35

*lærdom av.*³³² Tilsynelatende var Høyres pressekontor av samme oppfatning, og sendte ut en leder som ble trykket i Tønsberg Blad og Adresseavisen: *"En våpenfabrikk lever av våpen, det er ikke til å komme forbi. (...) Livet må gå sin gang, selv når de slåss på Cuba, og arbeiderne på Raufoss kan ikke leve av pasifistisk ønsketenkning.*"³³³

Det skulle imidlertid gå adskillige runder både på Stortinget og i pressen før det var tid for å trekke lærdom. Innen den tid hadde også høyreavisene rukket å bygge opp en ikke ubetydelig indignasjon over ammunisjonseksporten. Som vi skal se nærmere på i neste kapittel kom saken opp i Stortinget 4. mars, da justisminister Jens Haugland ble bedt om å svare for hvilke prinsipper regjeringen fulgte for tildeling av eksportlisens for våpen og ammunisjon. Hauglands svar ledet frem til et samlet borgerlig mistillitsforslag, som ble behandlet 11. mars. Men før vi retter oppmerksomheten mot debattene i Stortinget, må vi ta med et lite etterspill i Utenriksdepartementet.

4.8 Møte på utenriksministerens kontor

En taus Halvard Lange satt hele 11. mars og hørte opposisjonen forlange parlamentariske konsekvenser for regjeringens håndtering av ammunisjonseksporten til Cuba. Gjennom de over seks timer debatten pågikk, ble et spørsmål gjentatt til det kjedsommelige av de borgerlige representantene på Stortinget: hvilken rolle hadde Utenriksdepartementet spilt i saken? Høyres Erling Petersen oppfordret Lange til å tegne seg på talerlisten: *"Jeg vil gjerne minne om de anmodninger utenriksministeren har fått om å klarlegge Utenriksdepartementets syn på dette problem"*³³⁴, og Erling Engan fra Bondepartiet mente sågar Stortinget hadde krav på å få vite *"hvor mye Utenriksdepartementet hadde hatt befatning med denne saken før eksportlisensen ble gitt."*³³⁵ Men Lange holdt seg i bakgrunnen, og regjeringens forsvar ble ført av Gerhardsen og stortingsgruppen. Spørsmålene ble derfor hengende i luften.

Dagen etter var det tid for oppvask. Hele departementsledelsen ble innkalt til møte på utenriksministerens kontor 12. mars 1959.³³⁶ Langes hovedbudskap var at det måtte skje en betydelig innskjerping av departementets behandling av slike saker, blant annet gjennom en registreringsordning, *"slik at man til enhver tid kunne finne fram til det som fantes av*

---

³³² Arbeiderbladets lederkommentar fra 21. februar er gjengitt i Gerhardsen 1972 s. 282-283. For grundigere beskrivelse av pressereaksjonene i etterkant av avsløringen, se Skåtun 1971 s. 32-37

³³³ Skåtun 1971 s. 35

³³⁴ St. forh. 11.3.1959 s. 775

³³⁵ St. forh. 11.3.1959 s. 778

³³⁶ Statssekretær Hans Engen, Utenriksråd Johan Ræder og tre ekspedisjonssjefer var til stede, i tillegg til blant andre byråsjef for 4. handelspolitiske kontor Asbjørn Skarstein. Møte på Utenriksministerens kontor, fortrolig notat. 12.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

vedtak.³³⁷ Hvis det overhodet oppstod tvil, fortsatte utenriksministeren, måtte slike saker forelegges Stortingets Utenrikskomité. I tillegg måtte departementet påse at riktig behandlingsgang ble fulgt, slik at Raufoss Ammunisjonsfabrikker i fremtiden rettet henvendelser om salg av ammunisjon til Handelsdepartementet. Hva gjaldt Cuba-saken og pressen, *”måtte utgangspunktet være at man nektet å uttale seg til den, da Utenriksdepartementet bare var et ledd i behandlingen av disse saker.”*³³⁸

Et kortsiktig resultat av denne innskjerpingen så vi et eksempel på i forrige kapittel, da Raufoss ble orientert om at eksporten til Tunisia måtte til fornyet vurdering i departementet. At UD i denne saken ikke krevde at Raufoss gikk veien gjennom Handelsdepartementet, har antagelig sammenheng med at man i første omgang hadde godkjent bedriftens forespørsel.

Men møtet i Utenriksdepartementet er interessant også av en annen grunn. I tilknytning til at Lange nå ønsket en grundigere gjennomgang av eksportsaker for å unngå liknende episoder i fremtiden, henviste han til rykter Morgenbladet hadde gjengitt, der det ble hevdet at deler av den utlånte ammunisjonen i Cuba-eksporten var av amerikansk opprinnelse. Denne meldingen måtte undersøkes nærmere, *”for hvis den medførte riktighet, ville det vært begått brudd på avtalen om våpenhjelp.”*³³⁹ Det er tidligere ikke angitt i litteraturen om Cuba-saken at norske myndigheter på et så tidlig stadium og på et så høyt nivå kjente til og drøftet dette spørsmålet. Det er høyst oppsiktsvekkende at utenriksministeren allerede i mars ba departementet undersøke saken, fordi det reiser spørsmålet om regjeringen bevisst fortiet forholdet i flere måneder før det ble avdekket av pressen. I realiteten etterlater dokumentet tre mulige tolkninger:

For det første kan Utenriksdepartementet rett og slett latt være å igangsette undersøkelser. At det kan skyldes en ren forglemmelse, kan vi langt på vei utelukke, så alvorlige omstendighetene tross alt var. Det er imidlertid heller ingenting som taler for at departementet etter nærmere vurdering endret oppfatning og med overlegg unngikk å bringe klarhet i ryktene. Dette er dermed en lite sannsynlig forklaring.

Den andre og mest kontroversielle forklaringen innebærer at sakens rette sammenheng ble klarlagt, men at UD - eventuelt også regjeringen hvis den ble informert - så fortiet forholdet. Problemet med denne tolkningen er at UD da må ha vært fullt klar over sakens sammenheng da Forsvarsdepartementet i slutten av august 1959 sendte ut en pressemelding og dementerte

---

³³⁷ Møte på Utenriksministerens kontor, fortrolig notat. 12.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³³⁸ Møte på Utenriksministerens kontor, fortrolig notat. 12.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³³⁹ Møte på Utenriksministerens kontor, fortrolig notat. 12.3.1959. Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

de samme påstandene. Det betyr i neste omgang at Forsvarsdepartementet enten var med på fortielsen, eller at det ikke ble informerte da UD fikk klarhet i spørsmålet. Begge er lite trolige forklaringer, spesielt fordi det er vanskelig å se for seg at UD kan ha fått kjennskap til sakens sammenheng uten å ha gått veien gjennom Forsvarsdepartementet.

Vi må derfor anta at Utenriksdepartementet initierte en undersøkelse, men at det overfor departementet på et eller annet tidspunkt ble avkreftet at amerikanskfinansiert ammunisjon ble benyttet til eksporten. Selv om vi ikke har grunnlag for å peke på hvilken instans som i tilfellet skulle ha feilinformert Utenriksdepartementet eller hvordan det er foregått, er det for så vidt betegnende for hele saksbehandlingen som vi nå har gjennomgått.

4.9 Konklusjon

Analysen av Utenriksdepartementets og regjeringens behandling av ammunisjonseksporten til Cuba avdekker en lite prinsippfast beslutningsprosess. Saksbehandlerne i UD erkjente at eksporten var i strid med de retningslinjene *”man ellers følger”*, og regjeringen forventet å bli kritisert i pressen for beslutningen. Likevel ble altså leveransen godkjent. Var det et uttrykk for maktarroganse – at regjeringen bevisst satte til side moralske innvendinger rett og slett fordi den hadde en sterk nok posisjon til å vektlegge andre hensyn?

Vi ender ikke opp med en slik forklaring – i hver fall ikke ensidig. Naturligvis er det grunn til å påstå at regjeringen tok for lett på saken og ikke vurderte den grundig nok, noe som i seg selv antyder en noe nonchalant saksbehandling. Det ville for eksempel, i lys av situasjonen på Cuba, vært naturlig å fremlegge saken for Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité, men det finnes ikke spor av at det ble vurdert i materiale vi har gjennomgått. Men hovedforklaringen er nødt til å speile to andre vesentlige momenter: tilfeldigheter og dårlig kommunikasjon.

Med tilfeldigheter mener vi sammenfallet av det store fraværet i regjeringen og faktumet at saken hastet. Skulle Raufoss Ammunisjonsfabrikker få tillatelse til å eksportere ammunisjon fra Cuba, var beslutningen nødt til å bli fattet relativt raskt. En utsettelse ville i praksis bety avslag. Dermed var det i praksis ikke tid til å konsultere stortingskomiteen. I tillegg ble statsrådene som i hovedsak gikk inn for eksport, Skaug og Sjaastad, gitt et større spillerom enn normalt fordi statsministeren og tre sentrale statsråder ikke tok del i beslutningen. Disse spesielle omstendighetene hadde utvilsom betydning for regjeringens avgjørelse.

Hovedinntrykket av hele prosessen er likevel at den både institusjonelt og mellom de sentrale aktørene var preget av mangelfull kommunikasjon. Som vi betonte i forrige kapittel

ble Industridepartementet varslet om betydelig oppsigelser på Raufoss allerede i september 1958. Departementet hadde kanskje ikke på det tidspunktet noen forpliktelser til å iverksette umiddelbare tiltak for bedriften, men brevet ble ikke engang besvart. Ser vi det i sammenheng med saken videre utvikling, er det tydelig at det både mellom bedriften og myndighetene, mellom regjeringen og utenriksdepartementet og innad i regjeringen heftet uklarheter og utilstrekkelig informasjon med saksgangen.

Beslutningen om å gi eksportlisens ble tatt uten kjennskap til at Raufoss måtte låne ammunisjon fra Forsvaret, selv om Forsvarsdepartementet på dette tidspunktet hadde godkjent utlånet. Forsvarsdepartementet på sin side visste ikke, som vi husker, at ammunisjonen var tiltenkt Cuba. Tjeneste- og embetsmenn i UD frarådet opprinnelig eksporten, før de deretter åpnet opp for en annen tolkning av egne prinsipper. Statssekretæren og utenriksråden ble først involvert i prosessen på et tidspunkt da saken allerede var meldt for behandling i regjeringskonferanse. Av det materialet vi har underøkt går det frem at departementet senere angret på at de hadde sluppet tillatelsen fra seg, men dette ble tilsynelatende ikke formidlet til andre enn Raufoss Ammunisjonsfabrikker.

Handelsdepartementet ga eksportlisens og Justisdepartementet innvilget utførselstillatelse, uten at saken ble tatt opp til fornyet vurdering. På tidspunktet var Gerhardsen og Lange kommet hjem fra India, og selv om de på hver sin kant kanskje reagerte på beslutningen, er det ingenting som tyder på at de ga uttrykk for dette. Samtidig var ingen, verken i Utenriksdepartementet eller i regjeringen, klar over at de med beslutningen var i ferd med å bryte et stortingsvedtak. Tendensen kan vi altså følge helt til det siste. Utenriksdepartementet ble altså i mars oppmerksom på rykter om at eksporterte ammunisjonen var finansiert av USA, men departementet maktet ikke å komme til bunns i ryktene – som altså viste seg å være sanne. På et nivå må kommunikasjonen også her ha sviktet, uten at vi har grunnlag for å fastslå hvor.

Dermed var også skandalen et faktum. Regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter ble nå nødt til å svare for beslutningen i stortinget, i alt hele fire ganger. Forløpet vi nå har gjennomgått dannet bakgrunnen for en av de kraftigste konfrontasjonene mellom Arbeiderpartiet og den borgerlige opposisjonen etter krigen. Og på sett og vis, ble også disse preget av mangelfull kommunikasjon.

Kapittel 5: Regjeringen i skuddlinjen

Han sa det er ikkje alltid stas å sitje i regjeringa. Det var like før stortingsdebatten om våpensalet til Cuba. Denne saka trur eg har gått litt ut over Gerhardsens humør. Onsdag den 11. d. m. var ein svart dag, eg trur ikkje ein kan nekte for det.³⁴⁰

5.1 Innledning

Da Høyrerepresentanten Peter Molaug avrundet sitt innlegg i Stortinget 2. juni 1960 med et utdrag fra *Peer Gynt* – ”Se, det fikk fanden, fordi han var dum og ikke beregnet sit publikum.”³⁴¹ – representerte det slutten på Cuba-saken. Det var nå fjerde gang ammunisjonseksperten ble behandlet i Stortinget, og det hadde så langt vært sparsommelig med lystige øyeblikk. ”Alle lo like hjertelig” mintes Einar Gerhardsen i ettertid.³⁴²

I dette kapittelet ser vi nærmere på hvordan regjeringen med statsministeren Gerhardsen i spissen håndterte Cuba-saken i Stortinget. Vårt anliggende er å forklare hvilken strategi regjeringen la opp til, og hvordan denne kom til uttrykk under debattene. Stolte regjeringen fullt og helt på partiets flertall? Hvordan var forholdet mellom regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsgruppe? Og hva kan håndteringen av Cuba-saken fortelle om Gerhardsens lederskap?

4. mars 1959 hadde justisminister Jens Haugelands svar på et grunnlagt spørsmål om eksporten til Cuba innledet det hele. Opposisjonen var misfornøyd med redegjørelsen, fordi Haugland ikke ved første korsvei beklaget at regjeringens hadde gitt tillatelse til leveransen, og satte frem et felles mistillitsforslag.

Den påfølgende debatten 11. mars skapte et nytt uttrykk i norsk parlamentarisk historie; *den Hønsvaldske parlamentarisme*. Arbeiderpartiets gruppefører Nils Hønsvald avfeide det borgerlige mistillitsforslaget ved å vise til regjeringspartiets flertall på Stortinget. Endringer i regjeringens sammensetting skjedde ikke ved åpent mistillitsvotum på Stortinget, forklarte Hønsvald de borgerlige partiene fra talerstolen.³⁴³ Uttalelsen skapte voldsomme reaksjoner blant opposisjonen, som mente Hønsvald hadde tilsidesatt hele arven fra Johan Sverdrup. All makt var ikke lenger samlet i stortingssalen, men på Arbeiderpartiets grupperom.³⁴⁴ Der forble den i tilfellet også etter debatten – mistillitsforlaget fikk ikke flertall.

Den tilspissede stemningen fra debatten 11. mars fulgte med da Stortinget på nytt behandlet Cuba-saken i oktober. Det var i mellomtiden blitt avdekket at deler av

---

³⁴⁰ Haugland 1986 s. 68. Dagboksnotat fra 13. mars 1959

³⁴¹ St. forh. 2.6.1960 s. 3585

³⁴² Gerhardsen 1972 s. 286

³⁴³ St. forh 11.3.1959 s. 757

³⁴⁴ Parlamentarisk leder av KrF, Knut Wikborg, uttalte: ”det er ikke lenger så at all makt skal samles i denne sal, som det en gang het. Nå ser det ut til at all makt, i hvert fall for tiden skal samles i Arbeiderpartiets grupperom.” St. forh 11.3.1959 s. 762

ammunisjonen som var sendt til Cuba var amerikanskfinansiert, hvilket foranlediget et forslag fra opposisjonen om at alle Cuba-sakens dokumenter skulle legges frem for Stortinget. Det endte med at Arbeiderpartiets eget forslag, der kun Forsvardepartementets befatning med ammunisjonsutlånet skulle underlegges granskning, ble enstemmig vedtatt. Saken ble oversendt til den forsterkede militærkomité.

Innstillingen fra denne forelås først i slutten av mai 1960. Den påfølgende debatten pågikk over to dager, og selv om det til tider stormet kraftig rundt forsvarsminister Nils Handal, var stemningen før voteringen den 2. juni altså gemyttlig. Til tross for at det nok, med Gerhardsens ord, var ”*delte meninger om hvem som i denne saken hadde feilberegnet sitt publikum.*”³⁴⁵ Resultatet av avstemningen var ukontroversiell og allerede gitt: Stortinget vedtok enstemmig at sakens dokumenter skulle vedlegges protokollen, og erklærte med det Cuba-saken for ferdig behandlet.³⁴⁶

En helhetlig analyse av de fire akter ammunisjonseksperten fikk i Stortinget er så langt ikke foretatt i litteraturen om Cuba-saken. Tidligere fremstillinger av saken er i all hovedsak konsentrert rundt mistillitsdebatten, og de to påfølgende og lange debattene om saken 26. oktober 1959 og 31. mai – 2. juni 1960 er kun beskjedent behandlet. Grunnen er først og fremst at selve forslaget Stortinget behandlet 11. mars gjorde de potensielle konsekvensene av denne debatten betydelig større enn de to neste, dernest fordi ordskiftet ble dramatisk og spent grunnet *den Hønsvaldske parlamentarisme*. En tredje årsak er at debatten fastslo, eller rettere gjentok, retningslinjene for norsk våpeneksport.

Av de samme grunner vil mistillitsdebatten også være viet stor plass i dette kapitlet, men som en del av en bredere anlagt fremstilling som søker å favne om alle de fire aktene. Kapitlet er kronologisk oppbygget, hvor spørsmålene knyttet til de forskjellige debattene vil bli forsøkt besvart underveis, men der vi avslutningsvis også vil drøfte overordnede trekk ved alle debattene samlet.

Vi vil i hovedsak benytte stortingsforhandlingene, supplert med dokumenter fra Utenriksdepartementets arkiv, regjeringsprotokollene og referater fra møter i Arbeiderpartiets stortingsgruppe. Enkelte referanser til pressereaksjoner vil bli gitt.

---

³⁴⁵ Gerhardsen 1972 s. 286

³⁴⁶ St. forh. 2.6.1960 s. 3585

5.2 Den politiske situasjonen

5.2.1 Ap i 1959

Vi må starte med å risse opp noen hovedlinjer i norsk politikk slik de fremstod da ammunisjonseksperten til Cuba ble en offentlig sak i februar 1959. Arbeiderpartiet hadde fra 1945 hatt rent flertall på Stortinget. Med unntak av samlingsregjeringen i juni-november 1945 hadde partiet også hatt regjeringsmakten alene siden 1935. Einar Gerhardsen var i 1959 inne i sitt ellefte år som statsminister, og hadde med unntak av Oscar Torps periode fra 1951-55 innehatt denne posisjonen siden krigen. Stortingsvalget i 1957 blir i bind fem av arbeiderbevegelsens historie karakterisert som ”det lykkelige valg”: *”aldri, verken før eller senere, var det så små utslag av opposisjon både i og utenfor Arbeiderpartiet. 1957 var et lykkelig øyeblikk av enhet i og mellom parti og fagbevegelse.”*³⁴⁷ Riktignok ble det ambisiøse målet om 50 prosent oppslutning ikke nådd, men med flere stemmer enn de fire borgelige partiene til sammen var partiets stilling sterkere enn noensinne.³⁴⁸

Imidlertid fantes det deler av Arbeiderpartiets stortingsgruppe som på visse områder gikk sterkt i mot regjeringens politikk. Mest markant manifesterte motsetningene seg i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Mot slutten av 1950-årene kom en dyptgående uenighet til uttrykk særlig om NATOs atomvåpenstrategi og spørsmålet om stasjonering av atomvåpen på norsk jord.³⁴⁹ I påsken 1958 skrev et flertall av partiets stortingsrepresentanter under på en resolusjon utformet av Sosialistisk Studentlag, som oppfordret regjeringen til å bruke veto mot vesttysk atomopprustning. Resolusjonen ble utformet som en støtte til Gerhardsen etter hans berømte tale på NATOs rådsmøte i 1957, der statsministeren hadde tatt til ordet for et militært ”uttynnet” Europa, men synspunktene var i strid med regjeringens offisielle politikk.³⁵⁰ Aksjonen, som fikk tilnavnet *påskeopprøret*, ble gjennomført mens store deler av partiledelsen var ferie. De kortsiktige virkningene var få, og stortingsrepresentantene måtte kort tid etter oppgi sine standpunkt. Hendelsen var imidlertid et tydelig tegn på at når det gjaldt saker av utenriks- og sikkerhetspolitisk karakter, ulmet det i Arbeiderpartiets stortingsgruppe mot slutten av 1950-tallet.

---

³⁴⁷ Bergh 1987 s. 322

³⁴⁸ Bergh 1987 s. 323. I alt 865 575 velgere stemte i 1957 på Arbeiderpartiet. Det gav en andel på 48,3 prosent av stemmene og 78 mandater på Stortinget, et mer enn i 1953. Samme bok s. 309

³⁴⁹ Bergh 1987 s. 310

³⁵⁰ Eriksen 1981 s. 246

5.2.2 Den borgerlige opposisjonen

I en tid der partiet i regjeringsposisjon har rent flertall, vil Stortingets innflytelse uunngåelig bli svekket til fordel for regjeringen. Jens Arup Seips utsagn om at *”Stortinget har vært i politisk eksil mellom Elverum og Kings Bay”*³⁵¹ er en ofte sitert karakteristikkk om opposisjonens rolle i Arbeiderpartiets flertallsperiode, selv om den riktignok er overdrevet.³⁵² De borgerlige partiene hadde en reell politisk innflytelse og modifiserte ofte Arbeiderpartiets linje, men de maktet ikke å forme et felles politisk opplegg og ga sjeldent et samlet uttrykk for mistillit til regjeringens politikk.³⁵³

Tanken om et tettere politisk samarbeid blant de borgerlige partiene hadde imidlertid gjort seg gjeldene siden 1947, men grovt sett kan vi si at motsetningene mellom partiene var sterkere enn viljen til å samarbeide. Frem til 1953 var det først og fremst Bondepartiet og Høyre som søkte nærmere sammen. KrF og Venstre var lunkne til et samarbeid der Høyre var med.³⁵⁴

Ut over 1950-tallet ble behovet for et styringsdyktig regjeringsalternativ mer pressende for de borgerlige politikerne, selv om motsetningene i forhold til Arbeiderpartiet ikke hadde blitt større. Faktisk var det skjedd en gradvis politisk tilnærming.³⁵⁵ Behovet hang sammen med ønske om å bryte Arbeiderpartiets maktmonopol og komme ut av isolasjonen opposisjonsrollen hadde gitt dem. Særlig gjaldt det for Høyre, som i 1954-55 satt i gang et mer målrettet arbeid for å skape en borgerlig koalisjon etter at de fire partiene hadde stått sammen om en felles fraksjonsinnstilling til langtidsprogrammet 1954-57.³⁵⁶ Først og fremst på grunn av Venstres stadige motvilje mot å samarbeide med Høyre, ble forhandlingene resultatløse. Etter Arbeiderpartiets klare valgseier i 1957 begynte derfor sentrumsalternativet å skille seg ut som den mest naturlige formen for et borgerlig samarbeid, til fordel for et bredere samarbeid som inkluderte Høyre.³⁵⁷

Imidlertid kom John Lyng etter valget i 1957 tilbake som Høyres gruppeformann, og la an en strategi som førte Høyre nærmere sentrum og mot et *”naturlig tillitsforhold”* mellom de borgerlige stortingsrepresentantene.³⁵⁸ Saken som i denne konteksten *”fremfor noen skapte en felles borgerlig front, og som dermed bidro til å bryte ned sentrumssamarbeidet”*, hevder

---

³⁵¹ Seip 1963 s. 22

³⁵² Se for eksempel Bergh 1987 s. 378-385

³⁵³ Rovde 1981 s. 449

³⁵⁴ Rovde 1981 s. 428

³⁵⁵ Rovde 1981 s. 427

³⁵⁶ Sejersted 1984 s. 178

³⁵⁷ Sejersted 1984 s. 191

³⁵⁸ Sejersted 1984 s. 191-193

Francis Sejersted i tredje bind av Høyres historie, *”var Cuba-saken våren 1959, den eneste virkelige dramatiske saken i stortingsperioden 1958-1961.”*³⁵⁹

5.3 Mistillitsforslaget

5.3.1 Et grunnlagt spørsmål.

Tilbake til februar 1959. Vi så i forrige kapittel at ammunisjonseksperten til Cuba ble avslørt i Norges Handels- og Sjøfartstidene (heretter kun benevnt Sjøfartstidene) den 19. Dagen etter, 20. februar, satte Erling Engan fra Bondepartiet frem et grunnlagt spørsmål til justisminister Jens Haugland: *”Hvilke prinsipper følger Regjeringen når det gjelder tildeling av lisens for eksport av våpen og ammunisjon til land som befinner seg i krig eller borgerkrig.”*³⁶⁰

Spørsmålet ble drøftet på regjeringskonferansen 24. februar. Der ble regjeringen enige om at justisministeren skulle redegjøre for de prinsippene en i *alminnelighet* fulgte i eksportsaker. Det skulle i sammenheng med eksporten til Cuba utdypes at regjeringen av hensyn til sysselsettingssituasjonen på Raufoss *”hadde funnet å burde fravike disse retningslinjene.”*³⁶¹ Som vi konkluderte i forrige kapittel, var regjeringen selv på dette tidspunktet ikke klar over at det lå et stortingsvedtak til grunn for behandlingen av eksport av våpen og ammunisjon. Dermed kunne også Haugland vise til situasjonen på Raufoss som årsaken til regjeringens beslutning, uten å vite at det var i strid med vedtaket fra 1935.

5.3.2 I Stortinget 4. mars 1959

Engans grunnlagte spørsmål kom på Stortingets sakliste 4. mars. Bondepartirepresentanten gjenga et kort forløp av eksporten til Cuba og påpekte at ca. 400 cubanere var blitt henrettet etter Castro hadde mottatt ammunisjonen fra Raufoss. Han trakk deretter linjen tilbake til Arbeiderpartiets kamp mot rustningsindustrien på 1920 og 30-tallet og Martin Tranmæls *”hardkokte raljering gjennom en mannsalder mot forsvar og militærvesen.”*³⁶² *”Var det ikke alvorligere ment”*, fortsatte Engan *”enn at en norsk arbeiderregjering går hen og selger sin sjel for noen sysselsettingsmillioner til en statsbedrift.”*³⁶³ Han slo avslutningsvis fast at

---

³⁵⁹ Sejersted 1984 s. 193

³⁶⁰ St. forh. 4.3.1959 s. 711. Behandlingen i Stortinget foregår på en annen måte ved et grunnlagt spørsmål enn en interpellasjon. Ved et grunnlagt spørsmål (en ordning som ble avskaffet i 1989) var det kun spørteren og den aktuelle statsråd som hadde anledning til å delta i debatten; en interpellasjon kan gi grunnlag for en debatt der andre har muligheten til å delta. Departementsboka 1990 s. 77. Terje Baalsrud, journalisten som avdekket ammunisjonseksperten, har senere forklart at han også var opphavet til Engans spørsmål. Baalsrud ringte bondepartirepresentanten og rett og slett dikterte spørsmålet til Engan over telefonen. *”Avslørte norsk våpensalg til Cuba”* Intervju i Dagens Næringsliv 5.1. 1990 s. 66

³⁶¹ Regjeringskonferanse 24.2.1959 s. 3-4. Riksarkivet.

³⁶² St. forh. 4.3.1959 s. 711

³⁶³ St. forh. 4.3.1959 s. 711

eksporten var et klart brudd på det *grunnprinsipp* at Norge ikke solgte krigsmateriell til land i borgerkrig. Formuleringen tyder på at heller ikke Engan kjente til vedtaket fra 1935 – hvilken anledning ville vært mer naturlig å bringe det på banen enn nettopp da?

Haugland svarte, i tråd med beslutningen på regjeringsskonferansen, at regjeringen fulgte ”*det alminnelige prinsipp at det ikke bør eksporteres våpen og ammunisjon til områder som er i krig eller borgerkrig.*”³⁶⁴ Han ga deretter en kort fremstilling av Cuba-sakens forløp, hvor han fremholdt at det ved beslutningen om å gi eksportlisens ”*ble lagt vekt på de følger et avslag ville få for sysselsettingen ved bedriften.*”³⁶⁵ Engan fulgte opp med å gjengi opplysninger fra Dagbladet, som samme dag hevdet at ammunisjonen som ble solgt til Cuba var tatt fra forsvarrets lagerbeholdninger. Haugland innrømmet at han ikke hadde noe kjennskap til dette.³⁶⁶

De fire borgerlige partilederne, Per Borten, Bent Røiseland, Knut Wikborg og John Lyng, slo seg ikke til ro justisministerens redegjørelse. Før møtet ble hevet ba Borten om ordet og leverte på vegne av de nevnte partilederne følgende forslag:

Stortinget beklager at regjeringen ved å tillate våpeneksport til Cuba mens borgerkrig pågikk i landet, har handlet i strid med den alminnelige oppfatning i det norske folk og med tidligere hevdede prinsipper.³⁶⁷

Forslaget uttrykte en tydelig mistillit til regjeringen, og ville fremtvunget regjeringens eller i det minste en eller flere statsråders avgang dersom det fikk flertall.³⁶⁸ Det var mellom de borgerlige partilederne på forhånd avtalt å sette frem forslaget så sant det ikke kom noen beklagelse fra justisministeren.³⁶⁹ At Haugland i sin redegjørelse ikke viste til stortingsvedtaket fra 1935 var derfor ikke avgjørende for at forslaget ble satt frem. Per Borten har senere erkjent at han selv ikke kjente til stortingsvedtaket da han på vegne av opposisjonen satte frem mistillitsforslaget.³⁷⁰

Betyr det at forslaget ikke ville vært fremsatt dersom justisministeren hadde beklaget? Det er all grunn til å tro det. ”*Vi måtte hatt hestefysikk om vi hadde våget å sette frem mistillitsforslag om Haugland hadde beklaget*” uttalte Engan i ettertid, og får støtte fra

---

³⁶⁴ St. forh. 4.3.1959, s. 712

³⁶⁵ St. forh. 4.3.1959, s. 712

³⁶⁶ St. forh. 4.3.1959, s. 712

³⁶⁷ St. forh. 4.3.1959, s. 718

³⁶⁸ Ordet *beklager* anvendes i Stortinget kun når det er snakk om å gi uttrykk for mistillit. Hansen 1984 s. 51

³⁶⁹ Det kan synes som om John Lyng og Høyre kom sent med i prosessen med å fremsette forslaget. I sine memoarer skriver Lyng: ”*Borten, Røiseland og Wikborg hadde tydeligvis drøftet spørsmålet grundig før jeg ble tilkalt, men de var antagelig kommet til det resultat at en aksjon ikke ville føre frem medmindre hele opposisjonen opptrådte samlet.*” Dette møtet skjedde før saken kom opp i Stortinget. Lyng 1973 s. 67

³⁷⁰ Per Borten fortalte dette i samtale med Øyvind Skåtun 18.2.1970. Se Skåtun 1971 s. 67 og 102

Borten, Lyng og Bondepartiets Jon Leirfall.³⁷¹ Sjøfartstidene var av samme oppfatning: *”Da den (regjeringen, min anmerkning) ble spurt om saken i Stortinget, kunne statsråd Haugland begravd saken for alltid ved å innrømme en feil og beklage den.”*³⁷² Hvorfor gjorde ikke regjeringen nettopp det?

5.3.3 ”Og dermed brøt spetaklet løs”

Vi kan i utgangspunktet tenke oss to forklaringer. For det første at regjeringen ikke mente at eksporten var å beklage. Dernest at det lå strategiske politiske vurderinger til grunn for at Haugland ikke beklaget.

Etter alt å dømme kan vi utelukke den første muligheten. Einar Gerhardsen erkjente at beslutningen om å gi Raufoss Ammunisjonsfabrikker eksporttillatelse hadde vært et feilgrep. I ettertid skrev han at *”det riktige ville vært at en av statsrådene som deltok på regjeringskonferansen 4. desember 1958 hadde svart på interpellasjonen og beklaget den feil som var gjort. Jens Haugland synes ikke han kunne gjøre det.”*³⁷³ Statsministerens uttalelser under debatten, som vi skal gå nærmere inn på nedenfor, viser også med tydelighet at han mislikte situasjonen sterkt. Haugland hadde i sitt svar til Engan heller ikke forsvart eksporten, og vi må gå ut fra at hvis regjeringen mente den hadde fattet en rett avgjørelse, ville det ha gått frem av Hauglands redegjørelse. I følge John Lyng likte justisministeren også dårlig at oppgaven om å besvare Engans spørsmål tilfalt ham. Lyng refererer til sitt eget dagboksnotat fra 4. mars, som peker sterkt i retning av at Haugland selv mente eksporten var beklagelig:

Under en replikkveksel jeg hadde med Haugland før møtet, opplyste han at han personlig ikke hadde deltatt i sakens behandling. Han anså seg selv helt uskyldig i den, og var noe ergerlig over at det – av rent formelle grunner – skulle falle på ham å tale regjeringens sak.³⁷⁴

Regjeringen var derfor på defensiven, tvunget til å svare for en avgjørelse den tilsynelatende selv erkjente hadde vært feil. Men den var altså ikke innstilt på åpent å innrømme dette for Stortinget. Årsaken var, ser det ut til, en feilslått politisk vurdering fra Gerhardsens side. Skal vi tro daværende LO-formann og stortingsrepresentant Konrad Nordahl, var nemlig Haugland forbredt på å beklage leveransen til Cuba, noe Gerhardsen grep inn og forhindret. I sin dagbok skrev Nordahl:

Å selge var naturligvis feil, men feil kan alle gjøre. Behandlingen senere, da kritikken satte inn, var mye verre. Hadde Regjeringen beklaget salget da justisminister Haugland besvarte et grunnlagt spørsmål i Stortinget, hadde det antagelig ikke skjedd noe mer. Beklagelsen, som var

³⁷¹ Engan som gjengitt i Skåtun 1971 s. 43. Per Borten og Jon Leirfall blir samme sted gjengitt med liknende oppfatninger. John Lyng skriver: *”Det (Cuba-eksporten) skyldtes sikkert et arbeidsuhell. Hadde det vært erkjent fra første stund, ville saken vært avsluttet med det. Der ville ikke kommet noe mistillitsforslag.”* Lyng 1973 s. 72

³⁷² *Vesentlig og uvesentlig i ammunisjonssaken og i forsvaret.* Norges Handels- og Sjøfartstidene 20.10.1959

³⁷³ Gerhardsen 1972 s. 283

³⁷⁴ Lyng 1973 s. 67

med, ble strøket, etter anmodning fra Statsministeren, blir det sagt i korridorene, og dermed brøt spetaklet løs.³⁷⁵

Sannsynligvis underkommuniserer Gerhardsen derfor sin egen rolle, når han sterkt antyder at regjeringen ikke beklaget fordi *”Jens Haugland synes ikke han kunne gjøre det.”*

Men hvilket motiv hadde Gerhardsen for å fjerne beklagelsen fra Hauglands redegjørelse, hvis han i utgangspunktet mente ammunisjonseksporten var feil? Antagelig fryktet han, slik også Øyvind Skåtun argumenterer for i sin hovedoppgave, at nettopp en beklagelse fra Haugland ville foranledige et borgerlig mistillitsforslag.³⁷⁶ Årsaken var at en slik innrømmelse kunne påberopes som grunnlag for mistillit til de statsrådene som var med på vedtaket om å gi eksportlisens, i hovedsak Trygve Bratteli, Arne Skaug og Gustav Sjaastad.³⁷⁷ Formodentlig betraktet Gerhardsen muligheten for et borgerlig mistillitsforslag som mindre dersom regjeringen sto samlet bak avgjørelsen, altså ved ikke å beklage eksporten.

Som vi har sett stemte denne frykten dårlig overens med hvordan representantene på borgerlig side oppfattet situasjonen, men funn vi har gjort i arkivene fra Utenriksdepartementet peker også i retning av at regjeringen først og fremst ønsket å stå samlet om ansvaret. I et utkast til Hauglands svar til Engan, som 3. mars ble sendt til Utenriksdepartementet, heter det: *”Etter anmodning fra fungerende utenriksminister ble saka deretter behandlet i regjeringskonferansen den 4. desember 1958.”*³⁷⁸ Da Haugland dagen etter redegjorde for saken i Stortinget uttalte han imidlertid bare at *”Saka ble deretter behandlet i regjeringskonferansen.”*³⁷⁹ Henvisningen til Arne Skaug var som eneste moment i kladden fjernet.

Vi må derfor gå ut i fra at hovedgrunnen til at justisminister Haugland ikke beklaget eksporten var Gerhardsens ønske om at ingen regjeringsmedlemmer skulle holdes spesielt ansvarlig for avgjørelsen. På bakgrunn av holdningen på borgerlig side, kan det ha vært det største politiske feilgrepet av statsministeren under Cuba-saken: mistillitsforlaget kunne mest sannsynlig vært unngått med en beklagelse fra Haugland.

---

³⁷⁵ Nordahl 1992 s. 184-185

³⁷⁶ Skåtun 1971 s. 44

³⁷⁷ Skåtun 1971 s. 44

³⁷⁸ Utkast til justisminister Jens Hauglands svar på Erling Engans grunngitte spørsmål, sendt til UD 3.3.1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie DzB, eske 2294 – 2297. Riksarkivet. I regjeringsprotokollen fra 24. februar 1959 heter det: *”Utkastet vil bli forevist utenriksministeren før svaret blir gitt.”*

Regjeringskonferanse 24.2.1959 s. 4. Riksarkivet.

³⁷⁹ St. forh. 4.3.1959 s. 712

5.3.4 Drøftinger med stortingsgruppen

Spørsmålet nå var hvordan Arbeiderpartiets stortingsgruppe ville reagere. Aftenposten skrev 5. mars:

En regjering kan ikke overleve en beklagelse fra et samlet storting, og et arbeiderparti kan ikke la være å beklage at Regjeringen sendte våpenlasten. Det er et dilemma. Regjeringen skapte selv forutsetningen for det, da den i går ikke grep anledningen til selv å beklage at den har syndet.³⁸⁰

Det var et dilemma, og situasjonen satte utvilsomt forholdet mellom regjeringen og stortingsgruppen på prøve. Ammunisjonseksporten til Cuba var svært lite egnet til å forsone de utenrikspolitiske motsetningene mellom venstrefløyen i gruppen og regjeringen, og deler av pressen spekulerte høylytt i om noen av partiets representanter kom til å ”manne seg opp” og stemme for det borgerlige mistillitsforslaget.³⁸¹

Einar Gerhardsen tok igjen styringen. Ca. 60 medlemmer var til stede da Arbeiderpartiets stortingsgruppe på ettermiddagen 4. mars drøftet situasjonen som var oppstått etter det borgerlige mistillitsforslaget.³⁸² Dagbladet meldte dagen etter at minst 9 statsråder deltok på møtet, men fra regjeringen hadde kun Halvard Lange og Gerhardsen ordet.³⁸³ Statsministeren presiserte på møtet at hele regjeringen stod samlet om ansvaret, og at det ikke kom på tale ”å single ut noen enkelt statsråd som mer ansvarlig enn andre.”³⁸⁴ Samme beskjed ble etter Gerhardsens ønske sendt til Arne Skaug, som på tidspunktet oppholdt seg i Brasil. Han ville ikke rekke tilbake til debatten. Styret ble gitt i oppdrag å utarbeide et forslag til uttalelse som gruppefører, Nils Hønsvold, kunne legge frem som alternativ til mistillitsforslaget, og som ”gruppens medlemmer kunne stå samlet bak.”³⁸⁵

Senere samme dag noterte Konrad Nordahl, som stort sett støttet regjeringens linje i utenrikspolitikken³⁸⁶: ”det er naturligvis ikke noen behagelig historie, men noe regjeringsskifte kan det ikke bli, derfor må mistillitsforslaget stemmes ned.”³⁸⁷ Var denne oppfatningen dekkende for hele stortingsgruppen? Tilsynelatende ikke. Vi vet ikke hva som ble sagt under gruppemøtet, men det er sannsynlig at det ble uttalt misnøye mot våpensalget. Flere av representantene som tradisjonelt har blitt regnet som fremtredende på venstrefløyen, som Olav Meisdalshagen, Olav Versto, Trygve Bull, Sverre Løberg og Hans Offerdal, hadde

---

³⁸⁰ Aftenposten 5.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

³⁸¹ Nils Hønsvold gjenga spekulasjonene i pressen i sitt første innlegg under mistillitsdebatten. St. forh. 11.3.1959 s. 757

³⁸² Protokoll fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe 4.3.1959. Arbark.

³⁸³ Skåtun 1971 s. 51

³⁸⁴ Fortrolig melding fra Utenriksdepartementet til ambassaden i Rio de Janeiro 6.3.1959.

Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie DzB, eske 2294 – 2297. Riksarkivet.

³⁸⁵ Protokoll fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe 4.3.1959. Arbark.

³⁸⁶ Skåtun 1971 s. 52

³⁸⁷ Nordahl 1992 s. 184

ordet.³⁸⁸ Vi har ingen holdepunkter for at noen av disse ønsket at regjeringen Gerhardsen skulle gå, men det kan se ut til at de ønsket endringer i regjeringssammensettingen. Kåre Willoch, som den gang var inne i sin første stortingsperiode, hevder en del av gruppen, ledet an av Meisdalshagen, ønsket å benytte Cuba-saken til å kaste utenriksminister Lange. Aksjonen ble imidlertid stoppet da det ble kjent i pressen at Lange ikke hadde vært til stede på regjeringsskonferansen 4. desember, og derfor ikke var ansvarlig for eksporten.³⁸⁹

Den strandede aksjonsplanen mot utenriksministeren kan ha vært avgjørende for at venstrefløyen holdt en lav profil under de påfølgende drøftingene. Fredag 6. mars hadde styret i stortingsgruppen, hvor riktignok de fleste var lojale overfor regjeringens politikk, to møter om saken. Først et uten og så et med Gerhardsen. Det drøftet videre behandlingen av mistillitsforslaget, uten at det fremgår av referatet hva som ble sagt. Gerhardsen opplyste at han under den kommende debatten ville legge frem en erklæring på vegne av regjeringen, og at denne ville bli forelagt grupperstyret og hele stortingsgruppen dagen før, tirsdag 10. mars. Den samme beskjeden hadde han dagen før gitt regjeringen.³⁹⁰

Tirsdag 10. mars, dagen før mistillitsforlaget skulle behandles i Stortinget, hadde gruppestyret møte klokken ni. Gerhardsens erklæring på vegne av regjeringen ble referert, og etter en kort debatt godkjente styret enstemmig følgende forslag til uttalelse fra parlamentarisk leder Hønsvald:

Stortinget tar til etterretning den erklæring statsministeren på av Regjeringens vegne har lagt fram. Stortinget vil understreke det prinsipp at eksport av våpen og ammunisjon fra Norge bare må skje etter en omhyggelig vurdering av de uten- og innenrikspolitiske forhold i vedkommende område. Denne vurderingen må være avgjørende for om eksport skal finne sted.³⁹¹

På gruppemøtet senere samme dagen ble forslaget også der enstemmig tiltrådt, uten noen bokførte protester eller innvendinger. Kun fem representanter hadde ordet – alle fra gruppestyret.³⁹² Etter at de opposisjonelle i stortingsgruppen altså hadde vært sterkt representert på møtet 4. mars, ble forslaget fra Gerhardsen og gruppestyret stilltiende akseptert 10. mars. Med utgangspunkt i Willochs påstand er det nærliggende å tro at venstrefløyen, etter det mislykkede forsøket på å ramme Lange, ikke dristet seg til nye fremstøt mot regjeringen.

---

³⁸⁸ Se Bergh 1987 s. 429

³⁸⁹ Willoch 1988 s. 218. Willoch hevder at Langes ”varme tilhengere” i Utenriksdepartementet fikk høre om Meisdalshagens plan, og at de lekket til VG at saken ble behandlet i Langes fravær.

³⁹⁰ Regjeringsskonferanse 5.3.1959 s. 1. Riksarkivet.

³⁹¹ Protokoll fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe 10.3.1959. Arbark.

³⁹² Protokoll fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe 10.3.1959. Arbark.

Det lå dermed i kortene at risikoen for en regjeringskrise var avverget. Arbeiderpartiet hadde som nevnt flertall alene, og vedtaket var altså enstemmig. Mistillitsforslaget ville bli nedstemt. Det var vel knapt tenkelig at noen ville stemme for forslaget på gruppemøtet, for deretter å stemme mot partiet i Stortinget. Hvor lojalt stortingsgruppen ville *uttale* seg om ammunisjonsleveransen under debatten, var et annet spørsmål, og det dilemmaet som Aftenposten omtalte, kan vi også spore følgene av i selve debatten.

Det er uansett tydelig at Gerhardsen i dagene forut for mistillitsdebatten hadde stram regi på det opplegget som skulle føres fra regjeringens side. Ingen av stasrådene som var med å innvilge eksporttillatelsen uttalte seg, verken i regjeringskonferansen 5. mars eller under gruppemøtene på Stortinget. Gerhardsens alenegang kom i stor grad også til å prege selve debatten, som til tross for gruppevedtaket på langt nær var fri for dramatikk.

5.4 Laglig til for hogg – mistillitsdebatten 11. mars 1959

5.4.1 Et dobbeltløp

Mot slutten av den over seks timers lange og til tider svært opphetede mistillitsdebatten i Stortinget onsdag 11. mars, oppsummerte John Lyng treffende: *”Denne debatt har til dels dreiet seg vel så meget om statsrett som om ammunisjon og våpenleveranser.”*³⁹³ For den borgerlige opposisjonen ble debatten en bekreftelse på den maktarroganse og manglende respekt for Stortinget de mente preget regjeringen i perioden. For Arbeiderpartiet og regjeringen var det, i følge Jens Haugland, *”en svart dag.”*³⁹⁴

Debatten ble innledet av Per Borten, som utdypet grunnlaget for opposisjonens forslag. Han hevdet at regjeringen kunne ikke ha vært uvitende om forholdene på Cuba, og viste til avisartikler og debatten om våpensalget fra England til Cuba som vi har sett skapte stor uro i det britiske Underhuset 17. november 1958. Sysselsettingssituasjonen på Raufoss, som Haugland hadde vektlagt i sitt svar til Engan, kunne ikke godtas som argument for ammunisjonsleveransen til Cuba. Dette mente Borten med utgangspunkt i stortingsvedtaket fra 1935, som det er åpenbart at både han, resten av opposisjonen og regjeringen var blitt oppmerksom på i etterkant av Hauglands redegjørelse 4. mars. Regjeringens avgjørelse om å gi eksportlisens hadde ikke tilslutning i Stortinget eller hos det norske folk, fremholdt Borten, og ettersom justisministeren ikke hadde beklaget beslutningen, var opposisjonen tvunget til å be Stortinget gjøre det.³⁹⁵

---

³⁹³ St. forh. 11.3.1959 s. 791

³⁹⁴ Haugland 1986 s. 68. Dagboksnotat fra 13.4.1959

³⁹⁵ St. forh. 11.3.1959 s. 752-753

De to neste talerne var statsminister Gerhardsen og John Lyng. Begge brukte lang tid på 1935-vedtaket. Statsministeren kom med det som må karakteriseres som en innrømmelse av regjeringens manglende kjennskap til dette da saken ble behandlet: *”de prinsipielle retningslinjer som kommer til uttrykk i vedtaket, svarer til de retningslinjer regjeringen har søkt å følge.”*³⁹⁶ Regjeringen hadde altså ikke fulgt retningslinjene fra 1935-vedtaket, men egne retningslinjer som i praksis hadde samme innhold.

Heller ikke nå kom det noen beklagelse fra regjeringen, men Gerhardsen erkjente at den i behandlingen av Cuba-eksporten hadde lagt for stor vekt på arbeidsledighetsproblemene som ville oppstå på Raufoss om eksporten ikke ble tillatt. Han forklarte at det var beredskapsmessig ønskelig å opprettholde en viss størrelse på arbeidstokken ved de norske militære bedriftene, og at regjeringens avgjørelse var et resultat av at den i eksportsaker stod overfor vanskelige avveiiinger mellom utenrikspolitiske prinsipper og hensynet til sysselsettingen.³⁹⁷ Statsministeren uttalte også at han anså det som en fordel om Stortinget fattet vedtak om eksport av våpen og ammunisjon.

Lyng hadde vanskelig for å forstå regjeringens avveiingsproblemer, ettersom stortingsvedtaket fra 1935 ga ikke rom for sysselsettingshensyn. I forhold til dette vedtaket ønsket han også et tydeligere svar fra regjeringen:

Har regjeringen overhodet ikke hatt kjennskap til det enstemmige stortingsvedtak fra 1935? Har den for så vidt handlet i uvitenhet, og for så vidt på sett og vis i god tro? En slik uvitenhet om grunnleggende prinsipper ville være i høyeste grad å beklage. Eller har Regjeringen vært kjent med retningslinjene, men bevisst ignorert dem. Det ville være enda mer å beklage.³⁹⁸

Han mente også at statsministerens redegjørelse etterlot mange ubesvarte spørsmål, og pekte først og fremst på Utenriksdepartementets rolle: var det riktig, som pressen hadde skrevet, at UD ved flere anledninger hadde frarådet at salgstillatelsen ble gitt?³⁹⁹

Hva gjaldt selve ammunisjonseksporten, var momentene Borten, Gerhardsen og Lyng trakk frem i stor grad de debatten kom til å kretse rundt. Men den fikk altså i tillegg en rent prinsipiell side, som i utgangspunktet ikke hadde noe Cuba-eksporten å gjøre. Bakgrunnen var innlegget fra Arbeiderpartiets parlamentariske leder Nils Hønsvald, som gikk på talerstolen etter Lyng. Ved siden av å legge frem det overnevnte forslaget fra Arbeiderpartiet, uttalte han følgende:

Det er naturlig at opposisjonen av og til vil markere ved et mistillitsforslag at den er uenig i Regjeringens politikk og disposisjoner. Før krigen, da vi hadde mindretallsregjeringer her i landet, hadde slike mistillitsforslag også den hensikt å tvinge Regjeringen eller enkelte statsråder til å søke avskjed (...) Nå har vi en annen politisk og parlamentarisk situasjon.

---

³⁹⁶ St. forh. 11.3.1959 s. 754

³⁹⁷ St. forh. 11.3.1959 s. 753

³⁹⁸ St. forh. 11.3.1959 s. 756

³⁹⁹ St. forh. 11.3.1959 s. 755

Opposisjonen kan ikke regne med å få flertall for et mistillitsforslag. Det vil neppe noen gang hende at noen representant for Arbeiderpartiet stemmer for et borgerlig mistillitsforslag rettet mot sitt eget partis regjering. Hvis Arbeiderpartiet av en eller annen grunn ønsker regjeringsskifte eller endring i Regjeringens sammensetning, fremmes dette ønske på annen måte enn ved åpent mistillitsvotum i Stortinget. Det skyldes ikke en urokkelig mur rundt statsrådene, men ganske enkelt at vi foretrekker andre fremgangsmåter.⁴⁰⁰

Opposisjonen reagerte sterkt, og Venstres leder Bent Røiseland mente innlegget fra Hønsvald var noe av det mest oppsiktsvekkende han noen gang hadde hørt i Stortinget: *”no har Hønsvald, den parlamentariske føreren for Arbeiderpartiet, sagt til Stortinget og sagt til det norske folk at i viktige spørsmål tel ikkje argument i Stortinget.”*⁴⁰¹ Pressen døpte raskt uttalelsen *den Hønsvaldske parlamentarisme*.

Rammen for debatten var dermed satt. Side om side med debatten om ammunisjonseksperten løp en debatt om grunnleggende maktforhold i norsk politikk og regjeringens forhold til Stortinget. Totalt deltok 29 representanter i debatten, 11 fra Arbeiderpartiet, 17 fra den borgerlige opposisjonen samt kommunistpartiets eneste representant i denne perioden, Emil Løvlien. Vi skal konsentrere oss om *den Hønsvaldske parlamentarisme* og hvordan regjeringen og Arbeiderpartiets representanter opptrådte under debatten. Men først et kort blikk på argumentasjonen fra de borgerlige partiene.

5.4.2 Opposisjonens strategi

De borgerlige representantene var klare på at ammunisjonseksperten til Cuba måtte få konsekvenser. Men mistillitsforslaget var generelt utformet, og sa ikke mer enn at Stortinget beklaget regjeringens handlemåte. Debatten viste også med tydelighet at Arbeiderpartiet og de borgerlige partiene tolket mistillitsforslaget ulikt. De parlamentariske konsekvensene opposisjonen etterspurte var avgangen til de ansvarlige statsrådene, ikke hele regjeringen. *”Så får regjeringa sjølv avgjere kva for ein statsråd eller kva for statsrådar skal gå”*⁴⁰², uttalte Bent Røiseland. Høyres Ole Bergesen formulerte seg på en liknende måte: *”den eller de ansvarlige statsråder må forlate sine embeder.”*⁴⁰³

Arbeiderpartiets innstilling var helt i tråd med Gerhardsens erklæring fra gruppemøtet 4. mars; det kom ikke på tale å single ut noen enkelt statsråd som mer ansvarlig enn andre. Den naturlige konsekvensen var at forslaget ble tolket som mistillit mot *hele* regjeringen, ikke bare de mest impliserte statsrådene. *”Opposisjonen er sikkert klar over at vedtagelse av dens forslag vil føre til at regjeringen måtte gå”* slo Konrad Nordahl fast.

---

⁴⁰⁰ St. forh. 11.3.1959 s. 757

⁴⁰¹ St. forh. 11.3.1959 s. 758

⁴⁰² St. forh. 11.3.1959 s. 760

⁴⁰³ St. forh. 11.3.1959 s. 774

At opposisjonen ikke argumenterte for hele regjeringens avgang, kan tolkes på to til dels motstridene måter. Det kan for det første tenkes at de trass i Arbeiderpartiets flertall håpet noen ville bryte ut og stemme for forslaget. Et mistillitsforslag som begrenset seg til de ansvarlige statsrådene ville på denne bakgrunn være ”enkler” for arbeiderpartirepresentantene å stemme for enn et forslag som veltet hele regjeringen. Øyvind Skåtun argumenterer imidlertid for at de borgerlige partiene slett ikke ønsket noen regjeringskrise – av frykt for at venstrefløyen i Arbeiderpartiet ved en ny regjeringsdannelse skulle få større innflytelse over norsk politikk: *”Slik som mistillitsforslaget var formet, hadde regjeringen og den borgerlige opposisjon en felles interesse av å holde Arbeiderpartiet samlet.”* hevder Skåtun.⁴⁰⁴ Han mener opposisjonens egentlige hensikt var å styrke sin posisjon foran neste valg uten å svekke regjeringens NATO-politikk, og støtter seg i denne sammenheng på en uttalelse fra Bondepartiets Jon Leirfall: *”Noe ønske om regjeringskrise på dette tidspunkt var det vel ikke på borgerlig hold, og jeg antar at særlig i Høyre var det direkte motstand mot det, bl. a. på grunn av NATO.”*⁴⁰⁵

Sannsynligvis har Skåtun rett i at opposisjonen ikke ønsket å velte hele regjeringen, og det forklarer også hvorfor de påpekte at mistilliten var rettet mot de ansvarlige statsrådene. Den generelle utformingen av forslaget var dermed mest sannsynlig et resultat av at opposisjonen helt enkelt ikke visste hvem de ansvarlige statsrådene var. Når det er sagt tydet ikke debatten på at de borgerlige representantene holdt noe tilbake av frykt for en regjeringskrise.

Hva gjaldt selve ammunisjonseksporten, uttrykte opposisjonen ingen forståelse for regjeringens beslutning. Kritikken var jevnt over fundert i at stortingsvedtaket fra 1935 ikke ga rom for sysselsettingshensyn, og opposisjonen var her utvilsomt på offensiven – kritikken ble stort sett stående uimotsagt. Det ble videre gang på gang gjentatt at regjeringens redegjørelse for saken var svært mangelfull og at det fortsatt fantes mange ubesvarte spørsmål. Som følge av Hønsvalds uttalelse ble imidlertid mye av fokuset flyttet vekk fra regjeringens godkjenning av eksporten til Cuba. Debatten ble uryddig, og de fremste våpendragerne i opposisjonen konsentrerte seg vel så mye om å forsvare Stortingets innflytelse som å angripe regjeringen. Hovedargumentet var at det i Stortinget i virkeligheten var flertall for å beklage regjeringens beslutning, men at Arbeiderpartiets representanter ikke kunne uttrykke sin mening i vedtaks form *”fordi det nå er innført en ny parlamentarisme i dette land”*, som Knut Wikborg uttrykte det.⁴⁰⁶ Hadde han rett i det?

---

⁴⁰⁴ Skåtun 1971 s. 90

⁴⁰⁵ Skåtun 1971 s. 76

⁴⁰⁶ St. forh. 11.3.1959 s. 762

5.4.3 Med ulyst på talerstolen

Ammunisjoneksporten var utvilsomt vanskelig å svelge for flere fra regjeringspartiet, noe Einar Gerhardsen åpenbart var klar over. *”Jeg glemmer aldri hvordan EG på et senere møte”,* mintes Trygve Bull i ettertid, *”nesten rørt takket gruppen for hvor lojal den hadde vært under Cuba-krisen (underforstått: den gang kunne man nesten ikke vente at dere skulle være lojale....)”*⁴⁰⁷ Det enstemmige vedtaket på gruppemøtet 10. mars forhindret ikke at flere arbeiderpartirepresentanter under debatten ordla seg på en slik måte at opposisjonen lurte på om det skyldtes en misforståelse at de ikke også ville stemme for mistillitsforslaget. Antagelig var det dette Wikborg hadde i tankene.

Parlamentarisk nestleder Trond Hegna, som hevdet han ikke kjente til noen partipisk i Arbeiderpartiets stortingsgruppe, sa at han meget vel kunne stemme for et mistillitsforslag – endog fremsette det – dersom *”vi stod overfor en regjering som hadde det med å profitere på salg av våpen og ammunisjon til diktatorer i nød.”*⁴⁰⁸ Han fikk det deretter vanskelig med å forklare hvilke betingelser for hans tilslutning til mistillitsforslaget som ikke var til stede ved regjeringens ammunisjoneksport til Cuba. Den mangeårige stortingsrepresentanten Olaf Watnebryn erkjente at eksporten til Cuba *”er vi alle meget lei for (...) Arbeiderpartiets stortingsgruppe misliker den også i høy grad.”*⁴⁰⁹ Og Olav Versto, som hadde vært til stede da Stortinget i 1935 vedtok de omtalte retningslinjene for norsk våpeneksport, innrømmet at han *”både moralsk og reelt”* kjente vedtaket forpliktet.⁴¹⁰ Han tilla også: *”eg kan nok ut frå mitt syn og mine kjensler ha mykje å kritisera Riksstyret for. (...) dei argumenta som vert førde for dette, synes eg er nokså søkte, og dei må vere søkte. Til eksempel dette med arbeidsløysa.”*⁴¹¹

Det store flertall av talere fra opposisjonen antydte at det også var få fra Arbeiderpartiet som ønsket å uttale seg saken. *”Det har aldri hendt før at et stort politisk ordskifte har hatt en slik overvekt av talere fra opposisjonens side”*⁴¹², rapporterte VG dagen etter. I sin dagbok skrev Konrad Nordahl: *”Jeg var av dem som var blitt anmodet om å ta ordet. Det var med ulyst jeg gikk på talerstolen.”*⁴¹³ Stortingsgruppen stod altså åpenbart overfor et dilemma. Den var sterkt uenig i og misfornøyde med regjeringens handlemåte, men måtte samtidig begrunne

---

⁴⁰⁷ Brev fra Trygve Bull til Øyvind Skåtun 12.2.1970. Sitert i Skåtun 1971 s. 66

⁴⁰⁸ St. forh. 11.3.1959 s. 771

⁴⁰⁹ St. forh. 11.3.1959 s. 760

⁴¹⁰ St. forh. 11.3.1959 s. 787

⁴¹¹ St. forh. 11.3.1959 s. 787

⁴¹² VG 12.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

⁴¹³ Nordahl 1992 s. 185

hvorfor den ikke stemte for mistillitsforslaget. Men var det gruppevedtaket og ”partipisken” som hindret den fra å stemme for vedtaket, slik Wikborg antydde?

Sannsynligvis var ikke gruppevedtaket i seg selv avgjørende for utfallet. Som vi så ble det vedtatt enstemmig, uten nevneverdige innvendinger. Avgjørende kan det imidlertid ha vært at regjeringen valgte å stå samlet bak ansvaret for ammunisjonseksporten. I likhet med de øvrige arbeiderpartirepresentantene som uttalte seg kritisk om eksporten, fremholdt lederen av Stortingets utenriks- og konstitusjonskomité, Finn Moe:

selv om man kan være dypt uenig i ammunisjonssendingen til Cuba, må man nødvendigvis spørre seg selv om den feilvurdering som etter min mening regjeringen her gjorde seg skyldig i, er av den betydning at man derfor vil ha regjeringsskifte her i landet, at man skal sette stopper for hele den økonomiske og sosiale politikk som føres på grunnlag av Arbeiderpartiets program.⁴¹⁴

Argumentet gikk ut på at det var en feilvurdering av regjeringen å godkjenne leveransen, men at den overordnet likevel hadde stortingsgruppens tillit. Cuba-saken ble altså ikke betraktet som alvorlig nok til å velte hele regjeringen. Hvorvidt den potensielt var alvorlig nok til å fremtvinge endringer i regjeringssammensettingen, dersom det borgerlige mistillitsforslaget i utgangspunktet hadde vært rettet mot en spesiell statsråd, er en annen sak, men reelt tok ikke arbeiderpartirepresentantene standpunkt til dette spørsmålet i Stortinget. Gerhardsen valgte å stille hele regjeringen solidarisk med de ansvarlige statsrådene, og selv om vi har sett at opposisjonen argumenterte for at det var et partielt mistillitsforslag, stod valget derfor i realiteten mellom å kaste regjeringen Gerhardsen eller ikke. Vi har ikke grunn til å tro at noen fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe på bakgrunn av ammunisjonsleveransen ønsket et regjeringsskifte.

5.4.4 ”Lenger enn vår konstitusjon gir høve til.”

Det var altså ikke spørsmålet om mistillitsforslaget kom til å bli vedtatt, men respekten for mistillitsvotumet i seg selv, som mer enn noe annet altså kom til å prege debatten.

Kjernen i ethvert parlamentarisk system er at regjeringen må ha Stortingets tillit. Den regjering som ikke har det, har ikke lenger legitimitet til å styre. Ved å erklære at Stortinget ikke hadde noen innvirkning på regjeringens sammensetting, rokket Arbeiderpartiets gruppefører Nils Hønsvald dermed ved parlamentarismens fremste kjennetegn, og forårsaket betydelig harme i opposisjonen. Bondepartiets Lars Vatnaland mente sågar Hønsvald gikk ”lenger enn vår konstitusjon gir høve til.”⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ St. forh. 11.3.1959 s. 764

⁴¹⁵ St. forh. 11.3.1959 s. 784

Vi skal ta for oss Hønsvalds uttalelse med utgangspunkt i to spørsmål: var *den Hønsvaldske parlamentarisme* virkelig uparlamentarisk, som opposisjonen hevdet? Og hva ønsket Arbeiderpartiets gruppeleder egentlig å oppnå med en så kontroversiell avvisning av opposisjonens mistillitsforslag?

Skreller vi vekk det lag av følelser og indignasjon som under stortingsdebatten heftet ved *den Hønsvaldske parlamentarisme*, ser vi at realiteten i uttalelsen begrenser seg til to punkter: at det for det første var tette bånd mellom regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsgruppe, og dernest at det var utenkelig at et medlem av stortingsgruppen skulle stemme for et borgerlig mistillitsforslag. Det siste punktet impliserte nødvendigvis at representantene reelt var bundet av flertallet i gruppen og dermed avskåret fra å uttrykke sin egentlige mening i Stortinget, hvis denne var å beklage ammunisjonsekporten.

Blant forfatterne som har beskjeftiget seg med de prinsipielle sidene ved Hønsvalds utsagn, er konklusjonen entydig; det var ikke i strid med parlamentarisk skikk. Særlig Ingeborg Wilberg og Per Stavang gjør seg til talsmenn for et slikt syn. Stavang fremhever partienes sentrale rolle i politikken, og mener det burde *”vere tolleg klårt at dei som først går med i eit politisk parti, ikkje kan røyste nett som dei sjølve finn for godt i alle saker. I så fall har ein ikkje lenger med noko parti, men med ein uorganisert masse å gjære.”*⁴¹⁶ Han forklarer den voldsomme reaksjonen hos de borgerlige representantene med at *”ein her er inne på eit felt der gamle fiksjonar har sterk makt over tanken.”*⁴¹⁷

Wilberg mener heller ikke uttalelsen avdekket noen uparlamentarisk nydannelse, slik begrepet *den Hønsvaldske parlamentarisme* antyder. I likhet med Stavang fremhever hun partitilhørigheten som grunnlaget for aktiv deltagelse i det parlamentariske liv, og hevder at *”Hønsvalds uttalelse innholdsmessig sett er uangripelig.”*⁴¹⁸

Et raskt blikk på vår parlamentariske historie understøtter et slikt syn – en flertallsregjering vil normalt ikke endres eller veltes ved et mistillitsforslag.⁴¹⁹ Der er imidlertid, som Francis Sejersted poengterer, *”en viss forskjell på mellom å påpeke dette og hevde offentlig som prinsipp at det heller ikke bør skje.”*⁴²⁰ Det er med samme tankegang vi også må forstå reaksjonen fra de borgerlige representantene. Den logiske konsekvensen av Hønsvalds resonnement var jo at ethvert politisk spørsmål i virkeligheten var avgjort før det

---

⁴¹⁶ Stavang 1964 s. 146-147

⁴¹⁷ Stavang 1964 s. 146

⁴¹⁸ Wilberg 1962 s. 229

⁴¹⁹ I løpet av Stortingets historie har det blitt fremmet en rekke mistillitsforslag, men kun to regjeringer gått av som følge av et mistillitsvotum: Christopher Hornsruds regjering i 1928 og Einar Gerhardsens regjering etter King Bay saken i 1963. Ingen av disse var som kjent flertallsregjeringer. Nordby 2004 s. 101.

⁴²⁰ Sejersted 1984 s. 195. Vi finner liknende forståelse hos Bergh 1987 s. 471-475

ble behandlet i Stortinget. Selv om realiteten i det knapt kan ha kommet som noen overraskelse i 1959, virket det særlig provoserende at det ble sagt så direkte i en sak der regjeringen stod svakt og åpenbart hadde gjort en feil. Med nøktern ettertanke erkjente John Lyng også dette; *”han sa ikke noe annet og mere enn hva alle på forhånd var klar over.”*⁴²¹

Med de mer prinsipielle sidene ved uttalelsen ryddet av veien, åpner det for et annet og i vår sammenheng mer interessant spørsmål. Nils Hønsvald var ikke bare Arbeiderpartiets gruppeleder, han var også Stortingets visepresident og en dreven parlamentariker.⁴²² Av den grunn burde Hønsvald vært klar over at uttalelsen ville være kontroversiell. Men var hensikten en maktmarkering overfor opposisjonen, eller en appell om lojalitet til egne partimedlemmer?

Motivet til Hønsvald er ikke like godt drøftet i litteraturen. Ettersom han så åpenbart poengterte at det var utelukket for en representant fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe å stemme for mistillitsforslaget, er uttalelsen ofte sett på som et uttrykk for partidisiplin; gruppelederen svingte piskan for å holde orden i egne rekker.⁴²³ Dette impliserer samtidig at det var en frykt i gruppestyret for at ikke alle i stortingsgruppen ville innordne seg etter det enstemmige gruppevedtaket 10. mars.

Vi har imidlertid hevdet at det ikke var noen reell fare for regjeringskrise. Det er også lite sannsynlig at resultatet av avstemningen ville blitt et annet dersom ikke Hønsvald hadde formulert seg på måten han gjorde. Det betyr nødvendigvis ikke at gruppestyret ikke *fryktet* et annet utfall, men trolig var ikke uttalelsen først og fremst rettet mot å binde arbeiderpartirepresentantene. Vi må gå ut i fra at Hønsvald ikke ville slått fast at *”det vil neppe noen gang hende at noen representant fra Arbeiderpartiet stemmer for et borgerlig mistillitsforslag rettet mot sitt eget partis regjering”*⁴²⁴ med mindre han var helt sikker på at det ikke kom til å skje i dette tilfellet.

Som anført ovenfor hadde det murret i stortingsgruppen i dagene forut for debatten, med det nevnte fremstøtet mot utenriksminister Lange, men det var altså enstemmig vedtatt å stå samlet om regjeringen under debatten. Det er imidlertid sannsynlig at aksjonen mot Lange, samt kritikken mot regjeringen som vi må anta ble satt frem på gruppemøtet 4. mars, var utløsende for at Hønsvald ønsket å markere overfor opposisjonen at partiet stod samlet. I en

---

⁴²¹ Lyng 1973 s. 71. De sterke reaksjonene må også ses i sammenheng med at det i 50-årene generelt var et godt samarbeidsklima mellom Arbeiderpartiet og de borgerlige partiene, og at det sjeldent kom til uttalte maktkonfrontasjoner i denne perioden.

⁴²² Nils Hønsvald hadde sittet på Stortinget siden 1945. Nordby 1985 s. 332

⁴²³ Uttalelsen blir eksempelvis behandlet under avsnittet *Ledelse, disiplin og lojalitet* i bind fem av Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bergh 1987 s. 471-476

⁴²⁴ St. forh. 11.3.1959 s. 757

presset situasjon, der Arbeiderpartiet åpenbart var på defensiven, valgt han en derfor konfrontasjonslinje, som langt på vei var et resultat av det dilemmaet stortingsgruppen stod overfor.

Motivet bak den tilspissede formuleringen var derfor høyst sannsynlig å demonstrere samholdet i og makten til Arbeiderpartiets stortingsgruppe, og på den måten undergrave betydningen av mistillitsforslaget. At Hønsvald forsto at dette ville provosere opposisjonen, er tydelig. Gruppelederens andre innlegg under debatten avslører at han var grundig forberedt på å ta en prinsipiell statsrettslig debatt. Etter reaksjonene som i mellomtiden hadde kommet på hans uttalelser, startet han nå med henvisninger til Olaf Gjerløws *Norges politiske historie*, for deretter å sitere lange utdrag fra Frede Castbergs *Norges statsforfatning*.⁴²⁵ Det styrker en antagelse om at Hønsvald hadde valgt sine ord med omhu og på forhånd var klar over at hans første innlegg ville provosere de borgerlige representantene.

Men om en så tydelig konfrontasjon med opposisjonen om forholdet mellom Stortinget og regjeringen var en god strategi, gitt saken som var til behandling, er heller tvilsomt. På kort sikt hadde det likevel en positiv virkning, i den forstand at uttalelsen langt på vei flyttet fokuset vekk fra regjeringens lisensiering av ammunisjonseksperten. Imidlertid virket hans kategoriske avvisning av mistillitsforslaget først og fremst samlende på opposisjonen. Hønsvald bidro derfor, i følge Seiersted, til at mistillitsforslaget *”nettopp ikke ble et slag i luften, men fikk en viss politisk betydning på lengre sikt.”*⁴²⁶

5.4.5 Gerhardsens sololøp

Regjeringens opptreden i debatten var synonymt med Einar Gerhardsens to innlegg. Foruten et svært kort svar fra Jens Haugland, på et direkte spørsmål om Justisdepartementets befatning med eksperten, var han den eneste fra regjeringen som deltok i ordskiftet. Trygve Bratteli var taus, det samme var Halvard Lange – trass gjentatte oppfordringer fra opposisjonen om at de skulle ta ordet. Ettersom denne tausheten ikke bare var påfallende under mistillitsdebatten, men gikk som en rød tråd gjennom regjeringens opptreden under alle stortingsdebattene om ammunisjonseksperten til Cuba, vil vi samlet vurdere årsakene til det avslutningsvis i kapitlet. Men som vi skal se, peker det meste i retning av at dette var et taktisk trekk fra regjeringens side.

De harde utfall fra opposisjonen under mistillitsdebatten, både med hensyn til ammunisjonseksperten og Hønsvalds uttalelse, må ha gjort inntrykk på statsministeren.

---

⁴²⁵ St. forh. 11.3.1959 s. 785

⁴²⁶ Seiersted 1984 s. 195

Hovedlinjen Gerhardsen hadde fulgt helt fra ammunisjonskporten ble offentlig kjent, til tross for at han i likhet med stortingsgruppen mislikte leveransen, var å stille seg solidarisk med de øvrige regjeringsmedlemmene. Ingen var blitt utpekt som sydebukk og regjeringen stod samlet om ansvaret. Det hadde vært førende for Hauglands svar på det grunngitte spørsmålet, for drøftingene med stortingsgruppen forut for mistillitsdebatten og for hans første innlegg under debatten. Andre gang han tok ordet under ordskiftet var imidlertid kontrasten påfallende, og med vårt utgangspunkt interessant.

Etter han noen timer tidligere kun hadde snakket i generelle ordelag om de avveiningsproblemene regjeringen hadde stått overfor, pekte statsministeren i sitt andre innlegg direkte på handelsminister Arne Skaug som den ansvarlige for beslutningen. *”Fungerende utenriksminister (...) fant, tross betenkeligheter, å måtte tilrå at det ble gitt tillatelse til eksport”*⁴²⁷ forklarte Gerhardsen i Stortinget, stikk i strid med budskapet i meldingen han få dager i forveien hadde sendt til Skaug. Opplysningene var et svar på de mange spørsmål om Utenriksdepartementets rolle i saken.

I tillegg anla statsministeren nå en betydelig mer forsonende tone. Nokså ofte er det enkelt å finne forsvar for en sak, fortsatte han, men *”i dette tilfellet vil jeg si at det ikke er så lett.”*⁴²⁸ Deretter kom han med en uvanlig hard dom over egne regjeringskollegaer: *”Når jeg ikke vil gi meg inn i noen debatt, så er det fordi jeg ikke vil komme i forsvarsstilling i en sak der jeg i prinsippet er enig med dem som har reist kritikken.”*⁴²⁹ John Lyng, blant de mest aktive under debatten, noterte under møtet at replikken må ha virket som et sjokk overfor de ansvarlige statsråder og *”spesielt overfor Bratteli, som hadde fungert som statsminister.”*⁴³⁰ VG kommenterte replikken dagen etter, og spurte retorisk: *”finner de det virkelig mulig å bli sittende etter det?”*⁴³¹

Som statsråd kan man vel knapt få en dårligere attest fra sin regjeringssjef enn at han erklærer seg i enig med de som har satt frem et mistillitsforlag på bakgrunn av ens beslutning. Hva var Gerhardsens hensikt med plutselig å kritisere sine egne medarbeidere så sterkt?

Antageligvis var det først og fremst et politisk klokt trekk. Regjeringen og Arbeiderpartiet var uten tvil på defensiven under debatten, og måtte forsvare seg mot en borgerlig opposisjon som, i følge Øyvind Skåtun, hadde moralsk støtte fra nesten hele folket.⁴³² Konfrontasjonslinjen til Hønsvald hadde tilspisset motsetningene ytterligere og gitt inntrykk

---

⁴²⁷ St. forh. 11.3.1959 s. 794

⁴²⁸ St. forh. 11.3.1959 s. 795

⁴²⁹ St. forh. 11.3.1959 s. 795

⁴³⁰ Lyng 1973 s. 70-71. Lyng refererer her til sitt eget notat fra debatten.

⁴³¹ VG 12.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

⁴³² Skåtun 1971 s. 90

av at regjeringen var hevet over all kritikk, selv i en sak der den åpenbart var i utakt med stortingsflertallet. Kanskje var det derfor Gerhardsens politiske teft som fikk han til å uttale seg på den måten han gjorde. Ved å innrømme feilen og si seg enig med kritikken fra borgerlig hold, søkte han trolig å tone ned motsetningene og komme de borgerlige partiene i møte. Gerhardsen *"berget sin prestisje"*, slo da også Aftenposten fast dagen etter.⁴³³

Men det betyr ikke at uttalelsen ble godt mottatt av egne partifeller, spesielt på bakgrunn av at Gerhardsen selv hadde lagt opp den linjen han nå brøt. *"Når han likevel sa dette, burde han ha sagt det i sitt første innlegg"*⁴³⁴, mente Konrad Nordahl, og tenker nok i hovedsak på at det ville gjort situasjonen enklere for arbeiderpartirepresentantene under debatten. Det var jo overlatt til stortingsgruppen å forsvare regjeringen mot kritikken fra opposisjonen, og det virket kanskje noe unødvendig da statsministeren helt avslutningsvis i debatten likevel erklærte seg enig i kritikken. Vi kan imidlertid ikke utelukke at uttalelsen også var en personlig reaksjon, og ikke bare politisk motivert; sannsynligvis var det statsministerens ektefølte mening om våpeneksporten som kom til uttrykk. Oppsiktsvekkende var det uansett, og betegnende for i hvor stor grad statsministeren styrte regjeringens strategi. Han hadde satt regjeringens stilling inn på at forslaget ikke fikk flertall, og da det formelt ble klart at det ble nedstemt, kritiserte han de ansvarlige regjeringsmedlemmene. Som John Lyng påpekte i sine memoarer: *"Gerhardsen tok altså rett og slett avstand fra de statsråder han selv hadde pålagt taleforbud, og som derfor var avskåret fra å forsvare seg."*⁴³⁵

Avstemningen fulgte kort etter og var som ventet: mistillitsforslaget ble med 79 mot 71 stemmer ikke bifalt.⁴³⁶ Hønsvalds forslag fikk flertall.⁴³⁷

---

⁴³³ Aftenposten 12.3.1959. Klipparkivet, Arbak.

⁴³⁴ Nordahl 1992 s. 185

⁴³⁵ Lyng 1973 s. 71

⁴³⁶ St. forh. 11.3.1959 s. 799. I tillegg hadde Kommunistpartiets representant Emil Løvlien satt frem et eget forslag som beklaget leveransen til Cuba og som tok sikte på å stanse all norsk våpeneksport. Forslaget fikk kun hans stemme.

⁴³⁷ Konsekvensene debatten fikk for norsk våpeneksport, er ikke vårt hovedanliggende. Likevel er det naturlig å nevne at det i forskningslitteraturen er en viss uenighet om Stortingets vedtak medførte en innstramning eller oppmykning av eksportregelverket. Bakgrunnen er følgende: det vedtatte forslaget fra Hønsvald, som vi siterte ovenfor, inneholdt en referanse til *"den erklæring statsministeren på regjeringens vegne har lagt frem."* Gerhardsen sa i sitt første innlegg at *"det ved eksportsaker skal legges avgjørende vekt på de utenrikspolitiske vurderinger, og hovedsynspunktet bør være at Norge ikke vil gi tillate salg av våpen og ammunisjon til områder hvor det er krig eller krig truer, eller til land der det er borgerkrig."* St. forh. 11.3.1959 s. 754. Det ble gitt uttrykk for at forslaget gjaldt en presisering av 1935-vedtaket, og ikke en erstatning av dette. Imidlertid skilte Hønsvalds forslag seg fra 1935-vedtaket ved at det vektla *områder* og ikke *land* det var forbudt å selge militært materiell til. Dermed åpnet det, som Olav Wicken påpeker, for å eksportere våpen og ammunisjon til land som var i krig utenfor sitt geografiske nærområde – som da USA var i krig i Vietnam. Wicken 1992 s. 44. John Kristen Skogan mener derimot at retningslinjene *"ble strammet ytterligere til av Stortinget"*, blant annet fordi det fra nå av ikke skulle eksporteres våpen til områder hvor *krig truer*, en formulering som var mer restriktiv enn vedtaket fra 1935. Skogan 1985 s. 76

5.5 Ammunisjon til høstjakta

5.5.1 En ulykke kommer sjeldent alene

Etter at det borgerlige mistillitsforlaget ble nedstemt i Stortinget 11. mars, fortsatte reaksjonene i pressen i noen dager fremover. Saken hadde vakt stor oppmerksomhet, og debatten ble i en avis omtalt som *”det hardeste sammenstøt som har funnet sted mellom regjeringspartiet og opposisjonen i Stortinget etter krigen.”*⁴³⁸ Det var likevel ingenting som skulle tilsi at saken at den skulle få noe videre etterspill – i alle fall ikke offentlig.

På bakgrunn av Einar Gerhardsens krasse kritikk av egne statsråder ble det imidlertid spekulert i at enkelte utskiftninger i regjeringen var nært forestående. *”Det kan ikke være tvil om at noe vil skje”*, skrev VG 12. mars, *”selv om en kanskje vil prøve å få de statsråder som er kommet i søkelyset, til å vente litt med å ta konsekvensen av den samstemmige kritikk som er blitt rettet mot dem av Stortinget og statsministeren.”*⁴³⁹ Det var i første rekke Arne Skaug og Gustav Sjaastad avisen her siktet til.

Handelsminister Skaug var onsdag 18. mars kommet tilbake fra sin reise til Brasil, og ble etter alt å dømme straks gjort kjent med kritikken og Gerhardsens uttalelser. *”Han vil ikke gå med mindre partiet sier han skal gå”*⁴⁴⁰, skrev Konrad Nordahl denne dagen; noe partiet tilsynelatende ikke ønsket. *”Noen debatt i gruppen om endringene i Regjeringen ble det ikke”*, la Nordahl til.⁴⁴¹ Industriminister Sjaastad gikk imidlertid ut av regjeringen en uke etter mistillitsdebatten, men denne avgangen hadde med all sannsynlighet vært planlagt også før ammunisjonseksperten til Cuba ble kjent.⁴⁴²

Parallelt med at både Arbeiderpartiet og de borgerlige opposisjonspartiene utover våren og sommeren 1959 begynte å rette oppmerksomheten mot kommunevalget som skulle avholdes denne høsten, søkte imidlertid redaksjonen i Sjøfartstidene og journalist Terje Baalsrud å

---

⁴³⁸ Sitatet er hentet fra Sunnmørsposten 13.3.1959, som ble forlagt Utenriksminister Halvard Lange samme dag (fremgår av påtegninger på avisutklippet). Klipp i Utenriksdepartementets arkiv, emne 38.7/3, serie Dzb, eske 2294 – 2297. Riksarkivet. Liknede beskrivelse var det i VG 12.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

⁴³⁹ VG 12.3.1959. Klipparkivet, Arbark.

⁴⁴⁰ Nordahl 1992 s. 185

⁴⁴¹ Nordahl 1992 s. 185 Arne Skaug ble sittende som handelsminister frem til januar 1962. Nordby 1985 s. 650

⁴⁴² 18. mars 1959 kunngjorde Einar Gerhardsen at Gustav Sjaastad sammen med lønns- og prisminister Gunnar Bråthen ville tre ut av regjeringen. Dagbladet mente avgangen til Sjaastad kom som et resultat av Cuba-saken, en sammenheng statsministeren senere benektet. Sjaastad hadde i følge Gerhardsen allerede året før ytret ønske om å gå av som statsråd for å søke på stillingen som fylkesmann i Nord-Trøndelag, en jobb han også tiltrådte kort etter sin avgang. Skåtun 1971 s. 65. Historiker Hans Olav Lahlum hevder også Sjaastad gikk på eget initiativ, og at avgangen hadde vært lenge planlagt. Lahlum 2010 s. 163. Jens Haugeland mente imidlertid at Sjaastad i mars 1959 ønsket å fortsette som Industriminister, og skriver at det var *”tydeleg at Sjaastad hadde lite lyst til å flytte til Steinkjer som fylkesmann”*. Haugland 1986 s. 70. Selv om statsråds skiftet virker å ha vært planlagt, kan det på bakgrunn av det vi tidligere har anført tenkes at Sjaastads håndtering av Cuba-saken bidro til at han ikke fikk fortsette, selv om han i mars 1959 angret på beslutningen om å tre ut av regjeringen. Kjell Holler overtok Industridepartementet 9. april 1959.

bringe klarhet i et spørsmål som kun sparsommelig var blitt behandlet under mistillitsdebatten; utlånet av ammunisjon fra forsvaret.

Som anført i forrige kapittel ble utlånet drøftet av ledelsen i Utenriksdepartementet allerede dagen etter mistillitsdebatten, uten at det var kildemessig grunnlag for å slå fast hva denne drøftelsen resulterte i. Uvisst fra hvilken kilde, men antageligvis fra forsvarshold⁴⁴³, fikk Baalsrud kjennskap til de samme ryktene som utenriksminister Lange hadde referert under møte i UD, som altså gikk ut på at deler av ammunisjonen som var utlånt fra de militære lagrene var produsert gjennom *Off-shore* programmet.

Den oppsiktsvekkende påstanden stod på trykk i *Sjøfartstidene* 27. august og tilførte Cuba-saken et nytt sensasjonspreg. Etter våpenhjelpsavtalen mellom Norge og USA, undertegnet i 1950, var det altså ulovlig å nytte *Off-shore* ammunisjonen til annet enn beredskapsformål uten samtykke fra den amerikanske regjeringen.⁴⁴⁴ Cuba-eksporten var dermed ikke bare i strid med et tidligere stortingsvedtak, men også et brudd på Norges forpliktelser til vår viktigste alliert. I tillegg undergravde leveransen USAs selvpålagte våpenembargo til Cuba.⁴⁴⁵

Opplysningene impliserte i hovedsak Forsvarsdepartementet og statsråd Nils Handal, som så langt hadde vært utenfor søkelyset i saken. Departementets pressetjeneste ble anmodet av NTB om å uttale seg om de alvorlige påstandene som var fremsatt av *Sjøfartstidene*. I forsøket på å klarlegge hvorvidt opplysningene var sanne eller ikke, kontaktet den luftvernartilleriet, hvor de faktisk helt siden april 1959 hadde kjent til at *Off-shore* ammunisjon ble utlånt til Cuba-eksporten, men uten å ha orientert myndighetene.⁴⁴⁶ Pressetjenesten kom i kontakt med den yngste offiseren til stede, som, til tross for at han altså kjente til sakens sammenheng, ikke anså seg selv den rette til å besvare et så ”delikat” spørsmål. På spørsmål om det var noe hensikt i å undersøke saken videre, svarte offiseren imidlertid: ”*det kommer helt an på hva du ønsker. Ønsker du ubehagelige svar, kan du bare fortsette, ønsker du det ikke, bør du la være.*”⁴⁴⁷ Forsvarsdepartementet forsøkte da å komme i kontakt med offiserens overordnede, uten at det førte frem. Uten videre undersøkelser sendte departementet dagen etter ut et dementi hvor det het: ”*Det er ikke riktig at Forsvaret har lånt Raufoss Ammunisjonsfabrikker ammunisjon som Norge har mottatt fra U.S.A under*

---

⁴⁴³ ”*Avslørte norsk våpensalg til Cuba*”, Intervju i Dagens Næringsliv 5.1. 1990 s. 66

⁴⁴⁴ St. prp. nr. 23 1950, s. 9. I Artikkel 1, punkt 3 i loven het det: ”*Ingen av de to regjeringer vil uten foregående samtykke frå den andre bruke den hjelp som den annen regjering har ytet den, til annet formål enn den ble ytet for.*”

⁴⁴⁵ Se kapittel 2

⁴⁴⁶ Dokument nr. 11 1959-60 s. 10

⁴⁴⁷ Dokument nr. 11 1959-60 s. 10

*våpenhjelpprogrammet. All den utlånte ammunisjon det her dreier seg om, var bestilt og betalt av det norske forsvar.*⁴⁴⁸

Sjøfartstidene fastholdt imidlertid påstandene i en ny artikkel 25. september, tre dager før kommunevalget. Denne gang var påstanden underbygget med utførlige detaljer om kalibertype, mengde og hvor ammunisjonen var hentet fra.⁴⁴⁹ Etter å ha undersøkt saken grundigere måtte Forsvarsdepartementet tre uker senere sende ut et dementi av sitt eget dementi og innrømme at Sjøfartstidene hele veien hadde kommet med riktige opplysninger.⁴⁵⁰

De nye opplysningene foranlediget en dobbeltinterpellasjon fra venstres gruppefører Bent Røiseland og fra Senterpartiets Erling Engan.⁴⁵¹ De ble behandlet under ett i Stortinget den 26. oktober 1959. Røiselands interpellasjon omhandlet det feilaktige dementiet og lød *”Kvifor gav Forsvarsdepartementet uriktige opplysningar om våpeneksporten til Cuba i sitt dementi 28. august? Kva vil bli gjort for å hindre slikt i framtida?”*⁴⁵² Engans spurte opprinnelig om regjeringen ville samtykke i at det ble nedsatt en parlamentarisk undersøkelseskomisjon til å granske samtlige forhold rundt ammunisjonseksporten, men rettet i sin begrunnelse av interpellasjonen ordlyden til *”Stortinget ber Regjeringen om å få seg forelagt alle dokumenter vedrørende eksporten av ammunisjon og våpen til Cuba.”*⁴⁵³

5.5.2 Tredje akt

Regjeringen ble derfor for tredje gang nødt til å svare for ammunisjonseksporten til Cuba i Stortinget. Vi må gå ut i fra at interpellasjonen fra Engan ble betraktet som den mest alvorlige, i den forstand at denne innebar et forslag som potensielt kunne tvinge regjeringen til å utlevere saksdokumenter, noe den formodentlig ikke hadde ønske om. Skjønt, i regjeringskonferansen 20. oktober gis det ikke inntrykk av at regjeringen fryktet Engans forslag: *”om det skal nedsettes en slik kommisjon blir det Stortingets sak å avgjøre, men han*

---

⁴⁴⁸ Pressemeling 28. august 1959 fra Forsvarets pressetjeneste. Forsvarsdepartementets dokumentsamling. Stortingsarkivet.

⁴⁴⁹ *Kortene på bordet, forlanger Røiseland*, Norges Handels- og Sjøfartstidene 26.10.1959

⁴⁵⁰ At det gikk hele tre uker før departementets innrømmelse ble offentliggjort, begrunnet Handal under debatten 26.oktober med at man først ville forelegge opplysningene for journalist Terje Baalsrud, som på tidspunktet befant seg i utlandet. Høyres Erling Petersen spekulerte imidlertid i om departementet bevisst tilbakeholdt opplysningene til etter kommunevalget, som ble avholdt 28. september. St. forh. 26.10.1959 s. 258 og 273

⁴⁵¹ På landsmøtet i 1959 besluttet Bondepartiet, etter forbilde fra sine svenske og finske søsterparti, å skifte partinavn. Det ble først vedtatt partiet skulle hete Norsk Folkestyreparti (Demokratene), men dette ble etter kun en måned skiftet ut med Senterpartiet. Rovde 1981 s. 430

⁴⁵² St. forh. 26.10.1959 s. 256

⁴⁵³ St. forh. 26.10.1959 s. 260

(Gerhardsen, min anmerkning) *går ut i fra at en fra Regjeringens side ikke kan gi uttrykk for noen tilslutning til forslaget.*⁴⁵⁴

Den noe uanfektete formuleringen tildekker nok likevel at regjeringen og statsministeren hadde et sterkt ønske om å unngå at Stortinget fikk forelagt *alle dokumenter*. Hvis vi legger kildematerialet de to foregående kapitlene bygger på til grunn, kan vi forstå hvorfor. Opposisjonen ville i tilfellet fått innblikk saksbehandlingen i Utenriksdepartementet og dets kjennskap til situasjonen på Cuba, Arne Skaug og Gustav Sjaastads engasjement for å få godkjent eksporten på tross av ventet kritikk og ikke minst regjeringens kjennskap til ryktene om utlån av *Off-shore* ammunisjon, noe vi har sett ble drøftet av utenriksminister Halvard Lange. Men først og fremst ville dokumentene gitt de borgerlige partiene konkrete opplysninger å ta utgangspunkt i og, skal vi dømme etter hvordan de utnyttet dokumentene som faktisk ble forelagt den utvidede militærkomiteen, er det nærliggende å tro at et slikt scenario ville ledet frem ytterligere kritikk og et mulig nytt mistillitsforslag. Det er derfor ikke urimelig å påstå at regjeringen, med Gerhardsen i spissen, tidsnok forutså de politiske dimensjonene forslaget hadde - og tilpasset strategien deretter.

Det var altså i regjeringens interesse at forslaget ikke fikk flertall, og det går frem av regjeringsprotokollen at det var Gerhardsen selv som tok grep om hvordan interpellasjonen fra Engan skulle håndteres: *”Forsvarsministeren vil besvare den førstnevnte (interpellasjonen fra Røiseland, min anmerkning) mens statsministeren finner at han selv bør svare på den sistnevnte.*⁴⁵⁵ Ytterligere diskusjon av saken var det ikke i regjeringskonferansen. Påfallende nok finnes det ingen referater i Arbeiderpartiets gruppeprotokoll i tilknytning til stortingsdebatten i oktober 1959, verken fra styre- eller gruppemøte. Hvorvidt det skyldes at saken ikke ble drøftet der, eller om det rett og slett ikke ble tatt referat fra de aktuelle møtene, har vi ikke kildemessig grunnlag til å avgjøre. Det finnes imidlertid ingen nærliggende forklaring på hvorfor det ikke skulle vært referater fra et eventuelt møte. Antageligvis tyder dette på at stortingsgruppen ikke var sentral i formingen av opplegget frem mot debatten.

Regjeringens utgangspunkt for debatten var tydelig: det gjaldt å skille de nye avsløringene i pressen fra regjeringens beslutning om å godkjenne leveransen. Den politiske siden av saken, altså regjeringens ansvar, var ferdigbehandlet etter mistillitsdebatten, og hadde ingen ting med den praktiske effektueringen av eksporten, som Stortinget nå skulle diskutere. Dette kommer klart frem av et utkast til forsvarsminister Handals redegjørelse, hvor alle betente

---

⁴⁵⁴ Regjeringskonferanse 20.10.1959 s. 10-11

⁴⁵⁵ Regjeringskonferanse 20.10.1959 s. 10

uttrykksmåter og henvisninger til spørsmål fra mistillitsdebatten ble luket bort og strøket ut.⁴⁵⁶ Det er dessverre umulig ut i fra dokumentet å fastslå hvem som har fjernet bestemte formuleringer, men det er utvilsomt interessant at setninger som *”denne sak har også beskjeftigelsesmessige sider som myndighetene må vise interesse”* ble tatt vekk fra Handals utkast.⁴⁵⁷ Opposisjonen skulle med andre ord ikke gis noen argumenter for at saken i sin helhet burde bli behandlet av Stortinget på nytt, slik Engan i realiteten foreslo.

5.5.3 En stillingskrig

Mandag 26. oktober 1959 ble dobbeltinterpellasjonen behandlet. Overordnet var det en lite dynamisk debatt – en stillingskrig – som ble forsterket ved at Arbeiderpartiet hadde plassert en taler mellom hver fra opposisjonen. I seg selv var ikke det uvanlig, men ettersom arbeiderpartirepresentantene stort sett gjentok hverandre, bar dette preg av et rent taktisk spill. Opposisjonens representanter stod samlet om kravet om å få forelagt alle dokumenter saken, og hevdet regjeringens motvilje til dette antydte at den hadde noe å skjule. Regjeringspartiets hovedpoeng var imidlertid at Stortinget etter vedtaket 11. mars hadde gjort seg ferdig med den politiske siden av ammunisjonseksporten, og at det derfor var unødvendig å behandle hele saken på nytt.

Noe lærdom hadde regjeringen åpenbart tatt etter behandlingen av spørsmålet som i mars hadde ledet frem til mistillitsforlaget. I sitt svar på Røislands interpellasjon beklaget Handal umiddelbart Forsvarsdepartementets feilaktige dementi: *”det er i dette tilfellet skjedd en feil som jeg som den ansvarlige for departementets arbeid beklager.”*⁴⁵⁸ Derneft erklærte han, før Engan hadde satt frem sitt forslag, at *”dersom det etter dette er Stortingets ønske å få nærmere opplysninger om de spørsmål som jeg har gjort rede for, er jeg selvsagt villig til å legge frem alle dokumenter og opplysninger.”*⁴⁵⁹

Erklæringen var etter all sannsynlighet et ledd i et nøye planlagt opplegg. Kort etter gikk Gerhardsen på talerstolen og uttalte:

Som det går frem av forsvarsminister Handals uttalelser, er Regjeringen innstilt på å gi Stortinget de dokumenter og de opplysninger som kan være av interesse når det gjelder å belyse de nye spørsmål som er brakt inn. Men når det gjelder den del av saken som Stortinget

---

⁴⁵⁶ Utkastet kom jeg tilfeldigvis over i klipparkivet i Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo, der det lå i en konvolutt sammen med avisutklipp fra Cuba-saken. Et utkast til Gerhardsens redegjørelse lå også der, men dette var i det vesentlige uforandret fra det statsministeren uttalte i Stortinget.

⁴⁵⁷ Utkast til Forsvarsminister Nils Handals svar på interpellasjon fra Røisland og Engan 26. 10.1959 s. 2.

Klipparkivet, Arbark.

⁴⁵⁸ St. forh. 26.10.1959 s. 258

⁴⁵⁹ St. forh. 26.10.1959 s. 258

tidligere i et spesielt møte har gjort seg ferdig med, kan ikke Regjeringen innse at det er noen grunn til å komme tilbake til de sider av saken.⁴⁶⁰

Deretter fulgte Nils Hønsvald opp med et alternativ til Engans forslag: *”Stortinget viser til statsråds Handals erklæring og anmoder at alle dokumenter og opplysninger som gjelder de spørsmål statsråden har redegjort for, må bli oversendt Stortinget.”*⁴⁶¹

Fremgangsmåten hadde altså samme mønster som under mistillitsdebatten: Gerhardsen antydte i sitt innlegg en løsning, og Hønsvald formulerte straks etter et voteringsgrunnlag. Dermed var det også avgjort at det uansett ville bli en ny debatt om våpenleveransen i Stortinget – både Engans og Hønsvalds forslag innebar at Stortinget skulle bli forelagt dokumenter fra saksbehandlingen. Det sistnevnte var riktignok begrenset til bare å omhandle den ”nye” momentene i saken, det vil si det feilaktige dementiet og spørsmål knyttet til utlånet av den amerikanskfinansierte ammunisjonen.

Vi er i hovedsak interessert i hvorfor Arbeiderpartiet fant det nødvendig å sette frem et eget forslag. Vi legger da til grunn at regjeringen i utgangspunktet ikke ønsket en ny Cuba-debatt og at Arbeiderpartiet kunne utnyttet sitt flertall, stemt ned Engans forslag og dermed unngått at saken fikk noe videre etterspill. Altså, hvorfor ble Hønsvalds forslag fremsatt?

Vi kan tenke oss en kombinasjon av tre forhold.

På bakgrunn av den til dels sterke misnøyen mot ammunisjonseksporten som var kommet til uttrykk fra egen stortingsgruppe under mistillitsdebatten, er det ikke usannsynlig at det var en viss frykt til stede for at Engans forslag ville blitt vedtatt dersom regjeringen ikke selv fremla et kompromissforslag. Forslaget fra Engan innebar ingen direkte konsekvenser for regjeringen, og var slik sett enklere for arbeiderpartirepresentantene å stemme for enn mistillitsforslaget. De nye momentene som var blitt avdekket var alvorlige, og stortingsgruppen ville fått det vanskelig å forsvare hvorfor den i tilfelle motsatte seg en parlamentarisk undersøkelse av hendelsene.

For det andre: kun å stemme ned Engans forslag, uten å fremsette et eget alternativ, ville forsterket inntrykket fra mistillitsdebatten om at regjeringen var uangripelig og ikke hadde tilstrekkelig respekt for Stortinget. Det ville forverret forholdet til de borgerlige partiene, underbygget spekulasjoner om at regjeringen virkelig hadde noe å skjule i Cuba-saken og etter alt å dømme bli sterkt kritisert i pressen. Regjeringen erkjente trolig også, etter det var blitt avslørt at den faktisk hadde brutt våpenavtalen med USA, at det ville være urimelig ikke å åpne for noen videre undersøkelse av sakskomplekset.

---

⁴⁶⁰ St. forh. 26.10.1959 s. 263

⁴⁶¹ St. forh. 26.10.1959 s. 266

En uunngåelig konsekvens av Hønsvalds forslag var imidlertid at hovedfokuset ble flyttet over på Handal og Forsvarsdepartementet. I en viss forstand kan vi si at Handal dermed ble ”ofret” som en lynavleder for regjeringen, men det lå nok i beregningen at forsvarsministerens eventuelle feil ikke var graverende nok til å fremtvinge et nytt mistillitsforslag fra opposisjonen. Som statsråd var han naturligvis ansvarlig departementets feilvurderinger, men han hadde selv ikke hatt noen befatning med det feilaktige dementiet eller med utlånet av ammunisjon. Dessuten hadde Handal som nevnt ikke vært til stede på regjeringsskonferansen 4. desember 1958, og dermed ville en granskning av hans rolle ikke lede tilbake til regjeringens opprinnelige beslutning om å godkjenne eksporten.

Sagt på en annen måte: hadde Gerhardsen fryktet at en granskning av Handal ville ledet frem til hans avgang, ville han høyst sannsynlig ha latt Handal gå da stilte sin plass til disposisjon høsten 1959.⁴⁶² Alternativet ville i så fall være at Handal ble kastet etter en skittentøyvask i Stortinget, noe som ville tjene som en større seier for opposisjonen. Var Handals skjebne allerede avgjort, ville Gerhardsen ha handlet tidligere.⁴⁶³ Men ettersom Gerhardsen var trygg på å la Handal fortsette, er det nærliggende at han kalkulerte med at Stortinget ville vurdere det på samme måte som han selv.

Disse tre momentene – forholdet til egen stortingsgruppe, forholdet til den borgerlige opposisjonen og det faktum at Handal mer eller mindre var uskyldig i feilene som nå skulle kartlegges – var derfor trolig avgjørende for Hønsvalds forslag.

5.5.4 Heller noen dokumenter enn ingen!

Debatten forløp uten den samme dramatik som hadde preget mistillitsdebatten, selv om meningsbrytningene tidvis var skarpe. Arbeiderpartiet argumenterte for at de nye momentene i saken ble underlagt tilfredsstillende granskning gjennom Hønsvalds forslag. Andre krav fra opposisjonens ble, i tråd med regjeringens linje, hevdet kun å være politisk motivert.⁴⁶⁴ Heller ikke under denne debatten deltok Trygve Bratteli, Arne Skaug eller Halvard Lange.

En av arbeiderpartirepresentantene brøt imidlertid med denne linjen, og det var totningen og tidligere landbruksminister Kristian Fjeld.⁴⁶⁵ Han mente det kunne forstås at regjeringen hadde valgt å prioritere sysselsettingen på Raufoss og at ammunisjonseksporten derfor i

---

⁴⁶² Mot slutten av den siste Cuba-debatten fortalte Gerhardsen Stortinget at Handal hadde sagt at han frivillig ville gå av dersom Gerhardsen mente feilene han hadde gjort var så alvorlig at det var riktig. St. forh. 2.6.1960 s. 3581

⁴⁶³ Statsministeren kunne som kjent ”*skyte når noen måtte dø*”. Seip 1963 s. 33

⁴⁶⁴ Det er for øvrig verdt å merke seg at den mest høyrøstede kritikeren fra mistillitsdebatten, Olav Versto, ikke tok ordet under denne debatten.

⁴⁶⁵ Fjeld representerte riktignok Hedmark på Stortinget, men var født på Toten. Han var landbruksminister fra 1945 til 1951. Nordby 1985 s. 177

utgangspunktet ikke var å beklage. Som et unnskyldende moment trakk han også frem at ammunisjonen ble solgt til Cubas lovlige regjering. Fjeld bidro dermed til å undergrave hele Arbeiderpartiets opplegg, som nettopp gikk ut på at denne delen av saken var ferdigbehandlet i Stortinget. Som neste taler slo KrFs leder Knut Wikborg fast: ”*nå har vi fått en apologi fra hr. Fjeld som går tilbake til hele realiteten i saken, og for så vidt er et bevis på hvor viktig det er å få alt dette belyst.*”⁴⁶⁶

Den borgerlige opposisjonen, med støtte av Emil Løvlien, stod urørlig på kravet om at Stortinget måtte få innsyn i alle dokumenter og hevdet at de forskjellige elementene i sakskomplekset ikke kunne skilles fra hverandre. Debatten rundt *Den hønsvaldske parlamentarismen* fikk av opposisjonen skylden for at mange viktige spørsmål var blitt stående ubesvarte etter mistillitsdebatten 11. mars, og de mente det derfor var nødvendig at Stortinget behandlet hele problemkomplekset på nytt.

Til tross for Hønsvalds forslag, som av senere ble karakterisert som *det Hønsvaldske nødsforslag*⁴⁶⁷, antydte opposisjonens representanter at regjeringen hadde noe å skjule. Wikborg og Høyres Erling Petersen og Ole Bergesen hadde alle det samme poenget: hvis regjeringen har sitt på det rene, hvorfor vil den ikke legge frem alle dokumenter for Stortinget? Per Borten uttalte det slik: ”*Hvor hadde vi vært, dersom ikke et presseorgan ved pågåenhet og nitide undersøkelser i marken hadde presset forskjellige fakta frem?*”⁴⁶⁸

Ordsiftet bar ellers preg av at representantene fra Arbeiderpartiet og fra de borgerlige partiene snakket forbi hverandre. Justisminister Hauglands innlegg var betegnende i så måte. Etter at Engan i begrunnelsen for sin interpellasjon altså hadde frafalt tanken om en *parlamentarisk undersøkelseskomisjon*, og rettet sitt forslag til ”*Stortinget ber Regjeringen om å få seg forelagt dokumenter*”, brukte Haugland hele sitt innlegg til å vurdere den konstitusjonelle berettigelsen til Engans opprinnelige forslag. Det skapte en del irritasjon hos opposisjonen at justisministeren, med et tydelig ferdigskrevet innlegg, dermed snakket helt på siden av den øvrige debatten.⁴⁶⁹

Hønsvalds forslag ble enstemmig vedtatt, etter at Engans forslag med 71 mot 67 stemmer ikke ble bifalt. John Lyng summerte opp det syn som nok var representativt for opposisjonen, da han erklærte at han subsidiært kom til å stemme for Hønsvalds forslag: ”*jeg håper jeg har gjort det tålelig klart under denne debatt at jeg heller vil ha noen opplysninger og dokumenter*

---

⁴⁶⁶ St. forh. 26.10.1959 s. 275

⁴⁶⁷ At forslaget i Stortinget gikk under dette navnet går frem av Erling Engans første innlegg 2.6.1960. St. forh. 1960 s. 3554

⁴⁶⁸ St. forh. 26.10.1959 s. 268

⁴⁶⁹ St. forh. 26.10.1959 s. 271-273

enn ingen”.⁴⁷⁰ Vedtaket innebar altså en ny runde med Cuba-saken i Stortinget. Forsvarsdepartementet oversendte de omtalte dokumentene til Stortinget 17. november, og de ble deretter sendt til militærkomiteen.⁴⁷¹

5.6 Jakten på sydebukkene – siste runde i Stortinget.

5.6.1 Debatt under Stortingets verdighet?

Den siste stortingsdebatten om ammunisjonsexporten til Cuba ble på mange måter et antiklimaks. Militærkomiteen, som i behandlingen av saken var blitt forsterket med Per Borten og Konrad Nordahl, drøftet altså i hovedsak to spørsmål: ansvaret for utlånet av *Off-shore* ammunisjon og ansvaret for det feilaktige pressedementiet 28. august.⁴⁷² Komiteen delte seg i sine uttalelser i et flertall og mindretall – representantene fra opposisjonspartiene utgjorde flertallet, arbeiderpartirepresentantene mindretallet – men begge hadde samme forslag til vedtak, selv om premissene var noe forskjellige: sakens dokumenter vedlegges protokollen.⁴⁷³

De politiske konsekvensene av Cuba-saken var altså i realiteten avgjort med den utvidede militærkomiteens innstilling. Den påfølgende debatten i Stortinget strakk seg likevel over to dager, 31. mai og 2. juni 1960, med i alt 32 representanter på talerlisten og med til dels svært lange replikkordskifter. Overordnet var det en uvanlig detaljert stortingsdebatt, der forhold som i utgangspunktet ikke vedkom Stortinget, som forsømmelser begått av embets- og tjenestemenn, stod i fokus. Særlig ble debatten preget av at Arbeiderpartiets fraksjon i komiteen kritiserte forsvarsråd Jakob Modalsli, som de mente hadde ansvaret for det feilaktige dementiet.⁴⁷⁴ Under store deler av møtet tirsdag 31. mai kretset debatten derfor rundt Modalslis befatning med pressedementiet, der de borgerlige representantene mente Arbeiderpartiet forsøkte å gjøre ham til en sydebukk. Også navngitte offiserer i Forsvaret ble diskutert fra talerstolen, selv om flere talere – både fra Arbeiderpartiet og opposisjonen – påpekte at dette lå utenfor Stortingets oppgave å vurdere; Stortinget kjente bare statsråden.

---

⁴⁷⁰ St. forh. 26.10.1959 s. 289

⁴⁷¹ Innst. S. nr. 259 1959-60 s. 547

⁴⁷² Innst. S. nr. 259 1959-60 s. 547

⁴⁷³ Innst. S. nr. 259 1959-60 s. 550

⁴⁷⁴ Bakgrunnen var at Modalsli allerede en uke før avsløringene stod på trykk i Sjøfartstidene hadde kjent til beskyldningene, etter å ha blitt konfrontert med opplysningene av journalist Terje Baalsrud. Forsvarsminister Handal hadde som sagt oppholdt seg i Nord-Norge på dette tidspunktet. Statssekretær Erik Himle var sammen med Handal, men var kommet tilbake til Oslo 26. august. Da dementiet skulle sendes ut 28. august oppstod det en uenighet i departementet mellom med Himle, som gikk god for dementiet, og Modalsli, som mente man ikke kunne være sikker på at ammunisjonen ikke var amerikanskfinansiert. Modalsli unnlot imidlertid å fortelle Himle om samtalen med Baalsrud, og statssekretærens besluttet at det feilaktige dementiet ble sendt ut. Dokument nr 11 1959-60 s. 18-19

Formen debatten fikk kom i hovedsak som en konsekvens av dokumentene som var forelagt militærkomiteen. De borgerlige partiene fant i dem ikke grunn til å rette mistillit mot Handal, selv om Forsvarsdepartementet tidvis ble sterkt kritisert.⁴⁷⁵ Men dokumentsamlingen og innstillingen fra den utvidede militærkomiteen innbød Stortinget til å ta standpunkt til skyldspørsmål for underordnede i Forsvaret og Forsvarsdepartementet. Debatten ble dermed redusert til en meningsbrytning om det Borten omtalte som de ”*administrative kalamiteter*.”⁴⁷⁶ Einar Gerhardsen hevdet ordskiftet ”*må sies å ligge under Stortingets verdighet*.”⁴⁷⁷

Det er ikke interessant i vår sammenheng å gå nærmere inn på akkurat denne diskusjonen, annet enn å påpeke at den i utgangspunktet var en parentes i forhold til den opprinnelige Cuba-saken. På debattens andre dag, torsdag 2. juni, var fokuset også i større grad rettet mot selve ammunisjonssalget. Argumentene lød da som nærmest som et ekko fra ordskiftet 26. oktober. De borgerlige representantene fremholdt at Stortinget ikke hadde fått de dokumentene som det hadde krav på. Saken var i følge Erling Engan kort og godt blitt ”*amputert*.”⁴⁷⁸ Representantene fra Arbeiderpartiet hevdet på den annen side dokumentene regjeringen hadde forelagt var tilstrekkelig og at opposisjonen kun var opptatt av politisk gevinst og ikke sakens realiteter.

Enkelte av innleggene fra borgerlig hold kom imidlertid inn på et generelt trekk ved regjeringens opptreden under stortingsdebattene, som det fra vårt utgangspunkt er verdt å se nærmere på. Det gjaldt den påfallende tausheten fra de ansvarlige statsrådene.

5.6.2 Bedre fly enn ille fekte

”*Det er karakteristisk for situasjonen*” fremholdt Høyrerepresentanten Bergesen 2. juni, ”*at ennå i dag vet ikke Stortinget hvilke statsråder eller hvilken statsråd som står reelt ansvarlig for våpensalget til de kubanske opprørerne, vi vet bare at de eller han ble frifunnet av Stortingets flertall, usett og uhørt*.”⁴⁷⁹

Vi har altså sett at ingen fra regjeringen som var til stede på regjeringskonferansen 4. desember 1958 deltok under behandlingen av Cuba-saken i Stortinget. Heller ikke Halvard Lange tok ordet, til tross for gjentatte oppfordringer fra opposisjonen om å få klarlagt

---

⁴⁷⁵ Det nærmeste opposisjonen kom i så måte var da John Lyng på debattens andre dag ”minnet” Handal på at han kunne be om et tillitsvotum. Dette skapte reaksjoner blant arbeiderpartirepresentantene, som krevde at opposisjonen enten fikk manne seg opp til å sette frem et mistillitsforslag, eller la vær å forsøke å tvinge frem hans avgang på andre måter. St. forh. 2.6.1960 s. 3578-3581

⁴⁷⁶ St. forh. 31.5.1960 s. 3483

⁴⁷⁷ St. forh. 2.6.1960 s. 3557

⁴⁷⁸ St. forh. 2.6.1960 s. 3554

⁴⁷⁹ St. forh. 2.6.1960 s. 3563

Utenriksdepartementets rolle. Foruten Jens Haugland og Nils Handal, som begge på grunn av interpellasjon eller grunnlagt spørsmål måtte opp på talerstolen, var det Gerhardsen som uttalte seg på vegne av regjeringen. Dette ble altså nå, siste dagen Stortinget behandlet spørsmålet, bemerket av opposisjonen. Tausheten befestet opposisjonens inntrykk av regjeringens manglende respekt for Stortinget under Cuba-saken. John Lyng påpekte:

Det har forbauset Stortingets medlemmer ganske sterkt at under alle disse debatter har ikke et eneste av de regjeringsmedlemmer som var med på lisensieringsbeslutningen, uttalt seg for Stortinget og redegjort for sin behandling av denne sak, heller ikke da den fungerende statsminister – som ellers har vært til stede under samtlige disse debatter – og jeg går ut i fra som en selvfølge at denne disposisjon har vært i samsvar med statsminister Gerhardsens syn og ønske.⁴⁸⁰

Men var det statsrådene selv som ikke ønsket å involvere seg i debattene, eller var tausheten bestemt og pålagt av statsministeren?

Fra de involverte aktørene har begge påstander vært hevdet i ettertid. Som vi så innledningsvis mente Gerhardsen i sin erindringsbok at ”*det riktige ville vært at en av statsrådene som deltok på regjeringskonferansen 4. desember 1958 hadde svart på interpellasjonen* (fra Erling Engan, min anmerkning)”⁴⁸¹ Han får støtte av Jens Haugland, som i en merknad til sitt dagboksnotat fra 11. mars 1959 kommenterer:

Korkje Trygve Bratteli eller Arne Skaug deltok i det store oppgjeret i Stortinget, endå dei var hovudmenn i det som hadde skjedd. Gerhardsen var bitter over dette fråveret. Særlig vonbroten var han fordi Bratteli stakk halen mellom beina då saka var oppe, trass i at Bratteli var fungerande statsminister då vedtaket om våpeneksporten vart gjort. Eg sat også sjølv i Stortinget under oppgjeret, eg hadde også ordet. Men det var Gerhardsen som drog lasset.⁴⁸²

Det svekker imidlertid Hauglands troverdighet at han i denne merknaden påpeker at handelsminister Skaug ikke deltok i *det store oppgjøret*, altså mistillitsdebatten, ettersom Skaug på dette tidspunktet oppholdt seg i Sør-Amerika og derfor ikke hadde noen mulighet til å delta i ordskiftet. Gerhardsen kan vanskelig ha vært bitter over akkurat det. Vi må også se Hauglands kommentar om Bratteli i lys av at han er kjent som en av Gerhardsens sterkeste beundrere, og at i sin dagbok svært ofte tok parti for statsministeren.⁴⁸³

Bratteli hevdet selv i et intervju med Øyvind Skåtun at det var Gerhardsen som ikke lot han påta seg det offentlige ansvaret for ammunisjonseksporten, en fremstilling Gerhardsen har kalt ”*blank løgn*”.⁴⁸⁴ Kåre Willoch kommenterte Hauglands betraktninger i sin erindringsbok fra 1988 og slår der fast:

---

⁴⁸⁰ St. forh. 2.6.1960 s. 3558

⁴⁸¹ Gerhardsen 1972 s. 283

⁴⁸² Haugland 1986 s. 69

⁴⁸³ Se Olstad 1999 s. 368

⁴⁸⁴ Øyvind Skåtuns ønsket ikke selv å bruke de motstridene utsagnene fra Bratteli og Gerhardsen i sin hovedoppgave, men de er gjengitt av Vegard Bye og Dag Hoel, som fikk benytte intervjuene i sin fremstilling. Skåtun 1971 s. 5 og Bye og Hoel 2005 s. 205 og s. 333

Jeg kan trygt si at ingen av oss som overvar denne forestillingen i Stortinget falt på den tanke at feighet kunne være årsak til at Bratteli ikke tok ordet i denne vanskelige sak. Vi regnet med at hans taushet – og Arne Skaugs – var bestemt av statsministeren eller i det minste avtalt taktikk. Det tror jeg ennå.⁴⁸⁵

Willoch mener den tidligere justisministerens spark til Bratteli mer er et uttrykk for hvor lite Haugland forsto av Brattelis karakter og for hvor sterke motsetningene var innenfor regjeringen Gerhardsen.⁴⁸⁶ Men som vi ser husket også Willoch feil med hensyn til Skaug.

På bakgrunn av hvor toneangivende vi har sett Gerhardsen var i utformingen av regjeringens strategi i Cuba-saken, er det vanskelig ikke å si seg enig med Willoch når det gjelder Brattelis taushet. Alle debattene sett under ett virker det også urimelig at det var helt tilfeldig eller på grunn av feighet at verken han, Lange, Skaug eller Sjaastad – som alle mer eller mindre direkte ble oppfordret til å uttale seg om saken – ikke sa et eneste ord.⁴⁸⁷

At tausheten var et bevisst grep, synes innlysende, men i hvilken grad den var frivillig eller påtvunget, kan nok ha variert med hvilken statsråd det gjaldt. Bratteli hevdet altså han ble ”beordret” til stillhet, men vi kan ikke utelukke at Brattelis påstand i ettertid også hadde et islett av harme fordi Gerhardsen så tydelig kritiserte ham fra Stortingets talerstol under mistillitsdebatten. Det er videre nærliggende å tro at Lange var innforstått med at det var politisk klokt av ham ikke å delta i debattene. Gerhardsen hadde i motsetning til Lange en ubestridelig posisjon i Arbeiderpartiets stortingsgruppe, og tålte derfor den politiske belastningen som fulgte av ammunisjonseksperten. Lange var, spesielt med tanke på Meisdalshagens planlagte aksjon, ikke den rette til å fronte regjeringen i denne saken, noe han formodentlig også selv forsto.

Handelsminister Arne Skaugs taushet er også fra et slikt politisk synspunkt forståelig. Da saken på nytt kom opp i Stortinget i oktober 1959 var det regjeringens klare hensikt å holde fokuset borte fra regjeringskonferansen der eksporten ble godkjent. Skaugs eventuelle deltagelse i denne debatten ville kun ha tjent opposisjonens sak, ettersom Gerhardsen så tydelig hadde pekt ut handelsministeren som den ansvarlige statsråd for eksporten.

Slike vurderinger lå trolig til grunn for tausheten, som, uavhengig av om vi velger å tro Bratteli eller Gerhardsen, med all sannsynlighet var bevisst taktikk. Regjeringen skulle stå samlet, med Gerhardsen som frontfigur og med de ansvarlige statsråder langt i bakgrunn. Det var, tross alt, bedre for dem å fly enn ille fekte.

---

⁴⁸⁵ Willoch 1988 s. 219

⁴⁸⁶ Willoch 1988 s. 219

⁴⁸⁷ Som nevnt gikk Sjaastad av som Industriminister i mars 1959

5.6.3 Generalen

Norges Handels- og Sjøfartstidene hadde, foruten å være avisen som opprinnelig avdekket ammunisjonseksperten, vært en av regjeringens mest markante kritikere i løpet av det halvannet år Cuba-saken var oppe i norsk offentlighet. Nå, dagen etter den fjerde og siste debatten om spørsmålet, var avisen full av ironisk beundring for hvordan statsministeren hadde ledet sin regjering og sitt parti gjennom *”denne svarteste sak som regimet Gerhardsen har hatt å forsvare.”*⁴⁸⁸ Vi må få lov til *”å gi vår kompliment til statsminister Einar Gerhardsen”*, skrev avisen på lederplass, og fortsatte:

ser man bakom alle sakens, Cuba-sakens fakta, og hen til det som for statsministeren og for partisjefen har vært det store og avgjørende, så kan det ikke unngå å slå en at hr. Gerhardsen faktisk har oppnådd det som fra første stund av var hans store og bestemmende hensikt: det å redde Partiet, å berge det frelst gjennom brenning og vær.⁴⁸⁹

Selv om kommentaren naturligvis var farget av en annen politisk grunnholdning enn regjeringens, fanget den utvilsomt opp noe betydelig ved statsministerens håndtering av Cuba-saken. Den var preget av en fast hånd og autoritet. Den var også, når alt kom til alt, vellykket. At de sikkerhetspolitiske spenningene i Arbeiderpartiet ikke manifesterte seg sterkere under debattene, må i hovedsak tilskrives statsministeren stramme regi.

Men håndteringen hadde også en skyggeside. Hans uvillighet til å innrømme en feil, ved å fjerne beklagelsen fra Hauglands redegjørelse, var sannsynligvis utløsende for mistillitsforslaget. Den sterke kritikk han fra Stortingets talerstol rettet mot de ansvarlige statsrådene var muligens et smart trekk, men ikke desto mindre upopulært både innad i regjeringen og i stortingsgruppen. Det var kanskje først og fremst dette Trygve Bull og Trond Hegna hadde i tankene, da de i intervju med Øyvind Skåtun knapt ti år senere ga uttrykk for at det skyldes Gerhardsens ledelse av Cuba-saken at de *”mistet meget av tilliten til ham.”*⁴⁹⁰

Sjøfartstidene avsluttet lederartikkelen ved å sammenlikne Gerhardsen med en general, og påpekte at *”hans drevne taktikk uten tvil bør være et studium verd for den firedelte opposisjon.”*⁴⁹¹

5.7 Konklusjon

Innledningsvis i kapittelet satt vi som mål å undersøke hvilken strategi regjeringen la opp til og fulgte under de fire debattene om ammunisjonseksperten til Cuba. Som vi har sett, ble strategien naturligvis preget av at regjeringen, med et flertall bak seg, først og fremst stod politisk ansvarlig overfor sin egen stortingsgruppe. Det stramme opplegget som Einar

⁴⁸⁸ *Statsministeren som general*, Norges Handels- og Sjøfartstidene 3.6.1960. Klipparkivet, Arbark.

⁴⁸⁹ *Statsministeren som general*, Norges Handels- og Sjøfartstidene 3.6.1960. Klipparkivet, Arbark.

⁴⁹⁰ Skåtun 1971 s. 90

⁴⁹¹ *Statsministeren som general*, Norges Handels- og Sjøfartstidene 3.6.1960. Klipparkivet, Arbark.

Gerhardsen valgte å kjøre i denne saken, samt Hønsvalds konfrontasjonslinje, gjenspeiler samtidig at regjeringen var presset og at Arbeiderpartiets stortingsgruppe kun motvillig godtok de premisser de skulle forsvare regjeringen ut i fra.

Uten tvil var statsministeren den sentrale aktøren. Det sier mye om Gerhardsens posisjon at han som statsminister fjernet beklagelsen fra Hauglands redegjørelse og stilte hele regjeringen solidarisk med statsrådene som hadde besluttet å gi Raufoss Ammunisjonsfabrikker eksportlisens, samtidig som han selv tok sterk avstand fra beslutningen fra Stortingets talerstol og utpekte handelsminister Arne Skaug som den ansvarlige statsråden. Cuba-saken viser dermed et interessant trekk ved Gerhardsens lederskap, uten at det forrykker det bilde er tegnet av hans håndtering av kontroversielle saker der regjeringen var sterkt presset. Eksempelvis har Tore Grønlie i *Sentraladministrasjonens historie* vist hvordan statsministerens lite prinsippfaste rolle i saken mot Karl Skjerdal i kjølvannet av regjeringens krise i 1963 bidro til å gjøre den tidligere departementsråden i Industridepartementet til syndebukken for de industripolitiske problemer som kuliminerte med Kings Bay-oppgjøret.⁴⁹²

Cuba-sakens umiddelbare politiske følger var riktignok få, men det parlamentariske oppgjøret hadde flere langsiktige konsekvenser. Det har ikke vært vår oppgave å *avgjøre* hvorvidt regjeringen reelt viste manglende respekt for Stortinget og de parlamentariske spilleregler under disse debattene. Det vesentlige er uansett at regjeringens opptreden ble *oppfattet* på denne måten av opposisjonen. Tonen i Stortinget ble definitivt amper, og motsetningene mellom regjeringen og de borgerlige partiene ble tilspisset. Nils Hønsvald la på mange måter kortene på bordet under mistillitsdebatten, og selv om realiteten i hans uttalelse knapt overrasket noen i de borgerlige partiene, bidro både hans uttalelser og regjeringens opptreden under debattene til å endre klima mellom regjeringen og opposisjonen. Regjeringens konstitusjonelle oppførsel i forholdet til Stortinget ble sakens fremtredende trekk. Dette virket, som vi har sett, samlende på opposisjonen, som også gjennom en felles opptreden under debattene fikk demonstrert samarbeidsevne.

Det er dermed ikke urimelig å hevde at det går en linje fra de opphetede debattene om ammunisjonsleveransen til Cuba i 1959 og til de kraftige konfrontasjonene mellom regjeringen og Stortinget i begynnelsen av 1960-tallet, som ledet Gerhardsens avgang i august 1963. Det var jo nettopp regjeringens parlamentariske opptreden som opposisjonen i hovedsak reagerte mot også under Kings Bay-saken. Denne ”*manifesterte seg – og det på en*

---

⁴⁹² Grønlie 2009 s. 274-287

temmelig grotesk måte – allerede i Cuba-saken”, påstod KrFs Egil Aarvik under debatten i 1963, og la til at regjeringens opptreden under Cuba-saken var ”det første virkelige alvorlige og urovekkende varsel om en ny tolkning av parlamentariske prinsipper”.⁴⁹³

---

⁴⁹³ St. forh. 22.8.1963 s. 4455

Kapittel 6: Konklusjon

6.1 Innledning

”Vårt forbund er av den oppfatning”, skrev formannen i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, Tor Aspengren, til statsminister Einar Gerhardsen i oktober 1959, ”at den situasjon vi hadde i forbindelse med Cuba for en tid tilbake har skapt en atmosfære som vanskeliggjør en objektiv vurdering av hvor eksporttillatelse kan tillates.”⁴⁹⁴ Om det virkelig var en mangel på objektiv vurdering av eksportsøknader i kjølvannet av Cuba-saken, skal her være usagt, men regjeringen ble utvilsomt mer påpasselig og ikke mist oppmerksom i behandlingen av slike saker. Raufoss Ammunisjonsfabrikker årsberetning for 1959 til Industridepartementet etterlater ingen tvil i så måte:

I løpet av 2. halvår 1958 hadde vi ervervet oss gode forbindelser på markeder utenfor NATO. Vi hadde fått kjennskap til markedspriser og fått en god indikasjon på egen konkurranseevne. Ved årsskiftet 1958-59 mente vi derfor at vi hadde meget gode utsikter til eksport av våre militære produkter, også til markeder utenfor NATO. Etter hvert som de enkelte prosjekter kom opp til konkret realitetsbehandling utover året, viste det seg at myndighetene ikke innvilget eksporttillatelse og vi måtte se interessante ordrer bli plassert i Sverige, Belgia og andre Vest-europeiske land.⁴⁹⁵

Cuba-saken vekket altså til livet igjen de holdninger til våpeneksport som dannet bakgrunnen for stortingsvedtaket i 1935, og den skjerpet myndighetenes etterlevelse av regelverket. Aspengren hadde nok derfor rett i at det var skapt en annen atmosfære enn den som rådde i de siste månedene i 1958, som Jern- og Metallarbeiderforbundet formodentlig anså som mer gunstig for sine medlemmer.

6.2 Ammunisjonssalget

Vi er dermed tilbake til det som vi innledningsvis skisserte som ett av denne oppgavens to problemfelt; premissene som var avgjørende for at Raufoss Ammunisjonsfabrikker fikk tillatelse til å eksportere ammunisjon til Cuba i desember 1958.

Det foregikk, som vi har sett, en helt bevisst overdimensjonering av Raufoss Ammunisjonsfabrikker på første halvdel av 1950-tallet. Den ble initiert av myndighetene – av økonomiske interesser og av hensyn til potensielle krigsbehov. Opprustningen medførte adskillige omstillingsproblemer da bestillingene fra Forsvaret og gjennom *Off-shore* programmet avtok i omfang. Dette sammenfalt i tid med at etterspørselen etter våpen og ammunisjon vokste enormt i utviklingsland i Asia, Afrika og Sør- og Mellom-Amerika.

---

⁴⁹⁴ Lisens for eksport av ammunisjon – Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Brev fra Tor Aspengren til regjeringen v/ Einar Gerhardsen 9.10.1959. Arkivene på Historisk Senter i Raufoss industripark, eske merket Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund.

⁴⁹⁵ St. meld. nr. 6. 1960-61 s. 5

Eksporten til Cuba kom rett i etterkant av at bedriften hadde slutført en større ordre til Vest-Tyskland og representerte på mange måter det første forsøket fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker på å tilpasse seg den nye hverdagen. Slik situasjonen da var, er det nærliggende å si at virksomheten før eller senere uansett ville ha ledet til en sak som tøyde regelverket til bristepunktet. Det er i hovedsak tre grunner til det:

For det første kan det ikke være tvil om at behovet for nye bestillinger for bedriften i denne perioden var stort, og at det var få muligheter for dette innenfor det vestlige forsvarssamarbeidet. Eksport til land utenfor NATO var lønnsomt på kort sikt og utsatte problemene som var knyttet til de strukturelle utfordringer bedriften stod overfor. Dette ville, på grunn av sysselsettingsproblemene, sannsynligvis ha fortsatt dersom ikke leveransen til Cuba hadde utløst så kraftige reaksjoner.

Dernest forsterket den uklare relasjonen mellom bedriften og myndighetene utviklingen. Raufoss Ammunisjonsfabrikker hadde som følge av omorganiseringen etter krigen utvilsomt et stort manøvreringsrom, og utnyttet, som vi så i kapittel tre, myndighetenes manglende kontroll og oversikt for å få effektivt ordren til Cuba.

For det tredje har vår analyse vist at saksbehandlerne i Utenriksdepartementet og regjeringen var uten kjennskap til de stortingsvedtatte retningslinjene for norsk våpeneksport, og at rutinene for behandlingen av slike saker var dårlig innarbeidet. Det henger sannsynligvis sammen med at regelverket ikke ble satt virkelig på prøve under den store opprustningen og eksporten som hadde funnet sted innenfor rammene av NATO etter krigen. Vi har også sett at myndighetene var tilbøyelig til å komme Raufoss Ammunisjonsfabrikker i møte i slike saker og se mellom fingrene på de politiske implikasjoner eksporten kunne føre med seg. Det er betegnende at eksporten til Tunisia etter alt å dømme ville blitt godkjent om det ikke hadde vært for reaksjonene etter eksporten til Cuba. Også denne saken var høyst omstridd og kunne potensielt skape utenrikspolitiske komplikasjoner i forholdet til Frankrike.

Dette var altså de underliggende forutsetningene som ga Raufoss Ammunisjonsfabrikker anledning til å eksportere ammunisjon til Cuba. Dertil kom de spesielle omstendighetene på høsten og vinteren 1958. I forhold til tidligere fremstillinger har vi i denne oppgaven nedtonet den betydning bedriften hadde i den politiske beslutningsprosessen. Foruten at eksporten ble knyttet direkte opp til oppsigelser av 250 arbeidere, som riktignok var vesentlig for sakens utvikling, gir kildematerialet ingen indikasjon på at bedriften presset byråkratiet i Utenriksdepartementet eller regjeringsmedlemmer på noen annen måte for å få innvilget eksportlisens.

Avgjørelsen ble tatt – med visshet om dens kontroversielle karakter – av en regjering som hadde hastverk, som ble alarmert av industriministeren om ytterligere oppsigelser, som ikke hadde noen klar frarådning fra Utenriksdepartementet å forholde seg til og som manglet statsministeren og flere sentrale statsråder. Beslutningen var en opplagt politisk tabbe, tatt uten kjennskap til et tydelig formulert stortingsvedtak. Sett i en større sammenheng er det naturlig å påpeke at det skjedde midt i en ellers rolig stortingsperiode, der regjeringen for øvrig stod svært sterkt og kanskje hadde innarbeidet en arbeidspraksis som ikke tok nødvendig hensyn til hvilke politiske implikasjoner denne type beslutning kunne ha. Men det skyldes trolig i større grad en manglende politisk årvåkenhet enn ren styringsarroganse.

Vår analyse av premissene som lå til grunn for ammunisjonseksperten viser også at slike dybdeundersøkelser er viktig i historisk sammenheng. Det er nødvendig å klarlegge konkrete årsaksforhold for å avgjøre hva en enkelt sak kan tjene til å belyse. I vårt tilfelle er det naturlig å peke på den rollen Jens Chr. Hauge er tillagt i litteraturen. Ved å gi han hovedansvaret for Cuba-saken, trekker forfatter Vegard Bye en langt mer vidtrekkende konklusjon: *”Etter min mening er Cuba-saken den som aller best illustrerer Jens Chr. Hauges enestående rolle som Arbeiderpartistatens uunnværlige militærindustrielle og etterretningsmessige torpedo gjennom en menneskealder.”*⁴⁹⁶ Grunnlaget for denne påstanden er etter vår oppfatning feil; Cuba-saken illustrerer ikke Hauges enestående rolle i norsk etterkrigstid. Riktignok gir ikke det alene grunnlag for å påstå at hele konklusjonen er feil – Hauge var så visst involvert i andre kontroversielle saker vi her ikke har vært inne på – men det antyder at forståelsen bør retusjeres.

Eksport av våpen og ammunisjon var ikke en sentral del av regjeringens virke. Cuba-saken representerer først og fremst et avvik, og et forsøk på å overføre forhold vi har avdekket i forbindelse med selve ammunisjonseksperten til mer allmenne trekk ved regjeringen Gerhardsen på slutten av 1950-tallet blir lett en forenkling. Beslutningen om å godkjenne eksporten må i hovedsak føres tilbake til omstendighetene i desember 1958. De var langt fra var *normale*, i den forstand at avgjørelsen kan tolkes som en bred overbevisning i regjeringen om at sysselsettingen ved statsbedriften hadde forrang.

Likevel kan det være berettiget å hevde at den mangelfulle saksbehandlingen er betegnende for hvor stor innflytelse statsminister Gerhardsen og utenriksminister Lange hadde i regjeringen. Det faktum at de var fraværende, synes å ha åpnet rom for at

---

⁴⁹⁶ Bye 2009, *Hauges skjulte Cuba-aksjon*. Kronikk i Ny Tid 2.1.2009

handelsminister Skaug og industriminister Sjaastad fikk hastverksbeslutningen gjennom på regjeringskonferansen, samtidig som de eventuelt kritisk innstilte statsrådene forble stumme.

6.3 Cuba-saken i Stortinget

Oppgavens andre problemfelt omhandlet regjeringens håndtering av Cuba-saken i Stortinget. Med ammunisjonseksporten som utgangspunkt utviklet debattene seg til en prinsipiell parlamentarisk konfrontasjon, som satte varige spor i forholdet mellom Arbeiderpartiet og stortingsopposisjonen. Som vi har sett, skapte saken også betydelig misnøye innad i Arbeiderpartiets stortingsgruppe og trolig et forsøk fra venstrefløyen på å ramme utenriksminister Halvard Lange. Vi har i denne oppgaven presentert en tolkning som vektlegger statsminister Gerhardsens sentrale rolle, og hevdet at hans stramme regi på regjeringens opplegg under debattene bevitner at regjeringen både fra egen stortingsgruppe og fra opposisjonen var sterkt presset. Men den er også betegnende for Gerhardsens posisjon i regjeringen. Han hadde stor makt, som han visste å bruke når situasjonen tilsa det. Og det gjorde den åpenbart på våren og høsten 1959.

Men oppgaven har også vist at det som har vært regnet som en av de fremste av Gerhardsens mange egenskaper som statsminister, nemlig hans fingerspitzgefühl og politiske teft, sviktet under Cuba-saken. Trolig ble han altså kjent med eksporten før skipslasten forlot Norge, uten at han reagerte. Hvorfor vet vi ikke, men vi må anta at han rett og slett ikke fornemmet konsekvensene av det regjeringen i hans fravær hadde besluttet. Mer påfallende var imidlertid hans inngripen for å hindre Haugland fra å beklage ammunisjonsleveransen i Stortinget. Som vi har sett, utløste denne manøveren høyst sannsynlig det borgerlige mistillitsforslaget, og det synes åpenbart at Gerhardsen her feilberegnet situasjonen. Men var det kanskje også et uttrykk for en tilnærming han bevisst fulgte?

Som vi betonte innledningsvis inngår håndteringen av Cuba-saken også i en bredere debatt om Arbeiderpartiets flertallstyre i etterkrigstiden. Særlig ett trekk ved regjeringens opptreden under disse debattene er interessant i så måte, og egnet til å belyse hvilken betydning Cuba-saken hadde for den videre politiske utviklingen og forholdet mellom regjeringen og Arbeiderpartiet og opposisjonen. Det går nettopp på at statsministeren stilte seg solidarisk med de ansvarlige statsrådene og at regjeringen delte ansvaret for de disposisjoner kritikken gjaldt, hvilket antageligvis også lå til grunn for at Gerhardsen forhindret Haugland fra å beklage.

Da Per Borten skulle begrunne hvorfor opposisjonens tredje mistillitsforslag i 1963, i Kings Bay-saken, ble rettet mot *hele* regjeringen, påpekte han at

statsminister Gerhardsen i sin regjeringstid har fulgt den linje alltid å solidarisere hele regjeringen med den eller de kritiserte statsråder selv om de kritiserte forhold naturligvis ikke kunne tilbakeføres til alle statsrådene. Jeg tenker på Cuba-saken f.eks., hvor Stortinget ikke engang fikk vite eller fikk greie på hvem de egentlige ansvarlige statsråder var.⁴⁹⁷

En regjering kan alltid sette sin stilling inn på at et hvilket som helst forslag forkastes eller vedtas, og står naturligvis fritt til å stille seg solidarisk med en statsråd som får et mistillitsforslag rettet mot seg. Nettopp dette ble, som vi husker, gjort under mistillitsdebatten 11. mars: det ble gjort klart at regjeringen ville gå hvis forslaget ble vedtatt, på tross av at de borgerlige partiene selv hevdet det var et partielt mistillitsforslag som ikke nødvendigvis måtte resultere i en regjeringskrise.

Dette grepet – å gjøre mistillitsforslag fra opposisjonen til et spørsmål om regjeringens ”liv og død” – gjorde seg også gjeldene under behandlingen av to saker i 1963. Ved både den såkalte Bakkane-saken, der utnevnelsen av ny sjef for Politiskolen foranlediget et mistillitsforslag mot justisminister Jens Haugland, og ved Koksverk-saken, der opposisjonen satte frem et forslag som industriminister Kjell Holler oppfattet som mistillit, betraktet Gerhardsen forslagene som rettet mot den samlede regjering.⁴⁹⁸ Dermed tvang han, som i Cuba-saken, stortingsflertallet til enten å stemme ned forslaget eller felle hele regjeringen. Hvis flertallet i Stortinget ønsket utskiftning av en statsråd, var det i realiteten avskåret fra å gi uttrykk for det. Slik sett var det den praktiske forlengelse av Hønsvalds uttalte maksime – regjeringsmedlemmene ble beskyttet i Stortinget fordi voteringsgrunnlaget i praksis ikke var den aktuelle fagstatsrådets disposisjoner, men regjeringens allmenne politikk. Og selv om dette ikke er vårt hovedpoeng, må det tilføyes at det rent taktisk nok var en smart politisk trekk, fordi stortingsflertallet i disse tilfellene ikke ønsket et regjeringsskifte.

Men det la betydelig press på egen stortingsgruppe og også SF etter valget i 1961, som reelt ikke fikk anledning til å ta stilling til kritikken fra de borgerlige partiene. For selv om de eventuelt var enige i mistillitsforslagene, kunne de ikke gi uttrykk for dette uten å stå ansvarlige for en regjeringskrise. Spesielt under Cuba-saken må dette ha vært vanskelig for de i stortingsgruppen som oppriktig mente at eksportlisensen ikke burde vært gitt, ettersom statsministeren selv erklærte seg i prinsippet enig med mistillitsforslaget. Og fremfor alt reagerte opposisjonen på fremgangsmåten. I følge John Lyng var det en ”betenkelig parlamentarisk praksis” at regjeringssjefen i disse sakene stilte hele regjeringen solidarisk med de fagministrene som ble kritisert.⁴⁹⁹ Han var heller ikke alene om å mene det. ”At statsministeren både i Cuba-saka og koksverksaka har stilt seg solidarisk med de statsråder

---

⁴⁹⁷ St. forh. 22.8.1963 s. 4455

⁴⁹⁸ Bergh 1987 s. 509

⁴⁹⁹ Lyng 1973 s. 124

*som kom i søkelyset ved mistillit, er jo den egentlige årsak til at det mistillitsforslaget vi behandler i dag, gjelder hele Regjeringen*⁵⁰⁰, hevdet Erling Engan 22. august 1963; fire dager før Lyng presenterte den første borgerlige regjeringen etter krigen og 28 år med mer eller mindre sammenhengende Arbeiderpartistyre ble brutt.

Vi ser dermed at regjeringens håndtering av Cuba-saken hadde ringvirkninger langt utover de opphetede debattene våren 1959. Den ble, under det kanskje mest dramatiske politiske ordskifte i Norge etter annen verdenskrig, brukt som begrunnelse for den tillitskrisen som var oppstått mellom stortingsopposisjonen og regjeringen. Som vi fremhevet i avslutningen av forrige kapittel, er ikke det avgjørende for oss om opposisjonen hadde rett i disse vurderingene; det avgjørende er at regjeringens fremgangsmåte under Cuba-saken nettopp fremkalte denne typen reaksjoner i de borgerlige partiene. En oppfatning om, med Lyngs ord, at *"Regjeringen synes gradvis å være glidd inn i en parlamentarisk praksis som vi ikke kan akseptere"*.⁵⁰¹

Denne prosessen begynte ikke i mars 1959, og Cuba-saken var naturligvis heller ikke *den* utslagsgivende hendelsen for utviklingen frem mot Kings Bay. Men regjeringens håndtering av den bidro høyst sannsynlig til å endre det politiske klima og til skape en bevissthet i de borgerlige partiene om at regjeringen brydde seg for lite om Stortingets rettigheter. Den dannet dermed et utgangspunkt som opposisjonen kunne angripe regjeringen fra. Cuba-saken var, kort og godt, god politisk ammunisjon.

---

⁵⁰⁰ St. forh. 22.8.1963 s. 4445

⁵⁰¹ St. forh. 22.8.1963 s. 4408

Kilder og litteratur

Kilder

Stortinget:

St. meld. nr. 24 (1935) *Om eksport av våben og ammunisjon frå de militære fabrikker.*

Innst. S. nr. 80 (1935) *Innstilling frå den forsterkede utenriks- og konstitusjonskomite om forbud mot utførsel av våben og ammunisjon og annet krigsmateriell til Bolivia og Paraguay samt eksport av våben og ammunisjon fra de militære fabrikker i sin alminnelighet.*

St. forh. 12.4. (1935) *Ang. forbud mot utførsel av våben m. v.*

Ot. prp. nr. 58 (1947) *Lov om Raufoss Ammunisjonsfabrikk, Kongsberg Våpenfabrikk og Horten Hovedverft.*

St. prp. nr. 23 (1950) *Om 1. samtykke til å ratifisere avtale mellom Amerikas forente stater om gjensidig hjelp på forsvarets område. (Våpenhjelpavtalen).*
2. Fullmakt til å motta materiell under denne avtale.
3. Dekning av utgifter i forbindelse med våpenhjelpen.

St. prp. nr. 1. Tillegg nr. 48 (1953) *Om finansiering av utbygginga ved Marinens Hovedverft, Kongsberg Våpenfabrikk og Raufoss Ammunisjonsfabrikker.*

Innst. S. nr. 169 (1957) *Innstilling frå spesialkomitéen om "Innstillingen frå Statsselskapskommisjonen av 1953."*

St. prp. nr. 23 (1957) *Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene fremover.*

St. prp. nr. 74 (1958) *Om gjennomføring av kapitalsanering og finansiering av driften m.v. ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker, Kongsberg Våpenfabrikk og Marinens Hovedverft.*

St. forh. 4.3. (1959) *Spm. Fra rep. Engan om eksp. Av våpen til land i krig el. borgerkrig*

St. forh. 11.3. (1959) *Forslag om beklagelse av våpeneksport til Cuba.*

St. forh. 26.10. (1959) *Interp. frå repr. Røiseland og Engan om våpeneksporten til Cuba.*

Innst. S. nr. 259 (1959-60) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité om utlån av ammunisjon fra Forsvaret til Raufoss Ammunisjonsfabrikker for eksport til Cuba.*

Dokument nr. 11 (1959-60) *Om utlån av ammunisjon fra Forsvaret til Raufoss Ammunisjonsfabrikker for eksport til Cuba.*

St. forh. 31.5. – 2.6. (1960) *Utlån av ammunisjon fra Forsvaret til Raufoss Ammunisjonsfabrikker for eksp. til Cuba.*

St. meld. nr. 6 (1960-61) *Om bedrifter hvor staten v/ Industridepartementet har interesser som eier, aksjonær eller andelshaver.*

St. forh. 20.-23.8. (1963) 1) *Eksplosjonsulykken på Svalbard (Ny Ålesund) 5. nov. 1962.* 2) *Kings Bay Kull Comp. A/S*

Stortingsarkivet:

Forsvarsdepartementets dokumentsamling i forbindelse med utlånet av ammunisjon til Raufoss Ammunisjonsfabrikker, oversendt til Stortinget 17. november 1959 og videresendt til den forsterkede militærkomité 23. november 1959, bestående av:

- Krigsadvokaten for Østlandets dokumentfortegnelse med dok. nr. 1-54
- Generaladvokatens avhør 12. november 1959, dok. nr. 55
- Generaladvokatens vurdering og tilråding av 12. november 1959, dok. nr. 56
- Sjefen for Flyvåpenets syn og tilråding av 15. november 1959, dok. nr. 57

Referat fra møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 27. juni 1959 angående ammunisjonseksport til Tunisia. Tilsendt på mail fra stortingsarkivet 20. september 2010.

Riksarkivet:

Utenriksdepartementets arkiv

- Sakarkivet 1950-59, eske 860, *Verdenspolitikk – fremmede staters politikk – Cuba.*
- Emne 38.7/3 – Eksport av krigsmateriell. Serie Dzb, eske 2294 - 227

Industridepartementets arkiv

- S – 3797 Industridepartementet, diverse arkivskapere: serie Dbf – Statsbedrifter, eske 189. Dokumentlegg merket ”Raufoss Ammunisjonsfabrikker, Diverse”.

Jens Chr. Hauges privatarkiv

- PA – 1299 Jens Chr. Hauge, serie Ebb, eske 8

Regjeringsprotokollen 1959

Arbeiderbevegelsens arkiv (Arbark):

Arbeiderpartiets stortingsgruppes protokoller 1959-60

Klipparkivet etter Arbeiderbladet

- Konvolutter merket *Industri. Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Raufoss Våpenfabrikk.* For årene 1957 – 1963.

Arkivet på Historisk Senter ved Raufoss Industripark

Eske merket *Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund*. Dessverre er det ikke mulig å gi en mer nøyaktig beskrivelse.

Avisartikler

Avisartikkelen fra Dagens Næringsliv er hentet fra det digitale mediearkivet Retriver/Atekst. Artikler fra Norges Handels- og Sjøfartstidene er gjennomgått på mikrofilm ved Universitetsbiblioteket i Bergens spesialsamling. Øvrige henvisninger i oppgaven til avisartikler er hentet fra utklipp i de overnevnte arkivene eller fra litteraturen og er referert deretter.

Norges Handels- og Sjøfartstidene

Millioneksport av norsk ammunisjon til borgerkrigslandet - 19.2.1959.

Vesentlig og uvesentlig i ammunisjonssaken og i forsvaret - 20.10.1959

Kortene på bordet, forlanger Røiseland - 26.10.1959

Hendelsesforløpet i Cuba-saken og Raufoss-bedriftens rolle i den – et forsøk på analyse - 7.11.1959

Dagens Næringsliv

Avslørte norsk våpensalg til Cuba - 2.1.1990

Litteratur

Andesnæs, Johs. og Arne Fliflet: *Statsforfatningen i Norge*, 10. utgave, Universitetsforlaget, Oslo 2006

Bergh, Trond: *Storhetstid, Arbeiderbevegelsens historie i Norge bind 5*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1987

Bloch, Kristian: *Kongens råd. Regjeringsarbeidet i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo 1963

Bye, Vegard: *Hauges skjulte Cuba-aksjon*, artikkel i *Ny Tid* 6.1.2009, <http://www.nytid.no/meninger/artikler/20090106/kronikk-hauges-skjulte-cuba-aksjon>, lastet ned 28. april 2011

Bye, Vegard og Dag Hoel: *Dette er Cuba – alt annet er løgn!*, Spartacus forlag, Oslo 2005

Eriksen, Knut Einar: *Norge i det vestlige samarbeid*, i Trond Bergh og Helge Ø. Pharo (Red.): *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945-65*, Universitetsforlaget, Oslo 1981

- Furre, Berge: *Norsk historie 1914 – 2000. Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil.*
Det Norske Samlaget, Oslo 2000
- Frøland, Hans Otto: bokanmeldelse av *Jens Chr. Hauge – fullt og helt* i Historisk tidsskrift,
bind 88, nummer 2 – 2009 s. 332. Universitetsforlaget, Oslo 2009
- Gerhardsen, Einar: *I medgang og motgang. Erindringer 1955-65*, Tiden Norsk Forlag,
Oslo 1972
- Grønlie, Tore: *Sentraladministrasjonens historie etter 1945. Ekspansjonsbyråkratiets
tid 1945-1980 (Bind 1)*, Fagbokforlaget, Bergen 2009
- Grønlie, Tore: *Statsdrift. Staten som industrieier i Norge 1945-1963*, TANO, 1989
- Hansen, Guttorm: *-Der er det godt å sitte... Hverdagen på Løvebakken gjennom hundre års
Parlamentarisme*, Aschehoug, Oslo 1984
- Hauge, Jens Chr.: *Mennesker*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1989
- Haugland, Jens: *Dagbok frå Kongens råd*, Det Norske Samlaget, Oslo 1986
- Hobson, Rolf og Tom Kristiansen: *Norsk forsvarshistorie bind 3, 1905-1940. Total krig,
nøytralitet og politisk splittelse*, Eide forlag, Bergen 2001
- Ibsen, Henrik: *Peer Gynt. Et dramatisk dikt [1867]*, kommentarutgave ved Asbjørn Aarseth,
Universitetsforlaget, Oslo 1993
- Johansen, Geir-Otto: *Generaladvokaten og det militære rettsvesen. En historisk oversikt.*
Militærjuridiske småskrifter, Generaladvokatembetet, Nr. 12 1997.
<http://home.c2i.net/genadv/vedlegg/historie.pdf>, lastet ned 29. april 2011
- Lahlum, Hans Olav: *Noen av oss har snakket sammen... Personskifter i Arbeiderpartiet
1945-75*, Cappelen Damm, Oslo 2010
- Lyng, John: *Vaktskifte. Erindringer 1953-1965*, J.W. Cappelens forlag, Oslo 1973
- Njølstad, Olav: *Jens Chr. Hauge – fullt og helt*, Aschehoug, Oslo 2008
- Nordahl, Konrad: *Dagbøker bind 2 1956-1975*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1992
- Nordby, Trond: *I politikkenes sentrum. Variasjoner i Stortingets makt 1814-2000*,
Universitetsforlaget, Oslo 2000
- Nordby, Trond (red.): *Storting og regjering 1945-1985. Biografier*, Kunnskapsforlaget, Oslo
1985
- Olstad, Finn: *Einar Gerhardsen – en politisk biografi*, Universitetsforlaget, Oslo 1999
- Paterson, Thomas G.: *Contesting Castro. The United States and the Triumph of the Cuban
Revolution*, Oxford University Press, New York 1994
- Rovde, Olav: *Borgarleg samling*, i Trond Bergh og Helge Ø. Pharo (Red.): *Vekst og velstand.*
Norsk politisk historie 1945-65, Universitetsforlaget, Oslo 1981

- Seip, Jens Arup: *Frå embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Universitetsforlaget, Bergen 1963
- Sejersted, Francis: *Opposisjon og posisjon 1945-1981. Høyres historie 3*, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1984
- Skogan, John Kristen: *Fra Krag-Jørgensen-produksjon til Cuba-eksport og Pingvin-salg*, NUPI-rapport nr. 90, juni 1985
- Skogrand, Kjetil: *Norsk forsvarshistorie bind 4, 1940-1970. Alliert i krig og fred*, Eide forlag, Bergen 2004
- Skåtun, Øyvind: *Cubasaken i norsk politikk – desember 1958 - mars 1959*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1971
- Stavang, Per: *Parlamentarisme og maktbalanse. Maktbalansen i det norske parlamentariske systemet særleg i åra 1945-61*, Universitetsforlaget, Oslo 1964
- Thayer, George: *The War Business. The International Trade in Arms*, Paladin, London 1970
- Wang, Thor: *RA i skuddlinja. Industriutvikling og strategiske veivalg gjennom 100 år*, utgitt i forbindelse med Raufoss AS 100 års jubileum, Raufoss 1996
- Wicken, Olav: *Moralens vokter eller våpenkremmer? Regulering av norsk våpeneksport 1935-1992*, Forsvarsstudier 3/1992
- Wicken, Olav: *Norske våpen til Natos forsvar. Norsk militærindustri under Koreakrigens opprustning*, Forsvarsstudier 1/1987
- Wilberg, Ingeborg: *Om parlamentarisme og ministeransvarlighet*, i Eckhoff, Torstein, Per Stavang og Ingeborg Wilberg *Noen statsrettslige emner*, Universitetsforlaget, Oslo 1972
- Willoch, Kåre: *Minner og meninger. Bind 1. Til slutten av sosialdemokratiets storhetstid – i 1965*, Schibsted, Oslo 1988

English abstract

This master thesis examines both the causes and the political consequences of an arms sale from the Norwegian state-owned enterprise Raufoss Ammunisjonsfabrikker to the Batista regime in Cuba in late December 1958. The sale was in violation with unanimously stated parliamentary guidelines from 1935 that prohibited military exports to belligerent countries or to countries in which there were civil war. Moreover, as a result of the insurrection in Cuba, the arms were received by Fidel Castro's rebellion forces. This led in March 1959 to a motion for vote of no confidence against the Labour government, which claimed to have authorized the sale to prevent unemployment at the factory. Due to the Labour majority in the Storting (the National Assembly), the motion was voted down. A few months later a newspaper disclosed that part of the exported ammunition was produced under the US funded *Off-shore procurement* program, which implied that the government also had violated the Mutual Defence Assistance Agreement with the USA. Consequently, the opposition parties now demanded a full investigation of the arms sale, and the case was discussed on two further occasions in the Storting before ultimately being settled in June 1960.

In the first part of this thesis, the major purpose is to explain why Raufoss Ammunisjonsfabrikker was given permission to export ammunition and hand grenades to the Batista regime. The thesis argues that the decision mainly was caused by unawareness of the parliamentary guidelines and the initiative from members of the government who were alarmed by the possible lay-offs at the enterprise. It also suggests that Raufoss Ammunisjonsfabrikker in fact was holding back information from the Foreign Affairs office and thus the government, but refute claims in earlier studies that the former Minister of Defence, Jens Chr. Hauge, exerted pressure on the government to approve the export.

Secondly, the focus is on how the government handled the parliamentary debates. As one of the most intense confrontations between the Labour government and the opposition parties since the Second World War, the Cuba-debates led to allegations that the government were showing a lack of respect for the Storting. The findings in this study also indicate that they were under considerable pressure from the Labour representatives in the Storting, and that the government's approach to the debates therefore was thoroughly organized by the Prime Minister Einar Gerhardsen.

